VILÁG PROLETÁRJAI, EGYESÜLJETEK!

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

11

XVI. ÉVFOLYAM 1961 NOVEMBER

TARTALOMJEGYZÉK

Az SZKP új programja és korunk fő kérdése — — — — — 1

FRISS ISTVÁN: A második ötéves terv néhány fontosabb kérdéséről — — — — — — — — — — — — — — — — 11

ROMÁNY PÁL: A mezőgazdasági termelés tervszerű fejlesztésének néhány kérdése — — — — — — — — — — — 40

FALUDI SZILÁRD: A korszerű műveltség követelményei az új tantervben — — — — — — — — — — — — — — 54

SÁNDOR PÁL: Emlékezés a régi Társadalmi Szemlére — — — 69

SZEMLE

A szovjet tudomány és felsőoktatás a kommunizmus kibontakozó építésének szakaszában (SZERÉNYI SÁNDOR—WIRTH ÁDÁM) 83

Emeljük a munkanormák színvonalát (KAHULICS ISTVÁN) — — 97

NEMZETKÖZI SZEMLE

Miért fontos a német békeszerződés megkötése? (DARVASI ISTVÁN) 107

Meghiúsult remények és a belgrádi konferencia (KENDE ISTVÁN) 119

Szerkesztőség: Budapest, V., Árpád u. 12. Tel.: 124—475.

Kiadja a Kossuth Könyv- és Lapkiadó Vállalat.

Kiadóhivatal: VI., Révay utca 16. Telefon: 116—660*

Terjeszti a Magyar Posta.

Előfizethető a Kossuth Kiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél, csekkszámlaszám 01915003, a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj negyedévre 8,— Ft, félévre 16.— Ft, egész évre 32.— Ft. Csekkszámlaszám: egyéni 61218, közületi 61066, vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára. Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda újságboltjában: Budapest, V., József Attila u. 3.

Az utolsó kézirat nyomdába érkezett: 1961. október 19.

Megjelent 34 200 példányban Felelős kiadó: Vass Henrik

616257/2 — Zrínyi Nyomda, Budapest

TÁRSADALMI SZEMLE
A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA
XVI. ÉVF. 11. SZ. BUDAPEST 1961. NOVEMBER HÓ

Az SZKP új programja és korunk fő kérdése

Ez év október 17-én Moszkvában Hruscsov elvtársnak a Központi Bizottság nevében megtartott beszámolójával megkezdte munkáját az SZKP XXII. kongresszusa. Mire ezek a sorok megjelennek a kongresszus már minden bizonnyal befejezte munkáját és határozatokat hozott. De már most, a kongresszus munkájának kezdetén, Hruscsov elvtárs beszámolója és a kongresszus elé terjesztett programtervezet alapján világosan kirajzolódik a kongresszus hatalmas történelmi jelentősége a népek sorsát érintő döntő kérdésekben.

Ilyen mindenekelőtt korunk fő kérdése: a háború és a béke problémája. Hruscsov elvtárs ismételten, ünnepélyesen az egész világ színe előtt kinyilvánította a szocialista külpolitika békés alapelveit és a nemzetközi helyzetre ható különböző erők beható elemzésével bizonyította be: az elmúlt időszakban csak az mentette meg az emberiséget az új háborús katasztrófától, hogy a Szovjetuniónak, a többi szocialista országnak és a világ más békeszerető erőinek volt ereje következetesen megvalósítani ezt a politikát. „Azt a tényt — mondotta —, hogy a háborút sikerült megakadályozni és a szovjet emberek és más országok népei élvezhették a békés élet áldásait, úgy kell tekintenünk, mint annak a tevékenységnek a legfőbb eredményét, amelyet a párt és központi bizottsága a szovjet állam erejének növeléséért, a lenini külpolitika megvalósításáért kifejtett, mint a szocialista országok testvérpártjai tevékenységének, a világ békeszerető erői mozgósításának eredményét."

A békéért folyó harcnak nagy ösztönzést ad napjainkban az SZKP világtörténelmi jelentőségű XXII. kongresszusa és a kommunista társadalom felépítésének programja. Ez a program munkaterv, amely nemcsak azt tartalmazza, mint az *első*, hogy milyen úton-módon juthat el a proletariátus a *hatalom* megragadásához — bár benne foglaltatik ez is. Okmány, amely nemcsak azt mondja meg, mint a *második*, hogy melyek a feltételei a szocialista társadalom *felépítésének*, — bár benne van ez is. Ez a *harmadik* program vezérfonalat ad a cselekvéshez, hogy már a mai szovjet nem-

zedék is a kommunista társadalomban, a minden ember boldogságának, a jólét, az igazság és a béke társadalmában élhessen. A program a Szovjetunió Kommunista Pártjáé, amely kidolgozta és elsőnek tör utat a megvalósuláshoz. De amint Kádár János elvtárs hangsúlyozta az országgyűlés legutóbbi ülésén, egyszersmind az *egész* kommunista világmozgalomé, *minden* dolgozó emberé, *minden* felszabadulásáért és függetlenségéért harcoló népé is.

A kommunizmus felépítéséhez mindenekelőtt *béke* kell. E program megszületése annak a tudományosan optimista *feltételezése* is, hogy korunkban már nem végzetszerű a világháború kitörése. Ez a nagyszerű kommunista okmány valósággal megtervezi az olyan világhelyzet kialakulását, amelyben az imperialisták képtelenek újabb világháborút kirobbantani s ennek a helyzetnek a megteremtésére szervezi és ihleti a néptömegeket.

A program meggyőzően bebizonyítja, hogy az emberiség fejlődésének útja a történelmileg *szükségszerű* átmenet a kapitalizmusból a kommunizmusba. Korunk fő kérdésében, a *háború* és a *béke* kérdésében is *ugyanazt az elvi álláspontot foglalja el*, amelyet először a Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. kongresszusa fejtett ki és, amelyet a két Moszkvai Értekezlet (1957-ben és 1960-ban) fejlesztett tovább. Joggal mondhatjuk, hogy a kommunista társadalom felépítésének programja egyszersmind a *világbéke* megőrzésének és megszilárdításának reális és magasztos terve.

I.

Vannak, akik felteszik a kérdést: érvényesnek tekinthetjük-e ma, a nemzetközi helyzet kiéleződésének közepette, az SZKP XX. kongresszusának azt a következtetését, hogy *korunkban már nem végzetszerűen elkerülhetetlenek a háborúk*?

A kérdést a dogmatikus gondolkodásmód, meg többnyire az aggodalom diktálja, annak láttán, hogy az imperialisták lázasan fokozzák háborús előkészületeiket. Valóban, az Egyesült Államok állami irányító posztjain döntő a szava a fegyvergyáros monopolistáknak, akik anyagilag is érdekeltek a fegyverkezési hajszában, a hidegháború szításában. A Pentagon körei, egy húron pendülve NATO-szövetségeseik legreakciósabb csoportjaival, mindenekelőtt a nyugat-német militaristákkal, mindent elkövetnek, hogy megakadályozzák a békeszerződés megkötését a két német állammal, s a nyugat-német provokációs tűzfészek felszámolását. Azon fáradoznak, hogy a Német Szövetségi Köztársaságot még inkább a szocialista világrendszer elleni háború faltörő kosává tegyék. E politikájukkal megkockáztatják még a szörnyű nukleáris világháború kirobbantását is. Az Egyesült Államok ez évben történelmének legnagyobb hadiköltségvetését fogadta el, fegyveres ag-

ressziót kísérelt meg a népi Kuba ellen, támogatta a reakciós erők helyi háborúját a laoszi szabadságharcosok ellen, s hosszú lenne felsorolni azokat a bűntényeket, amelyeket az imperializmus csak ebben az évben is elkövetett a nemzetközi légkör megmérgezésére.

S mégis, a nemzetközi feszültség fokozódása idején a Szovjetunió Kommunista Pártjának XXII. kongresszusa és programja *ugyanazt* vallja, amit a XX. és XXI. kongresszus, valamint a kommunista és munkáspártok Moszkvában megtartott Értekezletei 1957. és 1960. őszén: „A hatalmas szocialista tábor, a békeszerető nem szocialista államok, a nemzetközi munkásosztály és a békét védelmező összes erők együttesen elháríthatják a világháborút."

Lehetőségről van szó és nem arról, hogy a háborút *minden körülmények között* elkerülhetjük. Hiszen az imperializmus még létezik s életfunkciójához tartozik a háború. S noha az elmúlt években az imperialisták háborús kísérletei rendre kudarcot vallottak, megtörtek a szocialista országok következetes békepolitikáján és szilárdságán, valamennyi háborúellenes erő aktivitásán, mégis nagyon súlyos hiba volna, ha arra számítanánk, hogy az agresszív tervek kudarca észre térítette az imperialistákat, s megfeledkeznénk az imperialisták részéről fenyegető háborús veszélyről. Mégis *új* helyzetről beszélhetünk — s ez az, amit a dogmatikusok nem vesznek észre —, amióta az imperialista törvények nem uralkodhatnak *osztatlanul* az egész világon, sőt egyre inkább *a szocializmus törvényszerűségei határozzák meg az emberi társadalom fejlődését.* „Korunk legfőbb problémáit, — mondotta beszámolójában Hruscsov elvtárs — például a háború és a béke kérdéseit, ma már nem lehet csupán a kapitalizmus törvényeinek hatálya szempontjából tárgyalni. Ma már nem a farkaserkölcsű imperializmus, hanem a béke és a haladás eszményeit követő szocializmus válik a világ fejlődésének döntő tényezőjévé."

A béke megőrzésének és megszilárdításának legfőbb tényezője a szocializmus táborának növekvő ereje. A szocialista világrendszer — Hruscsov elvtárs szavai szerint — olyan védőpajzs, amely az egész emberiséget oltalmazza az imperializmus háborús kalandjaival szemben. Ebből a szempontból is értékelnünk kell annak jelentőségét, hogy a szocializmus erőinek milyen további növekedését tervezi meg az új program. Gazdasági téren például azt tűzi ki célul, hogy az egy főre jutó termelésben a Szovjetunió tíz év alatt túlszárnyalja, s húsz év alatt messze maga mögött hagyja az Egyesült Államokat. Ennek jelentőségét a világbéke szempontjából Hruscsov elvtárs így foglalta össze: „Amikor majd a Szovjetunió a legelső ipari hatalom lesz, amikor a szocialista rendszer véglegesen a világfejlődés döntő tényezőjévé válik, amikor méginkább megsokszorozódnak a béke erői az egész világon,

akkor a mérleg végérvényesen a béke erőinek javára billen és a nemzetközi idojárás barométere ezt fogja mutatni: ‚Derült idő. A világháború veszélye örökre megszűnt.'"

Új helyzet állott elő az erőviszonyokban azáltal is, hogy az imperializmus gyarmati rendszerének felbomlása következtében a békéért folytatott harcban egyre inkább aktív szerepet töltenek be azok az ázsiai, afrikai és latin-amerikai országok is, amelyek már felszabadultak vagy most szabadulnak fel az idegen elnyomás alól. Ezek az országok, noha gyakran semlegeseknek nevezik őket, egyáltalán nem semlegesek, amikor korunk legfontosabb kérdéséről, a háború vagy béke kérdéséről van szó. A szocialista országokkal együtt ezek az országok hatalmas békeövezetet alkotnak az imperialista hatalmak háborús politikájával és agresszív törekvéseivel szemben.

A tőkés országokban is erősödik a néptömegek harca a háború erőivel szemben. A kapitalizmus általános válságának új szakasza kiélezte a kapitalizmus összes ellentmondásait, s ez egyre inkább szembefordítja a hatalmon levő legreakciósabb, legagresszívebb, a fegyverkezésben érdekelt monopóliumokkal nemcsak a munkásosztályt, hanem a lakosság többi rétegeit, még a burzsoázia egy részét is. Objektíve megvan a feltétele annak, hogy a munkásosztály vezetésével széles monopóliumellenes demokratikus egységfront jöjjön létre a békéért, a monopóliumok háborús politikája ellen. Az erőviszonyok megváltozását említvén tehát nem elég ha csak a szocialista világrendszer létrejöttére, gazdasági és katonai megerősödésére gondolunk. Ezzel együtt kell szemügyre venni *a hatalmas békeövezet kialakulását, a népek békeharcát, a munkásosztály vezette monopóliumellenes demokratikus egységfront kikovácsolódását világszerte.* Ennek alapján állapította meg Hruscsov elvtárs: „Az imperialista hatalmak agresszív törekvéseivel szemben tehát megnövekedett erők állanak. *A szocialista országok és az összes békeszerető erők harca egy újabb agresszió és háború előkészítése ellen a jelenlegi világpolitika fő tartalmát alkotja.*"

Az erőviszonyok *minőségi* megváltozásáig csak olyan *tartós béke* lehetett a jelszó, amely minél nagyobb lélegzetvételnyi szünetet ad az elkerülhetetlenül bekövetkező világháborúk között, hiszen az emberi társadalom sorsát *mindenekelőtt és döntően* még a kapitalista világrendszer és annak fejlődési törvényei határozták meg. De napjainkban már nemcsak a lélegzetvételnyi szünetért harcolunk, nemcsak az ideiglenes és bizonytalan fegyverszünet meghosszabbításáért a háborúk között. Olyan *tartós békéért* küzdünk, amely a két egymással ellentétes társadalmi rendszer békés együttélésén alapszik, olyan új világhelyzetben, amelyben *még a kapitalizmus teljes összeomlása előtt kiküszöbölhető a világháború a társadalom életéből.*

A mai revizionisták a háborús feszültség gyökerét a két szembenálló „tömb" létezésében találják meg. „Elfelejtkeznek" arról, hogy az imperialista agresszió tömbje, a NATO még akkor alakult, amikor szocialista katonai „tömb", a Varsói Szerződés nem létezett. A Varsói Szerződés válasz volt a szocialista országok biztonságát és a világbékét fenyegető agresszív Északatlanti Szerződésre. Nem nehéz felismerni, hogy a béke megőrzésének legfőbb feltétele éppen az egységes szocialista világrendszer létezése, a szocialista országok szoros gazdasági, politikai és katonai együttműködése, a proletárnemzetköziség alapján. A katonai tömbök megszüntetéséhez nem a szocialista országok egységének bomlasztása, hanem ellenkezőleg: *a proletár nemzetköziség alapján nyugvó egység erősítése vezet.*

Az úgynevezett tömbök között *gyökeres* különbségek vannak. Az egyik az imperializmus, tehát a *háború tömbje*, a másik pedig a szocializmus, tehát a *béke „tömbje"*. A háború *egyetlen* forrása az imperializmus, a szocializmus pedig a béke megőrzésének legfőbb biztosítéka. A revizionisták elkendőzik a marxista igazságot, hogy *korunkban a békéért folytatott harc: az imperializmus ellen és a szocializmus, a kommunizmus oldalán folytatott harc.* A szocializmus, a kommunizmus és a béke elválaszthatatlanok egymástól. A békét óhajtók már a múltban is többen voltak, mint a háborút kívánók. Mégsem tudták megakadályozni a világháborúkat. Erre csak azóta van lehetőség, mióta a szocializmus világrendszerré fejlődött és a többi között katonai fölénybe is került az imperializmus felett. A fecsegés arról, hogy a nagyhatalmak (az Egyesült Államok és a Szovjetunió) „ne élezzék" a helyzetet, kövessék a „tömbön kívüliek" útját, nem más, mint a Szovjetunió megrágalmazása és az *imperializmus kizárólagos felelősségének* elkenése. A békéért nem lehet úgy harcolni, ha nem leplezzük le a háború egyetlen forrását, az imperializmust, mindenekelőtt az Egyesült Államok agresszív köreinek tetteit, s nem állítjuk példaképül a néptömegek elé a szocialista világrendszer, mindenekelőtt a Szovjetunió erőfeszítéseit a békéért. Ha nem így teszünk, akkor lecsúszunk a kispolgári pacifizmus álláspontjára.

Mindebből következik az is, hogy a szocialista tábor katonai fölényének biztosítása a béke ügyét szolgálja, s erre a fölényre szükség van mindaddig, ameddig nem valósul meg az általános és teljes leszerelés. Joggal állapította meg Palme Dutt, Nagy-Britannia Kommunista Pártjának alelnöke, a Labour Monthly című folyóirat októberi számában: „Ez a mai nemzetközi viszonyok kemény, brutális valósága, amelynek megértése nagyon lényeges a békemozgalom számára ... Az a tény, hogy a szovjet vezetők, akik gyűlölik az atomfegyvereket most szükségesnek tartották ezt a döntést (ti. az atomfegyver-kísérletek felújítását); a béke érdeké-

ben, a nukleáris háború megakadályozása érdekében, a lehető legnyomatékosabb figyelmeztetés a világ népeinek és a békemozgalomnak a nemzetközi helyzet komolyságára." S valóban így van. Bármennyire paradoxul hangzik is a politikailag tájékozatlan embereknek nyugaton: a Szovjetunió felújított atomkísérletei is *a nukleáris háború, általában a világháború elkerülését, a békés egymás mellett élés győzelemrejuttatását szolgálják.*

II.

A két társadalmi rendszer békés egymás mellett élésének fogalmát az SZKP programja a következőképpen határozza meg: „... feltételezi a háborúról, mint az államok közti vitás kérdések megoldásának eszközéről való lemondást, a vitás kérdések tárgyalások útján való rendezését; az államok egyenjogúságát, az államok közti kölcsönös megértést és bizalmat, egymás érdekeinek figyelembevételét; a belügyekbe való be nem avatkozást, minden nép ama jogának elismerését, hogy önállóan oldja meg országának minden kérdését; minden ország szuverenitásának és területi sérthetetlenségének szigorú tiszteletben tartását; a gazdasági és a kulturális együttműködés fejlesztését a teljes egyenlőség és a kölcsönös előnyök alapján". Korunkban ezeknek az elveknek az érvényesítése objektív szükségszerűséggé vált, egyszerűen azért, mert a másik alternatíva, a termonukleáris háború olyan pusztító hatású, hogy nem szolgálhat a két világrendszer közti vitás kérdések eldöntésére.

A békés egymás mellett élés mai politikája is azt jelenti, hogy *a szocializmus világméretű győzelme* — amely már történelmileg napirendre került —, *lehetséges a gazdasági verseny, a politikai, az ideológiai harc eszközeivel és a világháború elkerülésével.* Sok történelmi példa bizonyítja, hogy nagy erőfölény esetén kényszeríteni lehet az imperialistákat olyasmire is, ami homlokegyenest ellenkezik természetükkel, hajlamaikkal és vágyaikkal. A klasszikus gyarmattartó Anglia nem volt-e kénytelen „önként felszabadítani" több volt gyarmatát azért, hogy mentse a veszett fejsze nyelét? Továbbra is kizsákmányolta és kizsákmányoja őket, ameddig tudja, a neokolonializmus módszerével. De vajon nem tartották-e volna akár csak 20—30 évvel ezelőtt is utópistának azt, aki azt állította volna, hogy Anglia valaha „hozzájárulását" adja majd gyarmatainak akármiféle felszabadításához?

A burzsoá politikusok természetesen korántsem azt értik a békés egymás mellett élés fogalmán, amit a marxisták. Vannak, akik egyszerűen *háború vagy még inkább világháború nélküli állapotot* értenek alatta. Azt tartják, hogy a hidegháború és a békés egy-

más mellett élés — csupán két változata egyazon politikának. Ez természetesen alapvető tévedés. A hidegháború az imperializmus módszere az államok nemzetközi érintkezésében. Azt fejezi ki, amit a program így fogalmaz meg: „Az imperializmus az államok közti kapcsolatban csak az uralom és az alárendelés viszonyait, a gyengébbnek az erősebb által történő elnyomását ismeri el. A nemzetközi kapcsolatokat diktátumra és fenyegetésre, erőszakra és önkényre alkalmazza." *A békés egymás mellett élés a hidegháború módszereinek kiküszöbölését, a nemzetközi légkör enyhülését feltételezi.* E politika térhódítása a nemzetközi érintkezésben a program szerint már azt fejezi ki, hogy „a békén, a népek egyenjogúságán, önrendelkezésén, minden ország függetlenségének és szuverenitásának tiszteletbentartásán alapuló szocialista külpolitika, s a szocialista diplomácia becsületes, humánus módszerei egyre nagyobb befolyást gyakorolnak a nemzetközi helyzetre".

A békés egymás mellett élés politikájának térhódítása — ellentétben egyes dogmatikus nézetekkel — *erősíti a dolgozók osztályharcát, megszilárdítja a szocialista forradalomért folytatott harc hadállásait.* Tekintélyes imperialista politikusok is jól felismerték, hogy a békés egymás mellett élés politikája milyen „veszélyeket" jelent a kapitalizmus számára. Paul Henri Spaak, volt NATO főtitkár, jelenlegi belga külügyminiszter, aki nemrég tárgyalt Moszkvában Hruscsovval, így ír a Revue Politique-ben a „Hogyan lehet megmenteni a Nyugatot?" című cikkében: „Békés együttélés az annyi, mint harc. Megbocsáthatatlan dolog volna, ha ezt nem értenénk meg. Sohasem háríthatjuk el a felelősséget és nem találunk mentséget, ha nem figyelünk fel arra, amit a kommunista vezetők — el kell ismernem — elég nagy lojalitással közöltek." Idézi Hruscsov elvtárs szavait a békés egymás mellett élésről, majd így folytatja: „Hogy egészen őszinte legyek, ezt kellett volna mondania: ez a harcnak az a formája, amelyet mi javasolunk és alkalmazunk ma, mert biztosak vagyunk abban, hogy ez a harcnak az a formája, amely a leggyorsabban elvezet bennünket a kommunizmus világméretű és teljes győzelméhez." Spaak természetesen a kommunizmus „mumusával" el akarja rémiszteni a Nyugatot a békés egymás mellett éléstől, de a maga torzító kapitalista szemüvegén azt látta meg, amit a program világosan és teljesen nyíltan így határoz meg: „A békés egymás mellett élés a szocializmus és a kapitalizmus nemzetközi méretű békés versenyének alapja, a szocializmus és a kapitalizmus közti osztályharc különleges formája." Ez azt jelenti, hogy a két társadalmi rendszer harca nem a háború eszközeivel folyik, hanem három fő területen, a gazdasági, a politikai és az ideológiai síkon.

Az imperialisták mást értenek a *gazdasági verseny* fogalmán

is, mint mi. Szerintük a cél: a gazdasági világuralom, s ehhez nélkülözhetetlen a fegyverkezési hajsza. Az ő fogalmaik szerint a gazdasági harc kegyetlen konkurrencia-harc, az ellenfél gazdasági tönkretétele. A mi célunk természetesen, amint a program célkitűzései is kifejezik, nem a gazdasági világuralom és mások megfojtása, hanem a békés versengés azért: *melyik rendszer elégíti ki jobban az ember szükségleteit, s teremti meg a jobb feltételeket a boldogulásukra, képességeik kibontakoztatására.*

A *politikai* síkon folyó osztályharc is megmutatja a két társadalmi rendszer ellentétes természetét. A szocialista világ politikájának célja, ellentétben az imperializmussal, a béke fenntartása és erősítése, a nemzetközi együttműködés fejlesztése és megszilárdítása, azon népek támogatása, amelyek igazságos harcot vívnak felszabadulásukért az imperializmus ellen. A szocialista országok békés szándékaiból következik, hogy hívei a diplomáciai tárgyalásoknak, az államférfiúi találkozóknak, amennyiben ezek a béke ügyét szolgálják. Ha viszont az imperialisták fokozzák háborús készülődéseiket, hadikiadásaikat, fenyegetőznek, katonai előkészületeket tesznek az új háború kirobbantására, akkor a szocialista tábor is kénytelen *növelni védelmi erejét,* hogy elvegye a kedvét az agresszornak minden háborús kalandtól.

Az osztályharc harmadik fontos területe az *ideológia.* Korunkban *kiéleződik az eszmék harca.* Az imperializmus, természetének megfelelően, e harc során tisztátlan eszközökkel dolgozik: rágalmaz, feketít, üldöz mindent, ami haladó, meg akarja bontani a dolgozók sorait. „Ideológusai" szépítő „elméleteket" gyártanak a kapitalizmus természetének „megváltozásáról", és nem átallják a burzsoá diktatúra és a néptömegek féktelen kizsákmányolásának világát „szabad világnak" nevezni. Jelenleg a burzsoá ideológia legfőbb fegyvere az antikommunizmus, amely „a burzsoá ideológia hanyatlásának végső fokát tükrözi". Ameddig léteznek antagonisztikusan ellentétes osztályok és társadalmi rendszerek, addig *nincs ideológiai megbékélés és elkerülhetetlen a két társadalmi rendszer eszméinek éles harca.*

Vannak burzsoá politikusok, akik azt szeretnék, hogy a békés egymás mellett élés az osztályharc és a fejlődés „befagyasztását", a jelenlegi status quo megőrzését jelentse. A változatlan status quo „elmélete" leplezni akarja a szocializmus világa, a felszabadult népek ellen irányuló imperialista szándékokat és tetteket. Azt is szívesen mondják ma, hogy ne „bolygassuk" a német kérdést, maradjon meg a status quo, ne kössünk békeszerződést, ne rendezzük a nyugat-berlini kérdést, ne tegyünk intézkedéseket az általános és teljes leszerelés megvalósítására, ne feszegessük a gyarmati felszabadulás ügyét. Mi történik azonban a valóságban? A status quo hangoztatásának örve alatt készülődnek a háborúra,

fegyverzik fel a nyugatnémet imperialistákat, tesznek előkészületeket az NDK megtámadására, próbálják elfojtani a szabadságharcokat a világ különböző pontjain — egyszóval; lázasan törekednek a status quo megváltoztatására, a társadalmi haladás meggátlására.

Burzsoá és reformista teoretikusok kedvenc témája manapság az is, hogy mióta a kapitalista állam „átalakult jóléti állammá", azóta nem hatásos többé a forradalom eszméje, s a szocializmusra való áttérés csak háború útján lehetséges. Strauss, az NSZK hadügyminisztere, a NATO tanácsának ülésszakán azt állította, hogy Lenin szerint a kapitalizmus „annak eredményeként pusztul el, hogy a munkásosztály forradalmi módon fellép az uralkodó osztályok ellen, s ez összekapcsolódik a szocialista tábornak a kapitalista államok elleni utolsó nagy háborújával". Ez közönséges hamisítás. A háború összefüggését a forradalommal Lenin így mutatta meg: „Lehetetlen volna véget vetni a kapitalizmus uralmának, ha nem efelé vezetne a tőkés országok egész gazdasági fejlődése. A háború *meggyorsította* ezt a folyamatot és a kapitalizmust lehetetlenné tette. Semmiféle erő nem pusztíthatná el a kapitalizmust, ha a történelem nem mosta és ásta volna alá."[1] A népeknek háború útján való „boldoggá tétele" teljesen idegen a marxizmustól, amely azt tanítja, hogy minden egyes ország *belső* fejlődésének eredménye a békés vagy nem békés formában kivívott szocialista forradalom, amelyet nem lehet exportálni. Ma, amikor a szocializmus már az emberi társadalom fejlődésének döntő tényezőjévé vált, olyan a helyzet, hogy háborúk nélkül, békés körülmények között is *bekövetkezett a szocialista forradalmak új fellendülésének korszaka.*

A „forradalom exportjáról" terjesztett rágalmakkal az imperialisták azt a tényt leplezik, hogy a forradalmi harc méreteitől megrettenve ők maguk avatkoznak be a népek és államok belügyeibe, s az ellenforradalom exportjával kísérleteznek. Az elnyomott népek és a dolgozók *kénytelenek* fegyverhez nyúlni, ha az uralkodó osztályok és az imperialisták erőszakkal gátolják meg a népakarat érvényesülését. Ez a háború *jogos*, mert az erőszakot alkalmazók ellen gyakorol erőszakot. A szocializmus erőinek túlsúlyba jutása mind nehezebbé teszi a burzsoázia számára a polgárháború kirobbantását és az ellenforradalom exportját is, bár sok helyen nyilván lesz még erre ereje és lehetősége. Ezért az SZKP programja arra a következtetésre jut, hogy „a munkásosztály által a forradalom győzelméért vívott harc sikere attól függ majd, hogy a munkásosztály és pártja mennyire sajátítja el a harc összes formáit — a békés és nem békés, a parlamenti és nem parla-

[1] Lenin Művei, 24. kötet, 435. oldal. — A szerkesztőség aláhúzása.

menti formákat — és mennyire lesz kész arra, hogy a harc egyik formáját a leggyorsabban és hirtelen a harc másik formájára váltsa fel". Mindenesetre elmondhatjuk, hogy a kapitalizmus általános válságának, valamint a szocialista világrendszer fejlődésének új szakasza, a békés egymás mellet élés politikája a *forradalmi harcnak is kedvező új feltételeit teremtette meg.*

III.

A program hangsúlyozza, hogy ki kell harcolni *az általános és teljes leszerelést szigorú, nemzetközi ellenőrzéssel.* Az általános és teljes leszerelés által hatalmas anyagi és pénzügyi eszközök szabadulnának fel a világ népei számára, gazdasági életük fejlesztésére, a népjólét emelésére, a kultúra felvirágoztatására. Az imperialista támaszpontok megszűntetése a különféle országok területén helyreállítaná a nemzetek szuverenitását és megkönnyítené a még elnyomott népek harcát imperialista elnyomóik ellen, akik ma már csak fegyvereik erejével képesek ideig-óráig fenntartani zsarnoki uralmukat. Az általános és teljes leszerelés szinte valamennyi bonyolult nemzetközi kérdés megoldását lehetővé tenné. Itt van például Németország egységének kérdése. Ma nem tartozik a realitások közé a militarista Német Szövetségi Köztársaság és a szocializmust építő, békeszerető Német Demokratikus Köztársaság egyesítése. Az általános és teljes leszerelés viszont, de már a demilitarizált övezet megteremtése egész Németország területén is jó alapot teremtene ahhoz, hogy a két német állam képviselői hozzálássanak Németország egységének helyreállításához.

Joggal vetődik fel a kérdés: vajon nem utópia-e arra gondolni, hogy a kapitalista országok valaha is hajlandók lesznek az általános és teljes leszerelésre? Nincs-e igazuk azoknak, akik azt állítják, hogy bár a szocialista országok őszintén óhajtják az általános és teljes leszerelést, mégis csak *taktikai* okokból, „propagandacélból" vetették fel ezt a kérdést, hogy ezzel is megnyerjék a békét oly hőn óhajtó népek rokonszenvét? Természetesen akarjuk, hogy a néptömegek rokonszenvezzenek céljainkkal és támogassák a szocialista országok békeharcát. Mégsem „propagandafogásról", taktikáról van itt szó. Ezt a kérdést is *a kommunista társadalom felépítésének programja adta perspektívában* kell nézni.

Ma még igen mély a szakadék a szocialista és az imperialista országok leszerelési javaslatai, s még inkább szándékaik között. A Szovjetunió az ENSZ legutóbbi ülésszakán is azt javasolta, hogy négy-öt év alatt fejezzék be az általános és teljes le-

szerelést, s az egyezmény esetén a Szovjetunió feltétel nélkül elfogad bármely javaslatot az ellenőrzés módjáról. A nyugati hatalmak azonban zsákutcába juttatták a leszerelés megoldását, s az atomfegyver-kísérletekről folytatott tárgyalásokat. Kennedy, az Egyesült Államok elnöke az ENSZ-ben tartott legutóbbi beszédében pedig csak szép szavakat mondott a leszerelésről. Igaz, beszélt az atomkísérletek betiltásának szükségességéről, arról, hogy meg kell szüntetni a fegyverkezési célokat szolgáló hasítható anyagok termelését, meg kell tiltani az atomfegyverek feletti ellenőrzés átadását olyan államoknak, amelyek ilyen fegyverekkel nem rendelkeznek, s hogy majd fokozatosan meg kell semmisíteni a meglevő atomfegyvereket és a stratégiai atombombázók gyártását. De még ha nem is volna okunk kételkedni a beszédében foglaltak őszinteségében, akkor is azonnal szembetűnne, hogy javaslataiban *szó sincs az általános és teljes leszerelés konkrét programjáról*, sokkal inkább azon töri a fejét, hogyan lehetne semmissé tenni azt a katonai erőfölényt, amellyel a Szovjetunió rendelkezik, például a nukleáris és rakétafegyverekben. A szovjet diplomácia leleplezte, hogy az amerikai fél a leszerelés helyett „a nemzetközi fegyveres erők" *létrehozásának* szükségességéről beszél. A leszerelési intézkedések hathatós ellenőrzése helyett a *szocialista országok fegyverzete fölötti ellenőrzést* szeretné megvalósítani, azaz kikémlelni a szocialista tábor katonai erejét. Kennedy javaslatai között van olyan is, amely megfontolásra érdemes. Helyeselni lehet, hogy ne adjanak át atomfegyvereket olyan államoknak (például a bonni militaristáknak), amelyek ilyenekkel még nem rendelkeznek. Viszont javaslatai egészükben el akarják leplezni azt a tényt, hogy az amerikai uralkodó körök nem akarják az ellenőrzött általános és teljes leszerelést.

Ma még ez a helyzet. De *tegnap*, amikor még az imperialisták monopolizálták az atomfegyvereket, szóba sem kerülhetett a leszerelés, *ma* már — kénytelen-kelletlen — legalább *beszélniök* kell róla. S *holnap*, a program végrehajtásával már új helyzet keletkezhet. Ami ma még elképzelhetetlen, holnap megvalósulhat. S ismételten hangsúlyozni kell az összefüggést *a kommunista társadalom felépítése programjának megvalósulása és ennek az időnek az eljövetele között.* Mert kétségkívül elkövetkezik az idő, amidőn a szocialista világrendszer erőfölénye olyan nyilvánvalóvá és nyomasztóvá válik az imperialisták számára, hogy kényszerítve érzik magukat elindulni — ha tétován is — az általános és teljes leszerelés útján. S már ez is enyhíteni fogja a nemzetközi feszültséget, még nagyobb harcra lelkesíti a békéért harcolókat és távolabb űzi a háború rémét.

Az általános és teljes leszerelés a *maximális cél* a békeharc-

ban. A szovjet kormány memoranduma, amelyet az ENSZ-közgyűlés 16. ülésszaka elé terjesztett, javaslatokat tett az általános és teljes leszerelés megvalósulásáig megvalósítandó, *közbeeső* intézkedésekre, így a többi között arra, hogy az államok rögzítsék egy bizonyos szinten hadikiadásaikat, mondjanak le a nukleáris fegyverek alkalmazásáról; tiltsák meg a háborús propagandát; a NATO és a Varsói Szerződés tagállamai kössenek egymással meg nem támadási egyezményt; a külföldi csapatok térjenek haza az idegen területekről; az ENSZ tegyen intézkedéseket a nukleáris fegyverek további elterjedése ellen és létesítsen atommentes övezeteket.

A békéért folytatott harc jelenleg *döntő szakaszába lépett.* Nem ülhetünk tétlenül, abban bízva, hogy az imperialisták úgysem merik kirobbantani a háborút. Vannak esztelen imperialista politikai és katonai vezetők, akik képtelenek arra, hogy józanul mérlegeljék a helyzetet és az erőviszonyokat. De arról sem szabad elfeledkeznünk, hogy *továbbra is léteznek, s mindinkább erősödnek azok az állandóan ható tényezők, amelyek már eddig is képesek voltak lefogni a háborús gyújtogatók kezét.* Óvakodnunk kell attól az illúziótól, hogy a béke megőrzésére ható tényezők puszta léte *automatikusan* megóv bennünket a háborús katasztrófától. *Aktív békeharcra van szükség.*

A tömegharc széleskörű kibontakoztatására most igen kedvező a világhelyzet. A semleges államok szeptember elején megtartott belgrádi értekezletén szinte valamennyi állam- és kormányfő határozottan síkra szállt a békéért, imperialistaellenes beszédeket tartott és hangsúlyozta, hogy tárgyalások útján kell rendezni a német kérdést, oly módon, hogy tudomásul kell venni mindkét német állam létezését. A kizsákmányolt dolgozó tömegek megmozdulásai gazdasági helyzetük javításáért rendszerint összefonódnak a békéért, a leszerelésért folytatott antiimperialista harccal. Londonban nemrég ért véget 20 ország közvéleménye képviselőinek értekezlete, amely felhívta a kormányokat a tárgyalásra, a nyugat-berlini kérdés megoldására, s állást foglalt az általános és teljes leszerelés mellett. Ugyancsak Londonban 15 ország diákjai tárgyaltak a leszerelésről és fogadtak el konstruktív javaslatokat. Japánban szeptember 15-től kezdődően harci hónapot szerveztek az általános és teljes leszerelésért; az ország különböző városaiban gyűlések és tüntetések voltak. A szakszervezetek és a fiatalok Berlinben konstruktívan foglaltak állást az égető nemzetközi kérdésekben. A világ asszonyainak képviselői Budapesten emelték fel tiltakozó szavukat a háború sötét erői ellen. A különböző lapokat és irányzatokat képviselő újságírók Varsóban gyűltek össze kerekasztal-konferenciára, hogy közös nevezőre jussanak teendőikben a nemzetközi feszültség enyhítéséért. Az elmúlt hetekben jelentős béketüntetések zajlottak le több dél-ame-

rikai országban, s szinte a világ minden pontján. A világon mindenütt nagy tömegek támogatják az olyan követeléseket, mint az általános és teljes leszerelés, a német militarizmus megerősödésének megakadályozása. A kommunista és munkáspártoknak nagy lehetőségeik vannak arra, hogy a néptömegek békére irányuló óhaját szervezett harci erővé kovácsolják.

Az imperialisták háborús pánikot keltenek, és szeretnék megbénítani a néptömegek cselekvőkészségét. Azt terjesztik, hogy a háború és a béke sorsa kizárólag a politikusok ilyen vagy olyan szándékától függ, s a néptömegeknek nincs abba beleszólásuk. Ez természetesen nem így van. Még a nyugati burzsoá kormányok is kénytelenek bizonyos mértékig számolni saját közvéleményükkel. Most tehát az a feladat, hogy az SZKP XXII. kongresszusának útmutatásait megszívlelve *minden erővel fokozzuk a békeharcot és biztosítsuk a különböző társadalmi rendszerű államok békés egymás mellett élése politikájának győzelmét.*

A békéért folytatott harc minden nép létérdeke és elsőrendű kötelessége. Létérdeke és kötelessége a magyar népnek is, amelyet a Magyar Szocialista Munkáspárt az egyedüli helyes lenini úton vezet, azon az úton, melyet elsőnek a dicső Szovjetunió Kommunista Pártja világított meg. A XXII. kongresszus, semmit sem titkolva a népek előtt, őszintén feltárja a jelenlegi világhelyzet komolyságát, de egyben világító fáklyaként mutatja továbbra is azt az utat, amely a világbékéhez, a kommunizmushoz vezet. „A békeharc, természetesen — mondotta a kongresszuson Hruscsov elvtárs —, mint minden küzdelem, erőfeszítéseket és kitartást követel meg. Birkózás közben az ember nemcsak ad, hanem kap is ütéseket. De szabad-e félni ettől, amikor az egész emberiség sorsáról van szó? *Tudatában kell lenni annak, hogy elsősorban maguktól a népektől, a népek elszántságától és aktivitásától függ: béke lesz-e a földön, vagy pedig az emberiség egy új világháború katasztrófájába sodródik.*" Az SZKP XXII. kongresszusa és az új program lelkesíti a harcra a békére sóvárgó emberiséget, hogy már e korban végleg kiküszöböljük a népek életéből a világháborút.

A második ötéves terv néhány fontosabb kérdéséről

Írta **FRISS ISTVÁN**

Csaknem két évvel pártkongresszusunknak a terv elkészítéséről hozott határozata után került a második ötéves terv az országgyűlés elé. Már az irányelveket is sok munka előzte meg. Így tehát tervünknek most törvénybe öntött formája tervező szerveink hosszadalmas munkáját tükrözi. De milyen fejlődést mutat a terv a két év előtti határozathoz képest?

A tervnek a VII. kongresszuson elfogadott alapelképzelései, mint ez már a Központi Bizottság szeptember 12-i ülésének határozatából kitűnt, megmaradtak. Emellett mégis nem jelentéktelen változtatások is történtek. Ezeket két főcím alatt foglalhatjuk összse. Először is figyelembe kellett venni a kongresszus óta mind belső, mind külső viszonyainkban bekövetkezett jelentősebb változásokat. Másodszor, le kellett vonni a következtetéseket az ez alatt az idő alatt szerzett fontosabb pozitív és negatív tapasztalatokból.

Belső viszonyainkban rendkívül fontos átalakulás következett be a kongresszus óta: *alapjában befejeződött a termelési viszonyok szocialista átalakulása a mezőgazdaságban.* A kongresszus határozata még arról beszélt, hogy az ország szántóterületének felén folyik szocialista gazdálkodás és mintegy 1400 termelőszövetkezeti községünk van; gazdasági építőmunkánk főbb kérdései között pedig azt említette, hogy a következő években megteremtjük a politikai és gazdasági feltételeit annak, hogy a dolgozó parasztsággal egyetértésben befejeződjék a falu szocialista átalakulása. A terv törvényerőre emelésének idején azonban már az ország szántóterületének több mint 95 százalékán folyt szocialista gazdálkodás és a termelőszövetkezeti községek száma meghaladta a 3000-et. Ez a fejlődés óriási politikai eredmény a munkás-paraszt szövetség megszilárdulása szempontjából és azáltal, hogy megkezdődött az egységes szövetkezeti parasztság kialakulása, de közvetlen gazdasági előnyei is kézenfekvők. Mindenekelőtt: meg-

nyílt a lehetősége annak, hogy az egész mezőgazdaságban szocialista nagyüzemi, a tudomány és a technika minden vívmányát felhasználó gazdálkodás folyjék. Következetesen lehet alkalmazni az üzemek és tájak legcélszerűbb szakosításának szempontjait, jelentősen megnőtt a termelés tervszerű befolyásolásának lehetősége. Az egész fejlődésnek a tervezettnél gyorsabb lefolyása következtében azonban sűrítve, a korábban elképzeltnél sokkal rövidebb idő alatt jelentkeztek a mezőgazdaságnak azok az igényei, amelyeket az átalakulásból kifolyólag a népgazdaság egészével szemben támaszt. Az elmúlt két évben a tervezetthez képest megnőtt a népgazdaságnak az átalakulásból fakadó megterhelése. Bizonyos értelemben hasonló irányban hatott egy másik jelentős, de külső változás: *a nemzetközi viszonyoknak az utolsó másfél évben bekövetkezett kiéleződése.* Ez a változás ugyanis honvédelmünk megerősítését, s ennek megfelelően anyagi eszközeink egy részének ilyen célokra való átcsoportosítását követelte meg a korábban tervezetthez képest, tehát szintén fokozta a népgazdaság megterhelését.

Azok között a tapasztalatok között, amelyek ugyancsak bizonyos változtatásokat követeltek a terven, első helyen *az ipari termelés fejlődési ütemének fokozódását* kell említenünk. A kongresszus határozata hét évre 65—70 százalékban írta elő az ipari termelés emelkedését. A hét év első két évében, tehát még a második ötéves terv ideje előtt, az ipari termelés mintegy 25 százalékkal emelkedett. Ily módon az egész ötéves tervre mindössze 32—36 százalékos emelkedés jutott volna. Ténylegesen a terv, mint ismeretes, 50 százalék körüli fejlődést ír elő, ami még mindig jóval kisebb ütem az elmúlt két évinél. A tapasztalatok a mezőgazdaság egészére vonatkoztatva nem indokolták ugyan a fejlődési ütem megváltoztatását, de indokolttá tettek *bizonyos eltolódást* az eredetileg tervezetthez képest a növénytermesztés fejlesztési ütemének növelése javára, az állattenyésztés fejlesztési ütemének terhére. Ugyancsak a tapasztalatok indokolták, hogy a tervben végül is a korábban elképzeltnél *nagyobb fejlesztést* irányozzunk elő egyes iparágakban, így a vegyiparban, de az élelmiszeripar és a könnyűipar egyes ágaiban is.

A terv alakulását az említett tényezők mellett, azokkal összefonódva, erősen befolyásolták a *nemzetközi munkamegosztásban* elfoglalt lehetőségeinkből, illetőleg *külkereskedelmi kapcsolataink fejlődéséből* adódó tényezők is. Ez természetszerűleg következik abból, hogy külkereskedelmünknek viszonylag igen nagy súlya van országunk gazdasági életében, s többek között, mint ismeretes, döntő része van iparunk nyersanyagellátásában. Mivel pedig behozatalunkat termelésünk egy viszonylag nagy részének kivi-

telével kell megfizetnünk, külkereskedelmünk erősen rányomja bélyegét termelésünkre is.

*

Az elmúlt két év alatt a terv természetesen *konkrétabbá, pontosabbá is vált.* Különböző oldalait a korábbinál nagyobb mértékben sikerült egymással összhangba hozni. A tervnek ugyanis *minden fontosabb része feltételezi és meghatározza minden más részét.*

Ha például az ipar fejlődésére vonatkozó előirányzatokat ragadjuk ki, ezek szerves egészet alkotnak egymással. Az egész ipari termelésnek viszonylag nagy százaléka az iparon belül marad, egyik gyárból a másikba vándorol, gyakran több gyáron is keresztülmegy, míg végül késztermék lesz belőle. Az ipari termelési tervnek tehát bonyolult belső összefüggései vannak, és hogy a termelés zavartalanul folyjék, ahhoz a tervnek be kell tartania bizonyos arányokat.

De annak, ami az iparban történik, népgazdasági szempontból sokféle előzménye van és megfelelő folytatása is van. Az ipar a termeléshez nyersanyagot, gépet, félkész terméket és késztermékeket kap különböző forrásokból. Csak ezekkel tud termelni. Ily módon az ipari termelés előzményeihez tartozik a kapcsolatok valamilyen módja a külkereskedelemmel, a mezőgazdasággal, a bányászattal, a közlekedéssel, az építőiparral. Hogy a termelés az iparban zavartalanul folyjék, ahhoz meghatározott arányokban kell kapnia az előbb említett forrásokból nyersanyagot, félkész- vagy késztermékeket, gépet, épületet. Hasonlóképpen megtervezettnek és megszervezettnek kell lennie az ipari termelés folytatásának is. Amikor valamely termék elhagyja az ipar területét, valamely más népgazdasági ág területére jut, mégpedig túlnyomó részben a belkereskedelembe, vagy a külkereskedelembe, vagy a mezőgazdaságba, vagy a különböző területeken folyó beruházásokba. Itt is megfelelő arányoknak kell fennállniok ahhoz, hogy ne következzék be torlódás, fennakadás vagy zavar sem az iparban, sem a belkereskedelmi ellátásban, sem a beruházások végrehajtásában, sem egyéb népgazdasági területeken, például a mezőgazdaságban. Az összefüggéseknek ez a bonyolultsága Goethe Faustjának szavait juttatja eszünkbe:

Hogy átsződ mindent az Egész!
Egyik a másban hat s tenyész!

De emellett az egymásbafonódás és áthatás mellett *saját törvényszerűségeiknek, belső logikájuknak* is alá vannak vetve a különböző területek.

Ha például a külkereskedelmet ragadjuk ki, nyilvánvaló, hogy

behozatal és kivitel között szoros belső kapcsolat áll fenn. A behozatalnak és a kivitelnek nemcsak fizetési kötelezettségeinket, hitelnyújtásunkat és hitelfelvételeinket figyelembe véve kell egymással egyensúlyban lennie, hanem — a már említett kiegészítéssel — bizonyos országcsoportok és bizonyos országok vonatkozásában is. Tőkés országokból való behozatalt nem fizethetünk meg szocialista országokba való kivitellel. De még a tőkés, sőt a szocialista országokon belül is külön-külön kell ügyelnünk bizonyos arányokra. Azért az áruért, amelyet Csehszlovákiából szerzünk be, Csehszlovákiának kell fizetnünk, illetve árut szállítanunk. A Franciaországban vásárolt árut megfizethetjük esetleg Angliába vagy Olaszországba irányuló szállítással is, de nem fizethetjük meg Indiának vagy Brazíliának eladott áruval.

A népgazdaság minden más fontos és nagy területén hasonló a helyzet. Legfontosabb gazdasági feladataink egyike az ország lakosságának ellátása fogyasztási cikkekkel. Az ellátás zavartalansága mindenekelőtt azt követeli meg, hogy a lakosság vásárlóereje és a rendelkezésére álló árualap egyensúlyban legyenek egymással. De ezen a fontos arányon belül még millió egyéb arányosságnak is fenn kell állania, mert a húskeresletet nyilvánvalóan nem lehet télikabáttal vagy televíziós készülékkel kielégíteni, de még parajjal vagy almával sem. Kézenfekvő, hogy ezeknek az arányoknak a betartása meghatározott kapcsolatokat tételez fel a lakosság és a belkereskedelem között, illetve, szolgáltatások vagy lakások esetében, a lakosság és a vízművek, a lakosság és az építőipar között, továbbá a belkereskedelem és a legkülönbözőbb iparágak, a belkereskedelem és a külkereskedelem stb. között.

Mindebből az is következik, hogy egy-egy kérdés eldöntésénél, legalábbis a gazdasági szempontból fontos, nagyobb követelményekkel járó kérdések eldöntésénél, *sokféle összefüggést kell figyelembe venni.* Minden vállalatnak, intézménynek stb. van például lehetősége arra, hogy egy év folyamán bizonyos keretek között változtasson alkalmazottai fizetésén. De ha már a dolgozók valamely rétegének fizetéséről van szó, vagy éppen azt kell eldönteni, hogy mennyivel emelhető egyik évről a másikra az életszínvonal, akkor sok körülményt kell figyelembe venni. Számolni kell a nemzeti jövedelem alakulásával — mégpedig nemcsak azzal, hogy hogyan alakul a nemzeti jövedelem értékben kifejezett összege, hanem azzal is, hogy milyen termékekben ölthet testet —, mérlegelni kell a beruházási és általában a felhalmozási igényeket és a külkereskedelmi szempontokat is. Ha mindezeknek mérlegelésével kialakul valamilyen elképzelés az életszínvonal emelésének lehetséges mértékéről, akkor további sokoldalú megfontolást és nem egyszer tanulmányt követel meg annak eldöntése, hogy a dolgozók milyen széles rétege, milyen mértékben részesüljön az

életszínvonal emelésében, s hogy az milyen formában történjék: béremelés, árleszállítás, nyugdíj- vagy családi pótlék-emelés, valamely ingyenes juttatás kiterjesztése formájában-e, vagy más módon.

Hogyan tájékozódhatunk, hogyan ismerhetjük ki magunkat, hogyan dönthetünk az összefüggéseknek e bonyolult, szerteágazó, sokoldalú szövevényében? Nyilvánvaló, hogy a tervezés folyamán *a követelményeket, a szükségleteket rangsorolni kell,* a fontosabb összefüggéseknek alá kell rendelni a kevésbé fontosabbakat. Egyidejűleg minden követelményt, minden szükségletet figyelembe venni rendkívül nehéz, vagy éppen lehetetlen. A tervnek tehát először a legfontosabb követelmények, a legfontosabb szükségletek kielégítésére kell törekednie, az ezeket biztosító *fő arányokat* kell előírnia. Így jön létre a tervnek egy bizonyos csontváza, amelyre aztán fokozatosan kell az izmokat, idegeket, inakat, belső szerveket elhelyezni.

Kézenfekvő az a feltevés, hogy a tervezésnek *a termelésből* kell kiindulnia, mivel a társadalom életének alapja szükségszerűen az anyagi termelés. Ez azonban magában véve még kevés eligazítást ad. Nyitva marad ugyanis az a kérdés, hogy miből is induljunk ki a termelés megtervezésénél. Hiszen a termelésnek is több feltétele van. Kell hozzá többek között termelési eszköz, mégpedig igen sokféle, s kell munkaerő, ugyancsak sokféle. A tervezésnek *a munkaerő teljes foglalkoztatottságából* kell kiindulnia. Ennek a foglalkoztatottságnak azonban összhangban kell állnia *a termelőeszközök által nyújtott lehetőségekkel.* Ezeket a lehetőségeket pedig lehatárolhatja a termelés rendelkezésére álló gép, épület, esetleg a rendelkezésre álló energia vagy nyersanyag. De a gép, az energia, a nyersanyag nemcsak az ország saját termeléséből eredhet, hanem *a külkereskedelemből* is. Már szóba került, hogy a mi termelésünkben igen nagy a súlya a külföldről behozott energiának, gépnek és különösen a külföldről behozott nyersanyagnak. Az utóbbi években még a mezőgazdaságban is fokozódott a külföldi eredetű gépek, műtrágya, vegyianyagok szerepe, az iparban pedig sokféle cikk termelésének feltétele a behozatal. Így termelési terveink elkészítésénél is sokszor döntően esnek latba külkereskedelmi elképzelések és lehetőségek.

Az elmondottakból következik, hogy a tervezésben a termelés elsőbbsége elsősorban abból a szempontból jelentős, hogy *megszabja a nemzeti jövedelem és ezzel a fogyasztás és a felhalmozás lehetséges felső határát.* De magának a termelésnek a megtervezésénél már érvényesülnek a bonyolult összefüggések, összefonódások: a termelés megszabja a külkereskedelmi lehetőségeket, de a külkereskedelem is megszabja a termelési lehetőségeket. A termelés megszabja a fogyasztás és a felhalmozás lehetséges mér-

tékét, a fogyasztás és felhalmozás pedig nagymértékben megszabja a termelést. A tervet csak akkor érthetjük és értékelhetjük megfelelően, ha nem feledkezünk meg arról, hogy mögötte ott áll az itt csak példaképp és utalásszerűen említett szükségszerű arányosságok és összefüggések tengere.

*

Népgazdaságunk egészének ötéves fejlődéséről, elsősorban *a nemzeti jövedelem alakulásáról, mozgásáról* szóló számok adnak összefoglaló képet.

A tervtörvény öt évre a nemzeti jövedelem 36 százalékos növekedését írja elő. A nemzeti jövedelem ilyen emelkedése évi átlagban mintegy 6 és fél százalékos növekedésnek felel meg. Ez az előirányzat némileg meghaladja a VII. kongresszus irányelveiben hét évre 50 százalékban meghatározott növekedést. Összehasonlításként nem érdektelen megemlíteni, hogy első ötéves tervünk időszakában 50 százalékkal emelkedett a nemzeti jövedelem. Az 1956 júliusában a második ötéves terv irányelveiről elfogadott határozat a nemzeti jövedelemnek mintegy 40 százalékos növekedését írta elő. Az akkor megindult második ötéves tervet az ellenforradalom felborította. Az 1956-os és 1957-es visszaesés ellenére a nemzeti jövedelem 1955-ről 1960-ra mintegy 34 százalékkal emelkedett. Megemlítjük azt is, hogy a Német Demokratikus Köztársaság hétéves (1959—1965) népgazdaságfejlesztési terve a nemzeti jövedelemnek 59 százalékos, Románia hatéves (1960—1965) népgazdaságfejlesztési terve a nemzeti jövedelemnek 70—80 százalékos, Csehszlovákia ötéves (1961—1965) népgazdaságfejlesztési terve pedig a nemzeti jövedelem több mint 42 százalékos növekedését írja elő.

Miért alacsonyabb a nálunk előirányzott fejlődési ütem annál, amit egyes szocialista országok terveznek, vagy annál, amit magunk is elértünk első ötéves tervünk időszakában, vagy a most befejezett hároméves terv alatt?

Erre a kérdésre csak igen messzemenő összehasonlítások alapján tudnánk teljesen kielégítő választ adni. Nagyjából azonban egy lényeges okra vezethetők vissza a különbségek. A bővített újratermelés mértékét megszabó feltételek között ugyanis döntő jelentősége van *a felhalmozásnak*. Mármost a felhalmozás az elmúlt években minden más szocialista országban *sokkal nagyobb* részét tette ki a nemzeti jövedelemnek, mint Magyarországon. Jellemző, hogy nálunk a felhalmozások színvonala 1953-ban nemcsak viszonylag, hanem abszolút mértékben is magasabb volt, mint az utána következő öt évben. Beruházásaink 1953-ban 16,8 milliárd forintra rúgtak, 1954-ben 11,8, 1955-ben 11,2, 1956-ban 11,6, 1957-

ben 11,1, 1958-ban 13,7 milliárdot tettek ki és csak 1959-ben érték el újból, vagy hagyták el (az 1959. január 1-én életbelépett új termelői árrendszer megnehezíti az összehasonlítást) az 1953. évi színvonalat. Ilyen előzmények után nem lehet meglepő, hogy egész népgazdaságunk fejlődésének üteme kisebb a fejlődés csehszlovákiai vagy romániai üteménél. 1957 óta, mint ismeretes, csaknem évről évre növeljük a felhalmozás arányát a nemzeti jövedelem felhasználásában. Ez a leghatásosabb eszköz a népgazdaság fejlődésének meggyorsítására. Évek mulasztását azonban csak fokozatosan lehet behozni.

1960-ban nemzeti jövedelmünk kerek 60 százalékát az ipar hozzájárulása szolgáltatta, de ez a hozzájárulás a hároméves terv egészében is 56 és fél százalékot tett ki. Világos tehát, hogy az ipari termelés alakulásának *döntő befolyása van a nemzeti jövedelem alakulására is.* A nemzeti jövedelem 36 százalékra tervezett növekedésének alapja a szocialista ipar termelésének 48—50 százalékra tervezett növekedése. Ez a fejlődési ütem megfelel annak, amit a már említett, 1956-ban elfogadott irányelvek tartalmaztak és csak lényegtelenül marad el Csehszlovákia iparának 56 százalékra tervezett fejlődésétől.

Amit előbb a nemzeti jövedelemmel kapcsolatban a felhalmozásról és a beruházásokról, ezeknek a bővített újratermelésben betöltött szerepéről mondottunk, az több-kevesebb módosítással az iparra is vonatkozik. Amikor az ipar bővített újratermeléséről van szó, szem előtt kell tartanunk, hogy nem egyszerűen a mai arányok fenntartása mellett folytatandó bővítés a feladat, hanem egyúttal az arányok megváltoztatása is. Az ipari termelés növekedésének tehát *az ipar szerkezetének állandó megváltoztatása mellett kell végbemennie.* A tervtörvény több helyütt utal is erre, legnyomatékosabban mindjárt az első szakaszban, mely a következő követelést tartalmazza: „Az ipar termelőerőit a viszonylag kevésbé anyagigényes, magas képesítésű munkát megkövetelő, korszerű, keresett gyártmányok gazdaságos előállítására kell összpontosítani. Fejleszteni kell továbbá azokat az alapanyagokat gyártó ágakat, amelyek hazánk viszonyai között szükségesek és a nemzetközi munkamegosztás keretében előnyösen fejleszthetők."

Az itt megemlített követelésnek van egy általános, minden országban érvényes és van néhány a mi különleges viszonyainkból fakadó oka. Az általános ok azzal függ össze, hogy *a technika gyorsan fejlődik* és a műszaki fejlődés megköveteli a munkások műszaki tudásának fejlesztését, valamint a műszaki dolgozók részarányának növelését a termelésben. Ily módon általában növekszik azoknak a termékeknek a száma és mennyisége, amelyek korszerűek és amelyeknek előállítása magas képesítésű munkát követel. A mi sajátos viszonyainkból eredő okok lényege az, hogy

az ipari termelés sok fontos nyersanyaga hiányzik országunkban, ezeket tehát külföldről kell beszereznünk. Ennek egyik következménye külkereskedelmünk már említett, viszonylag nagy súlya országunk gazdasági életében.

Magában véve ez persze még nem sokat mond. Téves volna például arra következtetni belőle, hogy feltétlenül igyekeznünk kell minél nagyobb mértékben kitermelni minden hazánkban nyerhető nyersanyagot. Ilyen felfogás nálunk valamikor elég széles körben érvényesült, s gyakorlatilag többek között abban a követelményben tükröződött, hogy fejlesszük olyan mértékben a hazai szénbányászatot, amilyent a hazai energiaellátás megkövetel. Érthetőbben: a hazai energiaigényt teljes mértékben hazai forrásokból fedezzük; amit tudunk, azt olajból és gázból, amire e kettőből nem futja, azt hazai szénből, vagy hazai szénből termelt villamosenergiából, illetve hazailag termelt vízienergiából (de erre kevés a lehetőségünk). Ennek a felfogásnak az alapja az az elképzelés volt, hogy ily módon függetleníthetjük fejlődésünket a külföldtől.

Mindezen ma már túl vagyunk. Az egész elképzelés cáfolatára nem érdemes sok szót vesztegetni. Nyilvánvaló egyrészt, hogy még ha energiaszükségletünkről belföldi forrásokból gondoskodunk is, ezzel semmit sem változtattunk azon, hogy sem gyapotot, sem rezet, sem ónt és nikkelt, sem elegendő mennyiségű fát, gyapjút, bőrt nem tudunk termelni és még sok egyéb nélkülözhetetlen cikket sem. Másrészt az is nyilvánvaló, hogy mennél kevesebb saját munkáért tudjuk ezeket a termékeket a külföldről beszerezni, annál előnyösebb a vásár számunkra, vagyis annál több számunkra hasznos dolgot tudunk a rendelkezésünkre álló munkáért idegenből behozni.

A kapitalista Magyarországon a bányabáróknak érdemes volt annyi szenet termeltetniük, amennyit az általuk kiverekedett vámvédelem mellett egyáltalán el tudtak adni. Az ő számukra és általában a tőkés Magyarországon fel sem vetődhetett az a kérdés: valóban ésszerű kihasználása-e ez a Magyarországon rendelkezésre álló munkaerőnek. De *éppen ez* az, amit *nekünk* mérlegelnünk kell. Ha egy tonna szén előállítása nálunk tíz munkaórát követel meg, és ugyanakkor tíz óra munkával olyan műszert is elő tudunk állítani, amelyért két tonna szenet hozhatunk be, akkor persze érdemesebb műszert termelnünk, mint szenet. Ez tehát az összefüggés az országunkban hiányzó nyersanyagok, a külkereskedelem ebből folyó fontossága és azon követelmény között, hogy igyekezzünk külkereskedelmünkben jól értékesíthető cikkeket termelni. A tervtörvény első szakaszából idézett szavak pedig, mint erre más vonatkozásokban még vissza fogunk térni, éppen ezt a követelést tartalmazzák, némileg kifejtett formában.

Ez a követelés már nem egyszerűen az ipari termelés *mennyiségi növelésére* irányul, hanem egyidejűleg az ipari termelés *szerkezetének átalakítására* is. Világosan tükrözik a szerkezeti változásokat az egyes iparágak termelési előirányzatai. Az egész ipar mintegy 50 százalékos fejlesztésén belül a bányászat termelésének emelkedését csak 32 százalékra tervezzük, s ezen belül a szén termelésének növekedését csak 17 százalékra. Ezzel szemben a vegyipari termelés előirányzott felfutása 75 százalék, ezen belül például a nitrogénműtrágya termeléséé 180 százalék. A gépipari termelés tervezett növekedése 63—65 százalék, tehát szintén sokkal több az átlagosnál, s ezen belül a híradás- és vákuumtechnikai ipar termelését a kétszeresére, a műszerek termelését a háromszorosára kell emelni. A könnyűipar felfutásának előirányzata az átlagos alatt van — a textiliparé 30—32 százalék, a cipőiparé 22—24 százalék —, de a papírtermelésé 70, a bútorgyártásé meg éppen 78—80 százalék. Az élelmiszeripar termelésének tervezett 40—42 százalékos növekedése is kisebb az ipari átlagnál, de ezen belül a gyümölcskonzerv termelését 130—140, a főzelékkonzerv termelését 200—210 százalékkal kell emelni. Mindezeknek az előirányzatoknak a megvalósulása a nehézipar viszonylagos súlyának növekedése mellett valamelyest csökkenti egész iparunkban a bányászat és a kohászat, növeli a gépipar és a vegyipar súlyát, s a a könnyű- és élelmiszeripar részesedésének csökkenése mellett növeli a papír-, a bútor-, a konzervipar súlyát az ipar egész termelésében.

*

Az elmondottak után még néhány szót az ipari termelés növekedésének üteméről. Előbb már beszéltünk arról, hogy a tervezésnek a munkaerő teljes foglalkoztatottsága mellett a termelőeszközök által nyújtott lehetőségekkel is számolnia kell. Később utaltunk arra is, hogy ipari termelésünk most tervezett fejlődési üteme azért is kisebb a más szocialista országokban tervezettnél, vagy a korábban nálunk is elértnél, mert beruházásaink színvonala éveken keresztül viszonylag alacsony volt. Ehhez hozzá kell tenni, hogy helytelen lenne, tehát nem szabad a termelés növekedését egyszerűen aszerint tervezni, hogy milyen termelést tennének lehetővé meglevő állóeszközeink és a rendelkezésünkre álló munkaerő. Feltétlenül figyelembe kell venni azt is, hogy a lehetségesből mi az, amit *érdemes is* termelni. Egyes üzemeinknek — különösen a gépiparban, de más iparágakban is — *nem engedhetjük meg, hogy termelési lehetőségeiket teljesen kihasználják*, mert akkor kisebb-nagyobb részben eladhatatlan, vagy csak nagyon rosszul, ráfizetéssel eladható termékeket állítanának elő.

Erre a kérdésre külkereskedelmi vonatkozásban még vissza-

térünk, de ide kívánkozik még egy ipari vonatkozás. Kézenfekvő ugyanis az a kérdés: a lehetőségek teljes kihasználásával miért csak kisebb-nagyobb részben eladhatatlan, vagy rosszul eladható cikkeket tudunk előállítani egyes üzemekben, miért nem térünk rá ezekben az üzemekben más termékek gyártására?

Röviden azt válaszolhatnánk, hogy sok üzemben erre egyszerűen nincs meg a lehetőség, akár azért, mert a meglevő gépekkel más termékek nem állíthatók elő, akár azért, mert az üzem mérete nem tesz lehetővé gazdaságos gyártást, akár valamilyen más okból. Közelebbről megvizsgálva azonban kitűnik, hogy a feltett kérdéssel egészi iparunk, sőt egész népgazdaságunk fejlődésének egyik legfontosabb, legizgalmasabb területét érintettük. Korántsem csak arról van ugyanis szó, hogy egyes üzemeink talán túl drágán, esetleg elavult eszközökkel, elavult módszerekkel és szervezéssel, vagy nem keresett cikkeket termelnek. És nem is csak arról, hogy most, az előttünk álló tervidőszakban iparunknak bizonyos szerkezeti megváltoztatását kell létrehoznunk. Hanem arról van szó, hogy *a ma leggazdaságosabban termelő üzemeink is gazdaságtalanokká válnak, ha nem tartanak lépést az idővel,* a ma legmodernebb eszközök, módszerek, szervezési formák és gyártmányok is elavulnak, ha megmerevednek, ha nem fejlesztjük őket. És arról, hogy az ipar szerkezeti átalakulása sem valami most induló és belátható időn belül lezárható folyamat. Az ipar szerkezeti átalakulása minden szocialista, sőt minden kapitalista országban is állandóan folyik, és ezt az átalakulást most csak koncentráltabban és gyorsabban akarjuk továbbvinni. Igen, a tőkés államokban is állandó átalakulásban van a termelés szerkezete és gyors a műszaki haladás is. Emlékezzünk csak a Kommunista Kiáltvány megállapításaira: „A burzsoázia nem létezhet anélkül, hogy ne forradalmasítsa folyton a termelési szerszámokat. ... A burzsoázia alig százéves osztályuralma alatt tömegesebb és kolosszálisabb termelőerőket hozott létre, mint valamennyi letűnt nemzedék együttvéve. Természeti erők leigázása, gépi berendezés, a vegyészet alkalmazása iparban és földművelésben, gőzhajózás, vasutak, villamos távírók, egész világrészek megművelés alá vétele, folyók hajózhatóvá tétele, lábdobbantásra a földből előpattanó egész népességek — mely korábbi század sejthette, hogy a társadalmi munka méhében ilyen termelőerők szunnyadnak!" Mivel pedig mi, a szocialista tábor egésze és ezen belül minden szocialista ország is versenyben állunk a kapitalizmussal, s ezt a versenyt nekünk kell megnyernünk, nálunk a termelés technikájának és szerkezetének átalakulása *még gyorsabb, rohamosabb, forradalmibb* kell hogy legyen, mint a tőkés társadalomban.

Akkor hát — kérdezhetné valaki —, miért nem irányozzuk elő a műszaki színvonal gyorsabb emelkedését, iparunk szerkezetének

gyorsabb átalakulását? Azért, mert egyiknek is, másiknak is megvannak a konkrét feltételei, és csak ezek lehetséges megvalósulásának mértékében mehetünk előre. A műszaki haladás is, a szerkezeti átalakulás is alapjában véve két nagy, egymással részben összefonódó folyamatban megy végbe: egyrészt *a termelő célú beruházások* útján, másrészt *a meglevő üzemek gyártástechnológiájának és gyártmányainak fejlesztése, tökéletesítése* útján. Mindkettőnek vannak anyagi feltételei, és ezekkel a tervezésnek is számolnia kell. Számolnia kell bizonyos, a műszaki fejlesztés jellegével kapcsolatos nehézségekkel is; például a dieselmotor-gyártásban, a televíziós képcsőbúra-gyártásban nem sikerült a magunk elé tűzött műszaki fejlesztést az előirányzott idő alatt megvalósítani.

A tervezésben helyénvaló az óvatosság, s ezért nem volna helyes az előirányzottnál nagyobb arányú műszaki fejlesztést vagy szerkezeti átalakulást tervezni. Ezzel azonban egyáltalán nem azt mondjuk, hogy meg lehetünk elégedve tényleges előrehaladásunkkal. Hogyan is lehetnénk, amikor tudjuk, hogy egyes iparágakban figyelemreméltó és nemzetközileg is méltányolt eredményeket értünk ugyan el, de másokban — például a vákuumtechnikában és az erősáramú iparban — még korábban kivívott nemzetközi helyünket sem tudtuk megtartani! Gyakorlati, mindennapi munkánkon még nagyon sok a javítanivaló, mégpedig különösen három irányban.

Kezdjük a *beruházásokkal.* Ezekről a második ötéves terv szempontjából még külön beszélünk, itt csak az előbb tárgyalt összefüggésben foglalkozunk velük. Mivel a műszaki színvonal emelése és népgazdaságunk szerkezetének kedvező irányú megváltoztatása — a kettő egyúttal a munka társadalmi termelékenységének emelését is jelenti — nagyrészt a beruházásokon és különösen a nagyberuházásokon nyugszik, magától értetődő követelés, hogy beruházásaink és különösen nagyberuházásaink *maximálisan* szolgálják az említett célokat. De akármennyire magától értetődő is ez a követelés, nem mindig teljesül. Előfordult, főleg korábbi években, hogy hatalmas anyagi erőfeszítéseket követelő beruházásokról vezető szervek hiányos értesülések alapján döntöttek, nem tudva, és nem is kutatva, nincs-e valahol a világon az adott feladatnak tökéletesebb megoldása is. Elképzelhető persze, hogy különleges körülmények folytán egy műszakilag tökéletlenebb megoldás gazdaságosabb számunkra, mint egy valahol már létező tökéletesebb. De ez semmiképpen sem ment fel bennünket attól a még ma sem minden esetben érvényesülő kötelezettségtől, hogy fontos döntések előtt meg kell ismerkednünk az összes lehetséges megoldásokkal.

Nem kevesebb tennivalónk és javítanivalónk van *a műszaki*

fejlesztésre fordítható erők koncentrálása terén. A műszaki fejlesztés tudósokat és jól képzett műszakiakat követel. Ezek nem állnak valami nagy számban rendelkezésünkre, fejlődésük, képzésük sok időt vesz igénybe és erősen szakosított jellegű. Dieselmotorfejlesztéssel foglalkozó szakemberek nem csoportosíthatók át híradástechnikai vagy műszerfejlesztésre, ha esetleg kiderül, hogy az erők ezek közt a területek között nem a legcélszerűbben vannak elosztva. Mindezért rendkívül fontos, de a mai napig megoldatlan feladat, hogy meglévő erőinket ne szórjuk szét, hanem a népgazdaság előtt álló legfontosabb célok elérésének szolgálatába állítsuk őket. Ebben az irányban egy lépést teszünk előre a most kidolgozás alatt levő távlati kutatási tervvel, mely azonban, természetesen, legjobb esetben is csak a feladat egy részét oldhatja meg.

Harmadszor a gyárakban, üzemekben folyó műszaki fejlesztésről kell beszélnünk. Sehol sem szabad azzal beérni, hogy sikerült egy teljesen korszerű terméket olcsón előállítani, hanem állandóan foglalkozni kell *a gyártmány további fejlesztésével, termelési költségeinek további csökkentésével,* maximálisan törekedve a külföldi tapasztalatok megismerésére is. A ma tökéletes termék holnap már nem az, a ma alacsonynak látszó termelési költség holnap már túl magas lesz. A fejlődésben megállni egyértelmű a visszaeséssel. A műszaki fejlesztés csak akkor lehet eredményes, ha tömegesen folyik, ha természetes velejárója minden termelő üzem mindennapos termelő tevékenységének.

Mindhárom irányban sok a tennivalónk. Tőkés országokban a tőkés viszonyok közötti verseny, a konkurrenciaharc kikényszeríti a technikai fejlődést, a termelés olcsóbbítását. Ez a konkurrenciaharc a társadalom szempontjából költséges, pazarló valami, egyik oldala a termelést jellemző anarchiának, de — kétségkívül hatékony. Nálunk a társadalom szempontjából takarékos, ésszerű, megtervezett gazdálkodás folyik, de a monopolhelyzet a műszaki fejlesztés terén kétségkívül bizonyos *elkényelmesedéssel, elernyedéssel* járt együtt, amit most *le kell küzdenünk.* Vezetésünknek a Tervhivatalban, a minisztériumokban, a vállalatoknál sokkal következetesebben, állhatatosabban kell a műszaki fejlesztésre törekednie, sokkal céltudatosabban kell a rendelkezésére álló erőket a fő feladatokra koncentrálnia.

*

Eddig a műszaki fejlődésről mint ötéves tervünk iparfejlesztésének döntő kérdéséről beszéltünk. De a műszaki fejlesztésnek a mezőgazdaság ötéves tervében nem kisebb a jelentősége, mint az iparában, bár a műszaki fejlesztéssel kapcsolatos problémák a mezőgazdaságban részben más természetűek.

Itt az adott helyzetben az a feladat áll előttünk, hogy az országunkban meglévő több mint háromszáz állami gazdaságot és több mint négyezer mezőgazdasági termelőszövetkezetet *mintaszerű, nagymennyiségű növényi és állati eredetű árucikket korszerűen és gazdaságosan termelő nagyüzemmé változtassuk.* Persze, van már szépszámú állami gazdaságunk és nem egy termelőszövetkezetünk, melyre az előbbi meghatározás többé-kevésbé ráillik, de bizony még állami gazdaságaink többségében is jóval alacsonyabb a munka termelékenysége, jóval magasabbak a termelési költségek, mint számos a miénknél fejlettebb mezőgazdasággal rendelkező országban. Viszont a magunk elé tűzött feladat megvalósítása nemcsak *nagy anyagi erőfeszítést*, mindenekelőtt hatalmas összegre rúgó, második ötéves tervünkbe teljes mértékben bele sem illeszthető beruházásokat követel meg, hanem ezenkívül *még rengeteg felvilágosító, oktató, nevelő és szervező munkát is.* A tervtörvény szavaival: „A társadalom erőfeszítéseit nagymértékben összpontosítani kell a mezőgazdasági termelés fellendítéséhez szükséges gazdasági, politikai és szervezeti feltételek megteremtésére."

Arról van szó, hogy a tegnap még kisüzemi, ma már nagyüzemi alapon folyó mezőgazdasági termelés csaknem egész technikai bázisát újonnan kell felépíteni, s a vezetésre alkalmas embereket jórészt még csak ezután kell kiképezni. S ami a legfontosabb: a kisparaszti parcellán felnőtt, gondolkodásában ahhoz alkalmazkodott parasztnak *modern termelőszövetkezeti paraszttá* kell átalakulnia. Csak ekkor fog képességei és tudása legjavát nyújtva fegyelmezetten dolgozni, s csak ilyen munkával lehet a termelőszövetkezetek gazdálkodását valóban fellendíteni.

A mi körülményeink között *igen nagy erőt* jelent az a jóval több, mint harminc milliárd forintnyi beruházás, amelyet tervünk közvetlenül a mezőgazdaság fejlesztésére előirányoz (és amely természetesen nem foglalja magába a mezőgazdaság fejlesztését szolgáló ipari, közlekedési, egészségügyi, kulturális stb. beruházásokat, mint például a műtrágyaipar fejlesztése). Volumenben valószínűleg több mint kétszerese az első ötéves tervidőszakunk mezőgazdasági beruházásainak. Mégis 1965-ig a nagyüzemi állattartáshoz szükséges férőhelyeknek *csak egy részét* tudjuk belőle megépíteni; részben azért, mert a gépbe, a műtrágyába, a növényvédőszerbe, az öntözésbe, az állattartásban pedig a takarmánygyártásba vagy az állategészségügybe fektetett összegek gyorsabban térülnek meg, mint a közös istállók építésére fordított milliók, részben pedig azért, mert az építőanyagot más, még fontosabb beruházások foglalják le. Tehát a nagyüzemi állattartás is csak nagyüzemeink egy részében valósulhat meg és adhat a korszerű nagyüzem

termelési és gazdaságossági követelményeinek megfelelő eredményeket.

De nemcsak az állattenyésztésben, hanem a növénytermesztésben sem tudnak ma még igazán nagyüzemi eredményeket nyújtani mezőgazdasági nagyüzemeink, különösen termelőszövetkezeteink. Ehhez sok esetben nagyságuk sem elegendő. Ahhoz viszont, hogy nagyságukat lényegesen növeljék, mindenekelőtt olyan vezetők kellenek, akik *megfelelő áttekintéssel és irányítóképességgel rendelkeznek,* s ilyen egyelőre kevés van. Viszont ma legtöbbször a kis termelőszövetkezetekben is annyi fajta terményt termelnek, amennyit csak sokkal nagyobb termelőszövetkezetekben célszerű termelni. A termelési költségek lényeges csökkentése szakosítást követel, mégpedig *a tájnak, a talajnak, a klimatikus feltételeknek megfelelő szakosítást.* Az ésszerű szakosítás megállapítása is nagy követelményeket támaszt a vezetéssel szemben, és természetesen nem is valósítható meg máról-holnapra, hanem csak huzamosabb idő alatt. Vagyis: annak a folyamatnak, mely az iparban hosszú időn keresztül és az államosítás után meggyorsulva zajlott le: a koncentrálódás és a profilírozás folyamatának a mezőgazdaságban még csak ezután kell lezajlania. A mezőgazdasági termelőviszonyokban végbement szocialista átalakulás *megteremtette ennek leglényegesebb feltételeit.* Más. szervezési, személyi és részben anyagi, illetve technikai feltételeit még csak *ezután kell megteremtenünk.* Nyilvánvaló azonban, hogy a tulajdonviszonyok megváltozása, tehát az, ami nagyjából már megtörtént, összehasonlíthatatlanul nagyobb és nehezebben megvalósítható feltétel volt, mint a szervezési, személyi, anyagi és technikai feltételek megteremtése, tehát az, ami még hátra van.

Ami a fejlesztés ütemét illeti, tervünk azt írja elő, hogy a mezőgazdasági össztermelés 1961—1965 átlagában 22—23 százalékkal növekedjék a megelőző öt év átlagához képest. Ez évi 4 százalék körüli növekedést jelent, és megfelel annak a 30—32 százalékos emelkedésnek, amit a VII. kongresszus irányelvei hétéves feladatként tűztek ki. Sok-e ez az előirányzat vagy kevés? Tervezőinket itt is az a törekvés vezette, mint más területeken: igyekeztek *reálisan feszített feladatot* megállapítani, tehát olyat, amely bizonyos erőfeszítést követel, de ilyen erőfeszítés mellett feltétlenül megvalósítható. Az ipar eddig elért, vagy a jövőre tervezett fejlődésén mérve az ütem igen alacsony. Saját mezőgazdasági fejlődésünk eddigi eredményein mérve az ütem igen magas. Más, mégpedig nemcsak szocialista, hanem még kapitalista országok mezőgazdaságában azonban volt már példa ennél gyorsabb fejlődésre is. Nyilvánvaló az is, hogy ha több anyagi eszközt fordítanánk a mezőgazdaság fejlesztésére, tehát ha meggyorsítanánk a mezőgazdaság gépesítését, ha több műtrágyát, növényvédőszert, gyomirtót stb. bo-

csátanánk a mezőgazdaság rendelkezésére, ha erősebb ütemben folytatnánk az istállóépítkezést, ha további nagy összegeket fordítanánk az öntözés kiterjesztésére stb., stb., akkor nagyobb ütemű fejlesztést tervezhetnénk. Minden szempontot mérlegelve viszont nem látszott célszerűnek az állami és szövetkezeti beruházások 17—19 százalékánál, 31—34 milliárdnál többet irányozni elő az állami és szövetkezeti mezőgazdaság fejlesztésére; többek között azért sem, mert erre a többletre a belföldi termelésből aligha tudnánk fedezetet teremteni, ez tehát jóformán teljes egészében külkereskedelmünket terhelné. Emellett látjuk, hogy a mezőgazdaság fejlesztésének az anyagi eszközök rendelkezésre bocsátásán kívül mennyi egyéb feltétele van.

Általában a fejlődés során arra törekszünk, hogy mezőgazdasági termelésünk eredményeit *mennél nagyobb mértékben függetlenítsük az időjárás szeszélyeitől.* Vannak is már nyilvánvaló eredményeink, de éppen a tavalyi és az idei év adott beszédes leckét abból, hogy függésünk még mindig milyen nagy. Tavaly a mezőgazdaság bruttó termelése a tavaly előtt elértnél 6 százalékkal kevesebb volt és csak az 1958-as színvonalat érte el, a nettó termelés meg éppen az 1958-asnál is alacsonyabb volt. Idei tervünk szerint a tavalyinál több mint 7 százalékkal magasabb bruttó termelést kellett volna elérnünk. Négy hónappal ezelőtt még joggal remélhettük, hogy a tervet jelentékenyen túl fogjuk teljesíteni, de az azóta bekövetkezett aszály a kapásnövényekkel együtt reményeinket is elhervasztotta, és ma már valószínűnek látszik, hogy a bruttó termelés ismét csak a tavalyi szinten lesz. Ötéves mezőgazdasági előirányzatainkra is vonatkozik, hogy nem nagyon feszítettek ugyan, de némi bizonytalanságot tartalmaznak. Kedvező esetben jelentékenyen túlteljesíthetők, de rossz időjárás esetén igen feszítetté válhatnak.

Helyénvaló itt és ezzel kapcsolatban néhány szót szólnunk a tartalékok szerepéről a tervezésben.

Megfelelő tartalékok nélkül semmilyen terv sem lehet reális. Mindig és minden területen bekövetkezhetnek előre nem látható, s főleg előre nem látott események. (Említettük pl., hogy egyes műszaki fejlesztési feladatokat nem sikerült a tervben előirányzott idő alatt megoldanunk.) Ez kiesésekre, változásokra, eltolódásokra vezethet a termelésben, a beruházásokban, a külkereskedelemben. Igaz, hogy ezeket a kieséseket részben vagy egészben ellensúlyozhatják, esetleg felül is múlhatják a tervek túlteljesítéséből fakadó többletek, túlteljesítésre pedig minden reális terv nyújt lehetőséget. Bizonyos esetekben azonban az előre nem látott események olyan kiesést okozhatnak (és ez különösen vonatkozik az időjárás és az esetleges természeti csapások okozta kiesésekre), amelyeket egyetlen népgazdasági ág területén lehetetlen és esetleg még össz-

népgazdasági szinten is nehéz ellensúlyozni. Gondoljuk csak meg, hogy az idei aszály következtében a kukorica hozama holdanként a tervezett 14,2 q helyett feltehetően csak 10,6 q-át ér el, a napraforgóé 7,4 q helyett 5,7 q-át, s hogy hasonló elmaradások vannak a cukorrépánál, a rizsnél, a burgonyánál, a dohánynál, a szőlőnél, a szálas és lédús takarmányoknál stb. Nagyobb súllyal bíró termékeink közül csak kalászosokban, különösen búzában és egyes zöldségfélékben értünk el a tervezettnél jobb eredményt, de ez a többlet csak kis töredékét ellensúlyozza az aszály okozta lemaradásnak. Idei mezőgazdasági termelésünkben tehát milliárdos nagyságrendű kiesés keletkezett a tervhez képest. Bár ennek a kiesésnek egy része olyan formában jelentkezik, hogy parasztságunk jövedelme elmarad a tervezettől, nem csekély az a rész sem, amelyet az államnak kell viselnie. Az államnak biztosítania kell egyrészt a lakosság ellátását, másrészt az állatok számára szükséges takarmányt. Mivel a belföldi termés erre semmiképp sem elegendő, a külkereskedelemnek kell a különbözetről gondoskodnia, s ez természetesen áruforgalmunk és fizetési mérlegünk súlyos megterhelésével jár. Ennek a súlyos megterhelésnek azonban nem szabad, vagy csak minimális mértékben szabad érintenie egyéb terveinket.

Példánk világosan mutatja egyrészt azt, hogy a tervnek *viszonylag jelentékeny mértékű tartalékokat kell tartalmaznia*, másrészt arra utal, hogy *külkereskedelmi tervünknek különösen szilárdnak kell lennie* tartalékok, tehát egyúttal realitás tekintetében. Hiszen nemcsak a műszaki fejlesztésben mutatkozó lemaradás vagy az aszály következménye éreztetik hatásukat a külkereskedelemben, hanem a tervezettől való legtöbb termelési lemaradás is, s ezen felül a külkereskedelemben, illetve a külkereskedelmen keresztül éreztetik hatásukat mindazok a változások, melyek országunk határain kívül mennek végbe. Ezek között különösen érezhetővé válhatnak a nemzetközi helyzet kiéleződésének következményei, továbbá a tőkés országok konjunktúrájában bekövetkező jelentős változások, illetve ezek hatása a piaci helyzetre és az árakra. E szempontok figyelembe vétele tükröződik tervtörvényünk következő két mondatában: „A népgazdaság fejlődése megköveteli, hogy állandóan szilárdítsuk az ország nemzetközi fizetési helyzetét. A termelés átlagos növekedése üteménél nagyobb mértékben kell növelni az exportképes áruk termelését."

*

Külkereskedelmünk fontosságára és jelentőségére már több szempontból rámutattunk. Kiegészítésként még néhány dolgot meg kell említenünk; így elsősorban azt; hogy külkereskedelmün-

kön keresztül érvényesül *részvételünk a nemzetközi munkamegosztásban,* beleilleszkedésünk ebbe a munkamegosztásba.

Igaz, hogy a szocialista országokkal való gazdasági együttműködésünkben egyre nagyobb súlya van *termelési terveink egyeztetésének;* a közöttünk lebonyolódó kereskedelmi forgalom nagyrészt ezekből a tervegyeztetésekből folyik. Nagyrészt, de természetesen nem kizárólag. A termelési tervekből folyó árucsereforgalom mellett nagy súlya van az *ezt kiegészítő forgalomnak,* benne az évről-évre rendszeresen bekövetkező bővítéseknek, s az érintett országok lakosságának jobb, magasabb színvonalú ellátását szolgáló, a lakosság rendelkezésére álló áruk választékának jelentékeny kibővítését biztosító, ú. n. *választékcserének.* Mikor egyik vagy másik szocialista ország termelését valamilyen tényező jelentősen eltéríti a tervtől, (mint például bennünket az idei aszály), olyankor a többi szocialista ország igyekszik, hogy a maga tervétől való eltérés árán is hozzájáruljon a kiesés kiegyenlítéséhez. Ugyanakkor látnunk kell azt is, hogy a termelésnek a tervtől való eltérése esetén gyakran fokozott súllyal esik latba a nem szocialista országokkal lebonyolított kereskedelmi forgalom. Ha nagyobb mennyiségű előre nem tervezett behozatal válik szükségessé, ezt gyakran csak tőkés országokból lehet megvalósítani.

Nagy szerepe van a külkereskedelemnek a műszaki fejlesztésben is. Különösen ipari termelésünkben, de mezőgazdasági termelésünkben, közlekedésünkben, építkezéseinken is, s általában a termelés minden ágában ismernünk kell a technika legújabb vívmányait, bármely országban találhatók. Gyakran a külkereskedelem hivatott *a legfejlettebb technika közvetítésére,* legmodernebb gyártóberendezések, gépek vagy licenciák beszerzése útján. Nagy szerepe van a külkereskedelemnek *gazdaságossági számításainkban* is. Akár azt kell megítélni, hogy valamely árut itthon termeljünk-e vagy inkább külföldről hozzunk be, akár azt, hogy milyen árukat érdemes exportra termelnünk, vagy azt, hogy egy tervezett beruházásunk termelése az előzetes számítások szerint kedvezően fog-e alakulni, tehát, hogy érdemes-e megvalósítanunk az illető beruházást, ilyenkor mindig a szóban forgó áru nemzetközi értéke, illetve világpiaci ára szolgál döntő mértékül.

Külkereskedelmünkben természetesen más szerepet játszanak a szocialista és mást a nem szocialista országok. A nem szocialista országokkal lebonyolódó forgalmunkban is más-más a súlya és a jelentősége egyrészt a fejlett tőkés országokkal, másrészt a gazdaságilag viszonylag elmaradott, nemzeti függetlenségüket általában nemrég elnyert országokkal folytatott kereskedelmünknek. Behozatalunknak és kivitelünknek egyaránt több mint kétharmadrészét *szocialista országokkal bonyolítjuk le.* Tőlük szerezzük be a nálunk hiányzó nyersanyagok legnagyobb részét és egyre nagyobb a súlya

gépszállításaiknak is. Ők alkotják egyúttal alapvető piacát egész kivitelünknek, s ezen belül különösen gépkivitelünknek. A velük lebonyolított forgalmunk tervszerű, termelési terveink kölcsönös egyeztetésén, az ezekből fakadó hosszúlejáratú és éves áruszállítási szerződéseken nyugszik. Kapcsolataink évről-évre bővülnek. Hosszabb időre szóló és éves terveink realitásának egyaránt *szilárd alapjai* a szocialista országokkal kötött kereskedelmi szerződések.

A nem szocialista országokkal lebonyolódó kereskedelmi forgalmunk legnagyobb részét a *fejlett tőkés országokkal* bonyolítjuk le. Áruik közül behozatalunkban a nyersanyagok és félkészítermékek állnak első helyen, utánuk következnek fontosságban a gépek, a gépi berendezések és a felszerelések. Példaként megemlítjük, hogy tavaly hengereltacél-behozatalunk 22,9 százalékát Franciaországból, 14,7 százalékát a Német Szövetségi Köztársaságból, 14,3 százalékát Olaszországból vásároltuk. Nyersgumi-behozatalunk 45,6 százalékát Angliából szereztük be, finom mosott gyapjúbehozatalunknak több, mint 50 százalékát ugyancsak Angliából, nyersmarhabőr-behozatalunknak 58,6 százalékát Argentínából, 22,2 százalékát Hollandiából. A fejlett tőkés országokban vásárolt gépek, gépi berendezések és felszerelések elsősorban azért jelentősek számunkra, mert — részben saját termelésünk kiegészítésére, részben saját termelésünk megalapozására — igyekszünk ezektől az országoktól a legfejlettebb technikát beszerezni. Az ezekbe az országokba irányuló kivitelünk nagy részét, az utolsó években mintegy felét, élelmiszerek és élelmiszeripari anyagok tették ki. Ezek után súlyban a nyersanyagok és félkésztermékek, majd az ipari fogyasztási cikkek következnek. Példaképp megemlítjük, hogy tavaly vágómarha-kivitelünk 55,7 százaléka a Német Szövetségi Köztársaságba, 29 százaléka Olaszországba, vágottbaromfikivitelünk 39,9 százaléka a Német Szövetségi Köztársaságba, 18,6 százaléka Angliába, 14,8 százaléka Olaszországba, 10 százaléka Ausztriába irányult, pamutszövet-kivitelünknek 23,2 százalékát is öt európai tőkés ország vásárolta meg. Gépkivitelünknek, ideértve a gépi berendezések és felszerelések kivitelét is, 92,5 százalékát a szocialista országok vették át, de még a fennmaradó 7,5 százalékból is csak 3 százalék esett a fejlett tőkés országokra; ezekbe általában csak legfejlettebb szerszámgép-típusainkból, műszereinkből stb. tudtunk kivinni. Mindebből két fontos következtetést vonhatunk le. Először is: a fejlett tőkés országokból lebonyolított behozatalunk, bár összes behozatalunknak harmadát sem teszi ki, igen fontos számunkra, mert nagyrészt termelésünkben alig nélkülözhető anyagokból és a legmodernebb technikát képviselő gépekből áll. Másodszor: bár az élelmiszerek és élelmiszeripari anyagok kivitele összes exportunknak nem nagyon nagy része (tavaly csak kb. egyötöde volt), ennek az exportnak nagy súlya van a fejlett

tőkés országokba irányuló kivitelünkben, melynek kb. a felét alkotja.

Egészen más jellege van *a gazdaságilag viszonylag elmaradt országokkal folytatott kereskedelmünknek.* Ennek súlya ma még viszonylag kicsiny. Tavaly összes behozatalunkból mindössze 2,4 százalék, összes kivitelünkből mintegy 5 százalék esett rájuk. Jelentőségüket azonban nem ezen, hanem inkább jövőbeli rendkívül nagy lehetőségeiken kell mérni. Tőlük egyelőre főleg nyersanyagokat tudunk vásárolni, azokat sem nagyon jelentős mennyiségben. Feléjük irányuló kivitelünknek döntő részét viszont ipari fogyasztási cikkek, valamint gépek, gépi berendezések és felszerelések alkotják. Az ezekkel az országokkal lebonyolódó forgalom azonban nemcsak kereskedelmi szükségleteink kölcsönös kielégítését szolgálja, hanem szolgálja nemzeti függetlenségük megerősödését, gazdasági életük fejlődését és megszilárdulását is. Ezek az országok azért maradtak vissza gazdaságilag, mert gyarmati sorsban éltek és imperialista elnyomóik megakadályozták fejlődésüket. Iparuk még nincs, vagy nagyon fejletlen, mezőgazdaságuk legtöbbnyire egyoldalú. Nemzeti függetlenségük megszilárdításához *ki kell építeniük saját iparukat,* mi pedig gépek és gépi felszerelések szállításával éppen ehhez nyújtunk segítséget. A segítség jellegét még jobban aláhúzza, hogy a gépeket és gépi felszereléseket nagyrészt többéves hitelre szállítjuk. Ez a magyarázata annak is, hogy tavaly szállításaink ezekbe az országokba kétszerakkora összegre rúgtak, mint ott eszközölt bevásárlásaink.

Említettük már, hogy a külkereskedelem súlya gazdasági életünkben igen nagy, és ennek megfelelően terveinket is erősen befolyásolják külkereskedelmi lehetőségeink. Behozatali lehetőségeinket átmenetileg tágítják a szállítóinktól kapott hitelek és az adósainktól kapott fizetések, másrészt csökkentik az általunk nyújtott hitelek és a tartozásainkra teljesített fizetések. Ennek megfelelően írja elő a tervtörvény, tervezésünk egyik fontos elvét rögzítve: „Az árubehozatal csak olyan mértékben irányozható elő, amilyen mértékben a kivitel és nemzetközi fizetési kötelezettségeink pontos teljesítése, továbbá a tervszerű hitelpolitika erre lehetőséget nyújt."

*

Népgazdaságunk fejlődése, alakulása, jövője, mint az már szóba került, nagyszemenően *beruházásaink,* s ezen belül is különösen termelési célú beruházásaink nagyságától, összetételétől, alakulásától függ.

Fejlődési ütemünk viszonylagos elmaradásával kapcsolatban már beszéltünk arról, hogy az 1953. évet követően a beruházások összege erősen visszaesett és csak 1959-ben érte el, illetve haladta

meg az 1953. évi csúcsot. Második ötéves tervünk szerint 1961—1965-ben 180 milliárd forint állami és szövetkezeti beruházást kell megvalósítani. Az 1959. január 1-én végrehajtott árrendezés lehetetlenné teszi a megelőző évekkel való pontos számszerű összehasonlítást. Különböző típusú beruházások összehasonlítása azt mutatja, hogy az új árak mintegy 60—70 százalékkal magasabbak a régieknél. Az 1958. évi beruházások például régi áron 13,7, új áron 22,3 milliárd forintot tettek ki. A jelenlegi árakon előirányzott 180 milliárd forint beruházás tehát feltehetően 106—112 milliárd forint régi áron számított beruházásnak felel meg. Ezzel szemben az első ötéves tervben eredetileg 50,9 milliárd forint értékű beruházást terveztünk, a II. kongresszus határozata ezt az összeget 80 milliárd forintra emelte, végül is 67,4 milliárd forintot valósítottunk meg. Az utána következő három évben 33,9 milliárd forintot fordítottunk beruházásokra. A most öt évre előirányzott összeg tehát nemcsak lényegesen több annál, amit az első ötéves tervben, de több annál is, amit az 1950—1957 közti nyolc évben együttesen beruháztunk. Ennél természetesen figyelembe kell venni azt is, hogy nemzeti jövedelmünk tavaly mintegy 80 százalékkal volt nagyobb, mint 1950-ben, az első ötéves terv indulásának évében. A beruházások ennél kisebb mértékben növekednek. De nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy az első ötéves terv időszakában a nemzeti jövedelem emelkedése 50 százalékot tett ki, most pedig a tervtörvény a 180 milliárd forint összegű beruházás hátteréként a nemzeti jövedelemnek mindössze 36 százaléknyi emelkedésével számol.

Ezeket az összehasonlításokat természetesen nem abból a szándékból közöljük, hogy belőlük arra következtessünk: helyesen vagy helytelenül van-e megállapítva a beruházások összege; ilyen ítéletre csak a terv számítási anyagának beható elemzése adna lehetőséget. Itt be kell érnünk azzal, hogy az összehasonlítások révén valamivel jobban tudjuk érzékeltetni a beruházások összegének nagyságrendjét és az utolsó tíz év beruházásainak dinamikáját.

Termelő célú beruházásaink összetétele, ha nem is teljesen, de messzemenően megszabja *a termelés fejlődésének irányát* is. Nem teljesen, mert bővített újratermelés gyakran az állóalapok bővítése, tehát új beruházás nélkül is lehetséges, a meglevő állóalapok jobb kihasználása útján; annál is inkább, mert állóalapjaink nagy többsége nem az elérhető maximális mértékben, hanem csak a „szokott", a „normálisnak" tekintett mértékben van kihasználva, (sőt gyakran még ennyire sincs), azonkívül a munka jobb megszervezésével, ésszerűsítésekkel a kihasználás fokozható. Az is befolyásolhatja a termelés fejlődésének irányát, hogy — főleg gazdaságossági meggondolások következtében — többé-kevésbé kihasz-

nálatlanul hagyjuk az állóalapok egy részét. Erre is utaltunk már, az ipari termelés fejlődési üteméről szólva. Sor kerülhet erre munkaerő-, vagy anyaghiány következtében is. A mi körülményeinket általában mégis az jellemzi, hogy állóalapjaink az említett „normális" mértékben ki vannak használva, és a termelés bővítését a régi állóalapok jobb kihasználása mellett — ami szintén törvényszerű — nagyrészt új állóalapok üzembe helyezésével érjük el.

Ezek az új állóalapok, más szóval új létesítmények, vagy üzembe lépő beruházások tehát nagymértékben befolyásolják, alakítják, megváltoztatják a termelés összetételét. Korábbi évek tapasztalatai szerint az egy évben üzembe lépő új beruházások összegszerűen elérhetik a meglévő állóalapok értékének 8—10, esetleg több százalékát is, a tervidőszak alatt tehát számottevő mértékben éreztethetik hatásukat. Hogy milyen irányban, arra a törvény első szakasza ad választ, mikor kiemeli *egyes viszonylag kevéssé anyagigényes gyártmányok és bizonyos alapanyagok termelését, a műszaki színvonal emelésének, a mezőgazdaság termelőerői fejlesztésének és a nemzetközi munkamegosztás előbbrevitelének fontosságát.* A terv egyes fejezetei bizonyos fokig konkretizálják e feladatokat. Itt be kell érnünk néhány fontosabb vonás ismertetésével, ki is egészítve ezzel a korábban mondottakat.

Az állami és szövetkezeti beruházások 46—48 százalékát az ipar fejlesztésére, 17—19 százalékát a mezőgazdaság fejlesztésére kell fordítani. Láttuk, hogy termelésünknek és tervezésünknek határt szabnak többek közt anyagbeszerzési, és ebből kifolyólag esetenként külkereskedelmi lehetőségeink is. Tervezett beruházásaink jelentékeny része azt a célt szolgálja, hogy *anyagellátásunkat javítsa, a behozataltól való függést csökkentse.* Természetesen nem törekszünk mindenfajta szükséges anyag termelésének maximális növelésére. A törvény már idézett első szakasza azoknak az alapanyagokat gyártó ágaknak a fejlesztését írja elő, amelyek nemcsak szükségesek, hanem egyúttal „a nemzetközi munkamegosztás keretében előnyösen fejleszthetők" is. Ez azt is jelenti, hogy *a nemzetközi munkamegosztás fejlettségi foka szintén egyike a beruházásaink megoszlását megszabó tényezőknek.* Láttuk, hogy a szénbányászat termelési körülményei hazánkban kedvezőtlenebbek, mint számos baráti országban. A nemzetközi munkamegosztás adott helyzete mégis szükségessé teszi, hogy a szénbányászat fejlesztésére is jelentős összeget fordítsunk, bár a széntermelés növekedése jelentősen elmarad az ipari termelés növekedésének átlagától. Kedvezőtlen szénhelyzetünk és vízienergia-helyzetünk drágává teszi számunkra — nemzetközi mértékkel mérve — a villamosenergia-termelést is. A villamosenergia-termelés fejlesztésére mégis nagy beruházásokat fordítunk, de közülük a legnagyobb, a

Dunamenti Erőmű, már nem szénből, hanem olajból fog villamosenergiát előállítani. Ez már nemzetközi viszonylatban is gazdaságos energiatermelés lesz; minthogy azonban olaj is csak korlátozott mértékben áll rendelkezésünkre, energiaimportunkat is bővítjük.

Anyagellátásunk megjavításában a legnagyobb feladat vegyiparunkra hárul. Különösen jelentős fejlődés előtt áll egyrészt műtrágyagyártásunk, másrészt műanyag- és műszáltermelésünk. Az előbbit szolgálja a Borsodi Vegyikombinátnak kokszbázisról földgáz felhasználására való átállítása és termelésének megkétszereződése mellett a Tiszavidéki Vegyikombinát üzembe helyezése és a Tiszamenti Vegyiművek jelentős bővítése. Az utóbbit szolgálja a Berentei Vegyiművek PVC-üzemének üzembe helyezése, ugyanott egy PVC-feldolgozó üzem létesítése, egy polietilén-üzem és egy további nagykapacitású PVC-üzem létesítésének megkezdése, továbbá danulonrost- és danulonselyem-gyártási lehetőségek teremtése. Az egyéb, ugyancsak anyagellátásunkat javító vegyipari beruházások közül meg kell említenünk egy új, korszerű műszaki gumigyár és egy új kőolajfinomító építését és részleges üzembe helyezését.

A már említett három szempontból, tehát anyagellátásunk, a gazdaságos termelés lehetősége és a nemzetközi együttműködés szempontjából kell mérlegelnünk és lehet megértenünk ötéves tervünknek a kohászat fejlesztésére, tehát a kohászati beruházásokra vonatkozó előírásait is. Nyersvas-termelésünket mintegy 35 százalékkal tervezzük növelni, de új nagyolvasztók építése nélkül. A jelentősebb, új kohót is igénylő fejlesztésnek ellene szólnak egyrészt természeti adottságaink — megfelelő érc- és kokszolható szénbázis hiánya —, másrészt az a körülmény, hogy igazán gazdaságosan, a modern technika teljes kihasználásával csak olyan kohászati művekben lehet termelni, melyeknek méretei a mi jelenlegi műveink méreteit, de igényeinket is messze felülmúlják. Acéltermelésünk mintegy 38 százalékos növekedését az Ózdi Kohászati Üzemek acélművének rekonstrukciója és a többi acélmű korszerűsítése révén kell elérnünk. Viszonylag nagyobb beruházásokat szánunk viszont az acél további feldolgozására, amivel nemcsak több, de egyben kedvezőbb összetételű hengerelt készterméket és általában jobb minőségű acélokat akarunk nyerni. A Dunai Vasmű 250 ezer tonnára épülő hideglemez-hengerművéből már 1964-ben 65—70 ezer tonna termelést kell kapnunk, s meg kell kezdenünk egy új nemesacél-üzem, valamint további acélgyártási és hengerlési kapacitások építését.

Nem térhetünk itt ki sem egyéb iparágaink beruházásaira, sem a mezőgazdasági és egyéb beruházásokra, de néhány szót kell még szólnunk *a beruházások technikai színvonaláról és gazdasá-*

gosságáról, kiegészítve azt, amit feljebb a műszaki fejlesztésről mondottunk.

Ha valahol, akkor ezen a területen nem szabad egy percre sem megfeledkeznünk *a legfejlettebb tőkés országokkal folyó gazdasági versenyünkről,* sem a belőle folyó követelményekről. A legfejlettebb tőkés országokban a munka termelékenysége ma még sokkal magasabb, mint nálunk. Nekünk azonban utól kell érnünk őket a munka termelékenységében, és az utólérésnek fontos eszköze minden olyan új beruházás, mely magas műszaki színvonalon áll, ezért gazdaságos, s *a munka termelékenységének a korábbinál jóval magasabb szintjét biztosítja.* Ezért a beruházási tervekkel szemben rendkívül igényesnek kell lennünk, a legsokoldalúbban kell ezeket mérlegelnünk, meg kell ismerkednünk a hasonló célú külföldi beruházások főbb technikai és gazdaságossági adataival, meg kell tudnunk, milyen méretű termelés az, amely a leggazdaságosabb termelést lehetővé teszi, és meg kell állapítanunk: indokolt-e nálunk ilyen méretű termelés vagy termelésbővítés, s nem célszerűbb-e ilyen beruházást más szocialista országban létrehozni. Beruházási terveinket megfelelően, lehetőleg a többi szocialista ország beruházási terveivel is össze kell hangolnunk. Ugyanígy nagy gondot kell fordítanunk a beruházások mennél takarékosabb kivitelezésére és létrehozásuk, illetve üzembe helyezésük lehető meggyorsítására.

*

A terv eddig érintett fejezetei az anyagi termelés különböző oldalaival foglalkoznak, tehát azokkal a feladatokkal, melyeknek megoldása lehetővé teszi, hogy elérjük alapvető célunkat: *tovább emeljük a dolgozóknak, az ország népének anyagi és kulturális színvonalát.* A terv számos előírást tartalmaz az áruellátásra, az oktatás, a kulturális, az egészségügyi és szociális ellátás fejlesztésére vonatkozólag. Emellett két általános *összefoglaló mutatót* is tartalmaz az anyagi ellátás javulásának jellemzésére: azt, hogy a lakosság fogyasztási alapjának legalább 22—23 százalékkal, az egy főre jutó reáljövedelemnek pedig 16—17 százalékkal kell emelkednie.

Összehasonlításul ismét idézünk néhány számot. Első ötéves tervünk ideje alatt a nemzeti jövedelem 50 százalékos növekedése mellett a lakosság fogyasztása 32 százalékkal, de a munkás és alkalmazott népesség egy főre jutó reáljövedelme csak 20 százalékkal, a parasztság egy főre jutó reáljövedelme csak 10 százalékkal nőtt. Hároméves tervünk folyamán a nemzeti jövedelem 22 százalékos emelkedése mellett a lakosság fogyasztása 19 százalékkal, az egy főre eső reáljövedelem 15 százalékkal növekedett. Mint látjuk, az első ötéves terv idején a lakosság összes fogyasztása valamivel

gyorsabban, az egy főre jutó reáljövedelem lassabban emelkedett. Tavaly befejezett hároméves tervünk idején mind a lakosság fogyasztása, mind az egy főre jutó reáljövedelem gyorsabb ütemben növekedett, mint azt második ötéves tervünk előírja. A teljesség kedvéért még megemlítjük, hogy első ötéves tervünk az életszínvonalnak jóval nagyobb, hároméves tervünk viszont az életszínvonalnak jóval szerényebb növekedését írta elő, mint ami tényleg megvalósult. Nem akarjuk ebből azt a sokak számára bizonyára kellemes, de korántsem biztos, vagy bizonyítható következtetést levonni, hogy a valóság most is sokkal kedvezőbb lesz a tervnél, hanem főleg arra keresünk választ, hogy a tervezett ütem miért alacsonyabb, mint az, amit az utolsó három év alatt elértünk.

A válasz részben éppen abból adódik, hogy az elmúlt három évben a fogyasztás és a reáljövedelem növekedése *jóval nagyobb volt a tervezettnél*, s emellett a fogyasztás és a felhalmozás együtt *túllépte a nemzeti jövedelem keretét.* Most ezt az előreszaladást némi visszatartással kell behozni. Másrészt az is nyilvánvaló, hogy ha a nemzetközi helyzet alakulása honvédelmi kiadásaink növelését követeli meg, a többletet csak két forrásból fedezhetjük, és ténylegesen ebből a kettőből fedezzük: részben a fogyasztás, részben a felhalmozás, illetve a beruházások bizonyos kurtításából.

Az életszínvonallal kapcsolatos kérdések közül csak kettőt akarunk itt még megemlíteni. Az egyik az, hogy a második ötéves terv időszakában 250 000 lakást kell építeni, szemben az első ötéves terv időszakában épült összesen 103 000 és a következő öt év folyamán felépült 197 000 lakással. A másik az, hogy a nappali tagozatú középiskolai tanulók száma 156 000-ről 232 000-re, tehát majdnem a másfélszeresére, az elsőéves mérnökhallgatók száma pedig a nappali tagozaton 2200 főről 3000 főre, tehát 36 százalékkal fog emelkedni. Ez a néhány szám beszédesen bizonyítja, hogy ha a reáljövedelmek növekedésének üteme valamivel el is fog maradni a hároméves terv időszakában megvalósult növekedési ütemtől, azért ez az öt év is *az anyagi és kulturális élet számottevő gyarapodásának ideje lesz.*

*

Érintettük, legalább futólag, tervünknek néhány, számunkra legfontosabbnak tűnő kérdését. Magától értetődik, hogy egy cikk keretében egy olyan rendkívül sokoldalú és bonyolult komplexumnak, mint népgazdaságunk ötéves terve, csak kissé önkényesen kiragadott töredékével foglalkozhatunk. Sok fontos kérdést is hallgatással mellőztünk, és inkább a terv néhány belső összefüggését igyekeztünk megvilágítani. Ha az így nyújtott rövid áttekintés után most arra a kérdésre keresünk választ, hogy mi az, ami öt-

éves tervünkre különösen jellemzőnek tekinthető, azt válaszoljuk: *a józan mértéktartáson alapuló realitás.* Ezt a vonását emelték ki a parlamenti állandó bizottságoknak az országgyűlés vitáját előkészítő munkája során, és ez a vonás domborodott ki magában az országgyűlés vitájában is. A felszólalásokon vörös fonálként húzódott végig az a gondolat, hogy a terv, ha vannak is bizonyos erőfeszítéseket követelő részletei, egészében józan, reális, megalapozott, teljesíthető.

Tervünk reális, tehát teljesíthető és túlteljesíthető. De nem mindegy, hogy hogyan és miben teljesítjük túl. A törvény egész szelleméből következik, hogy *elsősorban a minőségi javulás és nem a mennyiség irányában kell túlteljesítésre törekednünk.* Népgazdaságunknak elsősorban olyan tartalékait kell feltárnunk, amelyek a tervvel szemben a munka termelékenységének nagyobb arányú növelésével, a műszaki fejlesztés meggyorsításával, az anyag- és energiafelhasználási mutatók javításával, a termékek minőségének emelésével és önköltségük csökkentésével növelik a nemzeti jövedelmet; ezzel lehetővé teszik egész népgazdaságunk gyorsabb ütemű fejlesztését, s ezen belül népünk anyagi jólétének és kulturájának erőteljesebb gyarapodását. Ezeket a célokat, vagy inkább ezt az egyetlen alapvető célt kell megérteniük és átérezniük a széles dolgozó tömegeknek, ennek megvalósítására kell latba vetniük munkalendületüket, ennek elérésére kell mozgósítania a legszélesebb körű versenynek.

Külön kell utalnunk második ötéves tervünknek azokra a nagyon jelentős tartalékaira, melyeknek feltárása elsősorban *a gazdasági vezetés megjavítása,* tökéletesítése útján érhető el. Érdemes e tartalékok néhány fontosabb forrását is megjelölni.

Egy évvel ezelőtt napirendre tűztük ipari termelésünk egy elhanyagolt területének, *a normáknak* a rendezését. A munka folyamán kitűnt, hogy a normákkal együtt napirendre kell tűzni az üzemszervezés kérdéseit is. Mindkét területen értünk el eredményeket, de most a normák terén a rendezettebb helyzetet fenn kell tartani és tökéletesíteni kell, az üzemszervezés terén pedig inkább csak megismertük a ránk váró feladatokat, teljesítésük még hátravan. A normakérdés után elkezdtünk foglalkozni *a prémium-kérdéssel,* és valamennyire itt is előrejutottunk. De inkább csak a probléma megértésében haladtunk, egyáltalán nem jutottunk még el a kérdés megnyugtató rendezéséig. A prémiumon túlmenően pedig fel kell vetnünk általában a *személyes érdekeltség elvének* következetesebb, jobb megvalósítását, mint olyan feladatot, melylyel vezetőinknek a gazdasági élet minden ágában állandóan foglalkozniok kell.

További jelentős tartalékok feltárásának forrása a *termelés szervezeti és igazgatási formáinak* további tökéletesítése és javí-

tása. A kettő szorosan összetartozik. A termelés szervezeti formáinak alkalmazkodniuk kell a termelőerők fejlődéséhez, hogy a fejlődés legkedvezőbb és legteljesebb kibontakozását szolgálhassák. Az igazgatási formáknak pedig alkalmazkodniuk kell a termelés megváltozott szervezeti formáihoz.

Egész gazdasági vezetésünk megjavításának kulcskérdése *tervezési módszereink további tökéletesítése.* A tervszerű, arányos fejlődés törvényének mélyreható, alapos, sokoldalú tanulmányozására, megismerésére van szükség. Még nem eléggé tudjuk együtt nézni és felmérni a népgazdaság rendkívül szerteágazó összefüggéseit, s így gazdasági elhatározásaink és cselekedeteink hatását sem tudjuk összes vonatkozásukban előrelátni. A matematikai módszereknek és elektronikus számítógépeknek a gazdasági vezetés munkájában való fokozódó bevonása eredményeket igér e feladat megoldásában.

Végül a tartalékok egyik legjelentősebb forrásaként kell számbavennünk *a szocialista országok közötti együttműködés* további kiterjesztését és elmélyítését. A húszéves távlati népgazdaságfejlesztési tervek megkezdődött egyeztetése jelentős hozzájárulás ahhoz, hogy minden szocialista ország meggyorsítsa fejlődését, s ugyanakkor egy lépés a magasabb cél, az egységes terv által irányított egységes szocialista világgazdaság irányában.

*

Második ötéves tervünk törvénybe iktatása gazdasági életünk fontos állomása. A terv kialakításának, megvitatásának szakasza lezárult. Eszünkbe jut, hogy még nem is egy negyedszázaddal ezelőtt József Attila így írt:

„Föl kéne szabadulni már!
S a hozzáértő, dolgozó
nép okos gyülekezetében
hányni vetni meg száz bajunk."

Felszabadultunk, s a felszabadulás egyik következménye, hogy valóban a dolgozó nép hányja-veti meg problémáinkat, s megoldásuk lehetőségeit. Meghánytuk-vetettük a tervet is, a továbbiakban már az élet alakítja azt. A dolgozók millióinak öntudata és aktivitása, amely a szocializmus építésének kibontakozásával együtt növekszik, meg a gazdasági vezetés fokozódó javulása a biztosítéka annak, hogy tervünket jól fogjuk végrehajtani.

A mezőgazdasági termelés tervszerű fejlesztésének néhány kérdése

Irta **ROMÁNY PÁL**

I.

Korunkban a technikai fejlődés a mezőgazdaságban is mérföldes léptekkel halad előre. Ezt az átalakulást a szakirodalom jogosan jellemzi úgy, mint a technikai forradalom behatolását a mezőgazdaságba. Az utóbbi időben magyar szerzők is egyre több cikkben és tanulmányban foglalkoznak ezzel a folyamattal, de kevés olyan írás lát napvilágot, amely túlmegy az általános jellemzésen és mezőgazdaságunk fejlesztésében jól hasznosítható következtetéseket is tartalmaz. Nem elégedhetünk meg azonban azzal, hogy hangsúlyozzuk a magyar mezőgazdaságban végbemenő forradalmi átalakulás jelentőségét, hanem mélyrehatóan elemeznünk is kell azt és le kell vonnunk belőle a szükséges következtetéseket.

Hazánk és a testvéri szocialista országok gyakorlatának az az egyik legfontosabb tanulsága, hogy a nagyarányú, olcsó árutermelésnek a szocialista mezőgazdaságban is elengedhetetlen feltétele *a korszerű technika és technológia alkalmazása, s ezzel együtt a gyárszerű, szakosított nagyüzemi termelés kialakítása és állandó tökéletesítése.*[1]

A mezőgazdaságunkban ma még uralkodó termelés-szervezési elvek és megoldások a nagy földterületű, de főleg kézi munkára és igaerőre alapozott nagybirtokos gazdálkodás, valamint a még ennél is jóval gyengébb technikai felszereltségű kisüzemi termelés idejéből maradtak ránk. Jelenlegi viszonyaink között — amikor szántóterületünk nagy részén csak *kialakulóban levő nagyüzemek* gazdálkodnak — még a jövőben is fel tudjuk használni és

[1] Lásd erről Csizmadia Ernő „Korszerű termelés-szervezés a szocialista mezőgazdaságban" c. cikkét folyóiratunk 1961. októberi számában (51–66. oldal).

fel is kell használnunk ezeket az elveket és módszereket. Ezzel egyidejűleg azonban nagy figyelmet kell fordítanunk azokra a változásokra, amelyek a korszerű technika térhódításával a termelés technológiájában is bekövetkeznek, s amelyek *törvényszerűen megindítják* az „őstermelés" időszakában kialakult mezőgazdasági szervezési elvek és módszerek további fejlődését.

Szakszerűbb munkával, a rendelkezésre álló eszközök jobb kihasználásával, célszerűbb talajműveléssel és takarmányozással stb. még a hagyományos elvek alapján is tetemesen növelhető a mezőgazdasági termelés. Második ötéves tervünk ezért fordít olyan nagy gondot a termelés növelését szolgáló egyszerű eljárások tömeges elterjesztésére a termelőszövetkezetekben. Állami gazdaságaink és jól gazdálkodó termelőszövetkezeteink azonban már nem boldogulhatnak anélkül, hogy ne fordítanának egyre nagyobb figyelmet gazdálkodásuk korszerűsítésére. A mezőgazdasági termelés további gyors növelésének egyik legfontosabb feltétele hazánkban az ésszerű szakosítás *fokozatos* megvalósítása.

A fejlett iparral és a hazánkéhoz hasonló természeti-földrajzi feltételekkel rendelkező országokban egyre erősödik a tudományosan megalapozott szakosításra való törekvés. Különösen erőteljes ez a törekvés azokban az országokban, amelyekben — főleg a terület nagysága miatt — az egyes tájak természeti és közgazdasági feltételei élesen különböznek egymástól. A termelés szakosítása azonban nemcsak övezetek, nagy kiterjedésű zónák termelési irányának kialakítását jelenti, hanem elsősorban az *egyes* üzemekét, gazdaságokét.

A Szovjetunió gyakorlatából leszűrhető tapasztalatok, valamint a hazai, főleg állami gazdaságokban és régi termelőszövetkezetekben elért kezdeti eredmények messzemenően azt igazolják, hogy a tudományosan megalapozott specializálás a munkatermelékenység emelésének nagy tartalékait szabadítja fel a mezőgazdaság legkülönbözőbb ágazataiban. Szovjet vizsgálatok azt mutatják, hogy szakosított, koncentrált termeléssel például a tej- és hústermelés fajlagos költségei 12—25 százalékkal alacsonyabbak, mint egyébként. A melegházi zöldségtermelésben — amely teljesen iparszerűen szervezhető — még ennél is nagyobb előnyök mutatkozhatnak. Az egységnyi felületre (melegágyi keretre) jutó termelés a nagy, specializált üzemekben többszöröse annak, amit a kicsiny, a zöldségtermeléssel csak mellékesen foglalkozó üzemek érnek el.

Hazánkban az Állami Gazdaságok Üzemszervezési Kutató Intézete részletesen elemezte az állami gazdaságok termelésszerkezetét és termelési eredményeit. Tényszámok alapján megálla-

pították például, hogy a tehéntartás akkor a legjövedelmezőbb, ha a gazdaság tehénlétszáma 400 és 500 darab között van. A vizsgálatok kimutatták, hogy az eddigi szakosítás a növénytermelésben is emelte a termésátlagokat, és csökkentette az önköltséget. Ha ugyanis kevesebb féle növényt termelnek, de mindegyiküket nagyobb — főleg összefüggő, tömbösített — területen, akkor a termelésszervezés, az eszközkihasználás a meghatározott termékfélék előállítására összpontosulhat.

A koncentráció és szakosítás következtében a termelés növekedése a *munkatermelékenység növekedésével párosul.* Számos tapasztalat bizonyítja, hogy a célszerű koncentrációval együtt a mezőgazdaságban is csökkennek az egységnyi termékre jutó ráfordítások. Az élőmunka hatékonysága nagyobb mértékben nő, mint a koncentráció során felhasznált tárgyiasult munka. Kevesebb, de jól képzett szakmunkással több termék állítható elő.

A mezőgazdasági termelés ésszerű koncentrálásának és szakosításának a munka termelékenységére gyakorolt kedvező hatását különösen jól szemléltethetjük egyes üzemek példájával. 1959. január 1-én hozták létre kilenc, egymáshoz közel fekvő, veszteséggel működő állami gazdaságból a *Lajta-Hansági Állami Gazdaságot.* E gazdaság jelenleg összesen 45 938 kh-on 34 730 kh szántón gazdálkodik.[2] Bár e nagygazdaság létrehozása óta viszonylag rövid idő telt el, az eddigi tapasztalatok is jól mutatják a koncentráció és szakosítás előnyeit.

A Lajta-Hansági Állami Gazdaság az utóbbi két évben jelentős anyagi támogatást kapott ahhoz, hogy üzemét korszerűen felszerelje és berendezze. A területegységre jutó állóeszközök értéke azonban ebben a gazdaságban nem nagyobb az országos átlagnál. A kukoricacsőtörő gépek kivételével a fontosabb gépekkel való ellátottsága nem jobb az országos átlagnál, sőt a gazdaságos üzemeltetés (a kombájnok kihasználása 1961-ben *háromszorosa* volt az országos átlagnak) lehetővé tette, hogy bizonyos gépekből a gazdaság csökkentse állományát (a kombájnállományt 52-ről 34-re, a szántótraktor-állományt 142-ről 125-re).

Miközben az összes dolgozók létszáma az 1959 évi 3461-ről 1961-ben 2900-ra csökkent, a gazdaság teljes termelése 253 millió forintról 352 millió forintra emelkedett, továbbá árutermelésének értéke 85 millió forintról 146 millió forintra nőtt. Az egységnyi termék előállítására felhasznált összes munkaóra 1959-ben a következőképp alakult:

[2] Sándi Ottó: A Lajta-Hansági Állami Gazdaság üzemszervezési tapasztalatai. Közgazdasági Szemle, 1961. novemberi szám.

Megnevezés		Egy egység termelésére felhasznált összes munkaóra	
		1959	1960
Kenyérgabona	(q)	7,05	4,27
Takarmánygabona	(q)	7,00	3,50
Kukorica	(q)	11,41	4,17
Cukorrépa	(q)	3,38	3,02
Tej (1000 l)		124,—	96,—
Növendékmarha-nevelés (1 q súlygyarapodás)		74,—	55,—
Süldőnevelés	„	28,—	24,—
Sertéshizlalás	„	16,—	15,—

Az adatok gyorsütemű fejlődésről tanúskodnak. Azt bizonyítják, hogy a korszerű technikai eszközök (sőt a szaktudás is) gazdaságosan csakis tömeges termelés esetén használható ki.

A Lajta-Hansági Állami Gazdaságban már kialakítottak egy korszerű, 1600 darabos üszőnevelő telepet és egy 1000-es marhahizlaló üzemet. Az országos átlaghoz viszonyítva a következő eredményeket érték el:

Megnevezés	A Lajta-Hansági Állami Gazdaságban		Az állami gazdaságok átlagaban országosan	
	1960. I. félév	1961. I. félév	1960. I. félév	1961. I. félév
Üszőnevelés				
Havi súlygyarapodás kg.	14,90	16,90	15,80	14,60
Közvetlen költség Ft/kg	21,56	16,18	21,31	21,56
100 kg súlygyarapodásra fordított munkaóra	54,00	39,00	71,00	64,00
Marhahizlalás				
Havi súlygyarapodás kg	30,00	31,30	28,03	28,10
Közvetlen költség Ft/kg	16,60	14,50	18,03	17,89
100 kg súlygyarapodásra fordított munkaóra	48,00	46,00	51,00	47,00

A Lajta-Hanságinál kisebb gazdaságok is értek el hasonló eredményeket és elérhetik mindenütt, ahol a szakosítás elveit jól alkalmazzák.

A hazai tapasztalatok jól mutatják, hogy a mezőgazdasági termelés koncentrálása és szakosítása növeli a *beruházott állóeszközök hatékonyságát.* Ha a korszerű épületek létesítésére, gépek beszerzésére gondolunk, akkor ez ma már nem is szorul különösebb

bizonyításra, s a gyakorlati gazdák számára egészen nyilvánvaló. Javul a hatékonysága azoknak az úgynevezett járulékos beruházásoknak is (víz-, és villanyvezeték, bekötőút építése stb.), amelyek nagysága, beruházási értéke telephelyenként megközelítőleg azonos, de az összberuházáshoz viszonyított hányada a koncentráció fokozódásával együtt egyre kisebb lesz. Az egységnyi hozamra jutó állóeszköz értékhányadának csökkentésére, a gépek kihasználására sokkal nagyobb lehetőség nyílik például egy 300—500 darabos tehenészetben, mint egy 50 darabosban. A koncentráció ezenkívül előnyös feltételeket teremt a *termelés technológiájának javítására,* sőt kiváltja azt. A korszerűbb technológia az állattartásban gyorsabb forgási sebességet, az ültetvényeknél korábbi termőre fordulást, a növénytermelésben célszerűbb eszközkihasználást és egyéb kedvező hatást eredményez.

Ha nagy, szakosított üzemekben termelünk, akkor meggyorsul a műszaki színvonal általános emelkedése, megindul a termelés vertikális fejlődése, fokozatosan csökkennek az ipari és a mezőgazdasági munka közötti különbségek. Ilyen üzemekben terjedhetnek el az új termeléstechnikai módszerek a legkevesebb hibaforrással, eredményeik pedig hatványozott mértékben jelentkeznek.

II.

Hogyan hasznosíthatjuk a mezőgazdasági gyakorlatban külföldön és itthon felgyülemlett tapasztalatokat? Óvakodnunk kell a sablonos másolástól, akár külföldi, akár hazai (állami gazdasági) tapasztalatokat akarunk átültetni a földterület túlnyomó részén gazdálkodó termelőszövetkezetekbe, mert a feltételek nem azonosak. Emellett azt sem szabad szem elől tévesztenünk, hogy csak addig nyújtózkodhatunk, ameddig a takarónk ér. Közismert pl., hogy milyen nagy előnyei vannak a vegyszeres gyomírtásnak a kukoricatermesztésben. Ha azonban jelenleg — és még bizonyos ideig — csak annyi vegyszert tudunk biztosítani ehhez, amennyi az állami gazdaságoknak elég, akkor a termelőszövetkezetekben továbbra is kézzel és géppel kell kapálnunk a kukoricát. Vagy egy másik példa. Folyóiratunk októberi számában Csizmadia elvtárs cikke jól szemlélteti, hogy a Szovjetunióban és egyes testvéri népi demokráciákban milyen gyors ütemben terjed a korszerű gépesített, automatizált technológia az állattenyésztésben. Mi is elkezdtük ezt a munkát. Nyilvánvaló azonban, hogy ezen a téren is csak anyagi lehetőségeinknek megfelelően léphetünk tovább. A korszerű nagyüzemek kialakításában tehát csak *fokozatosan* haladhatunk előre. Ez érvényes a termelés szakosítására is.

Igaz, hogy hazánkban már a tőkés fejlődés során is kialakult

bizonyos területi szakosodás (például a dunántúli szarvasmarhatenyésztés, a Bács megyei szőlő- és gyümölcstermelés stb.), a mezőgazdasági üzemek többsége azonban egészen az utóbbi évekig vegyes termelést folytatott. A paraszti kisüzem és a főleg kézi munkára (valamint igaerőre) alapozott nagybirtok termelése alacsony színvonalú technikai bázisra épült és döntő mértékben az időjárás szeszélyeitől függött. Az alacsony technikai színvonalon álló magyarországi tőkés mezőgazdaságban alapvetően a természeti feltételek szabták meg a terméseredmények és hozamok alakulását. Ha a tőkés rendszer idején valamely termékféléből az átlagosnál jóval kisebb, vagy jelentősen nagyobb lett a termés, akkor ez rendszerint csapás volt a kistermelőkre, és jövedelmük nagymérvű ingadozását vonta maga után. Dolgozó parasztságunk az ország legtöbb vidékén sokféle vagy éppen mindenféle terményt termelt. Igyekezett minél nagyobb mérvű önellátásra berendezkedni, sőt a gazdaság számára szükséges vonóerőt és annak „üzemanyagát" is biztosítani kívánta. Mezőgazdasági üzemeink univerzális jellege szorosan összefüggött a családi munkaerő foglalkoztatásával is. Ugyanebben az irányban hatottak egyes termeléstechnikai szokások és hagyományok, amelyeknek az akkori technikai és gazdálkodási szinten elismert hasznossága nemzedékről nemzedékre öröklődött. A társadalmi munkamegosztásnak és a termelőerők fejlődésének ezen a szinvonalán a parasztgazdaságra és a régi nagybirtokra egyaránt a vegyes termelés volt a jellemző. A gazdaság, illetve a család szükséglete kielégítésére a legtöbb vidéken olyan termékek előállításával is foglalkoztak, amelyeket ott és akkor üzemileg lehetetlen volt gazdaságosan megtermelni.

Mindebből kitűnik, hogy a mezőgazdasági termelés országos területi és üzemi szakosításának alapfeltétele, kiindulópontja — az eddig kialakult helyzet részletes feltárása és elemzése. Az ezzel foglalkozó közgazdasági és gazdaságföldrajzi termőtáj-kutatások alapvető jelentőségűek.

Hazánk természeti feltételei csaknem az egész ország területén lehetővé teszik a legkülönbözőbb mezőgazdasági termékek előállítását. Kevés olyan termékünk van, amelyet kizárólag egy, szűken körülhatárolt területen lehet termelni. A több és olcsóbb termelés szempontjából azonban *döntő jelentőségű a közgazdasági, üzemi és természeti feltételek együttes elemzése, s ennek alapján a legkedvezőbb termőhelyek kijelölése.*

Szakmai körökben — egyes tájintézetekben, gazdaságokban — az utóbbi években a szakosítást legtöbbször leszűkítetten, pusztán üzemi *feladatként* fogták fel, és kiszakították azt — adott esetekben érthető okok miatt — az illető táj mezőgazdasági termelésének távlati fejlesztési összefüggéseiből. Ugyanakkor a központi szervekben dolgozók egy része fenntartással kezelt minden

olyan törekvést, amely az üzemekből indult el. Ma már tisztázott dolog, hogy a népgazdasági tervezés számára a területi szakosítási terv rendelkezik központi jelentőséggel. Országos szintű felmérés nélkül elképzelhetetlen a népgazdasági szempontból helyes arányok kialakítása.

Az alulról kezdeményezett és kellően nem koordinált, tervszerűen nem irányított szakosítás, valamint a népgazdasági igények kielégítése között ellentmondás keletkezhet, s ez gazdasági nehézségeket okozhat a hazai ellátásban és az exportban egyaránt. Ezért egy pillanatra sem téveszthetjük szem elől a termelési körzetek kialakításának és az üzemi szakosításnak szerves, kölcsönös összefüggését, valamint azt a gyakorlatban beigazolódott elvet, hogy *az üzemek általános szakosítását az igazgatási egységek távlati fejlesztési irányainak meghatározása, az országos tájtermelési tervek alapján lehet általában megkezdeni.*

Egészen nyilvánvaló azonban, hogy a termelőüzemek *egy része* az országos rajonizálási munkával párhuzamosan a termelés szakosítását is elkezdheti, ha az adott üzem kialakítandó termelési iránya egyébként is elfér az üzem tervfeladatában. Ilyen helyen kár volna addig várni a szakosítás megkezdésével, amíg a részletes felmérő munka országosan befejeződik. Különösen azoknak az üzemeknek javasolható ez, amelyekben az árutermelés összetételét nem változtatja meg lényegesen a szakosítás, mert erre — különösen, ha csak a termelési szerkezet egyszerűsítéséről van szó — az egész gazdaságon belüli (üzemegységek, üzemrészek közötti) átcsoportosítással minden zökkenő nélkül át lehet térniük.

A termelés szakosítása a termelőeszközök és a munkaerő bizonyos mérvű koncentrációját kívánja.

A koncentráció mértékét erősen befolyásolja az, hogy a mezőgazdaságban egy-egy termelési ág kifejlesztése általában feltételezi az adott üzemben más termelési ágak létezését is. Ebben a tekintetben a mezőgazdasági nagyüzem specializációja eltér az ipari üzemekétől, ezért is nevezzük azt *sokoldalúnak*. A hústermeléshez például a megfelelő összetételű takarmány egy részét ugyanabban az üzemben, kell előállítani (a szállítás költségei miatt a távolságot is figyelembe véve), a következő évi termeléshez a vetőmagot ugyancsak kívánatos lehet az üzemben megtermelni stb. Az is mérlegelendő, hogy mi a célszerűbb: önellátásra rendezkedni be, vásárolni, vagy pedig más üzemek számára is termelni (például az adott esetben a takarmányt).

Természetesen ismerünk olyan megoldásokat, amelyek minden különösebb vizsgálódás nélkül is egyértelműen helyesnek ítélhetők. Az állami gazdaságok között például legújabban specializált kukoricatermelő gazdaságok alakultak ki a hibridkukorica-

üzemek körül. Várható, hogy egyes gazdaságok nagy fehérjetartalmú takarmányok (szárított lucernaliszt, szója stb.) előállítására specializálódnak, vagy hogy az állattenyésztésben nemcsak egyes fajták tartására, hanem a kiváló minőségű tenyészállatok utánpótlására is berendezkednek.

A szakosítás sok esetben a *gazdaságok kooperációját* teszi szükségessé. Általában azt mondhatjuk, hogy minél kisebb az üzem mérete, azaz minél kevésbé lehet egy gazdaságban több termelési ágat a feltételekhez képest (gépkihasználás, szakember alkalmazás stb.) optimális nagyságig kifejleszteni, annál inkább kell csökkenteni az üzemágak számát és kiépíteni az üzemek közötti kooperációt.

A mezőgazdaságban azonban — az ipartól eltérően — a nagyobb gondot az üzemen belüli kooperáció helyes megszervezése okozza. A mezőgazdasági üzemek szakosításakor ugyanis a legkorszerűbb technika és technológia időszakában sem lehet eltekinteni attól, hogy a mezőgazdaság fő termelőeszköze a föld, s a termelésben nagy szerepük van a természeti törvényeknek.

A mezőgazdasági üzemek szakosításának és koncentrálásának kidolgozásakor természetesen számolnunk kell azzal, hogy a technikai és a mezőgazdasági tudományok fejlődésével együtt változhatnak azok az ismérvek, amelyek alapján adott vidéken, meghatározott körülmények között kedvező vagy kedvezőtlen értékelés alakult ki egy termelési ágról.

Korunk nagy technikai, kémiai vívmányai a korszerű technológia és üzemszervezés alkalmazását sürgetik. Ezzel egyidejűleg azonban a természeti hatások és a biológiai korlátok „fellazításával" egyre szélesedik a gazdaságos termelhetőség határa, új termőtájak alakulnak ki. Elég, ha az új növényfajták meghonosítására utalunk, vagy az öntözéses gazdálkodásra; ez utóbbi lehetővé teszi a takarmánytermelés és az állattenyésztés növelését olyan vidékeken is, amelyeken ez azelőtt kevésbé sikerült. (Az új hibridkukorica-fajták például napjainkban avatják igen fontos kukoricatermő területté az ország nyugati tájait.)

Még egy fontos szempont: a szocialista országok közötti, egyre erősödő együttműködés követelményeit is érvényesítenünk kell mezőgazdaságunk szakosításában. Ismeretesek például azok az elgondolások, amelyek Magyarországnak kiemelkedő szerepet szánnak (a többi között) a zöldség-, gyümölcs- és szőlőtermelésben a szocialista gazdasági világrendszer keretén belül.

Az elmondottakból nyilvánvaló, hogy — csupán egy termelési ágazatot vizsgálva is — létrejöhetnek olyan területek, amelyek az adott termék előállítására specializálódnak, és tovább szélesítik azt a munkamegosztást, amelynek bizonyos formáit már ma is meg-

találhatjuk. Ilyen szempontból egyik jellegzetes területünk például a szabolcs-szatmári táj, ahonnan az 1961. évre országosan előirányzott télialmatermésnek csaknem 50 százaléka, a burgonyatermésnek pedig 25 százaléka várható.

III.

A szakosítás és koncentráció problémáját egyesek pusztán a földterület egyesítésére szűkítik, s azt gondolják, ha összevonunk néhány gazdaságot, ezzel mindent megtettünk a többtermelésért. Egyesek szinte csodát várnak a termelőszövetkezetek megnagyobbításától. A földterület nagyságának természetesen jelentős szerepe van a korszerű mezőgazdasági nagyüzemek kialakításában, de egymagában a földek puszta összevonása, a terület növelése még nem elegendő. A földkoncentrációnak párosulnia kell a gazdálkodáshoz szükséges egyéb eszközök (például modern gépek, berendezések, vagy az állattenyésztésben az állatállomány) és a munkaerő koncentrációjával, valamint a korszerű termelésszervezéssel. Különösen azért hangsúlyozzuk ennek fontosságát, mert még ma is találkozunk olyan, a polgári agrárközgazdászok felfogását tükröző nézetekkel, amelyek szerint a nagygazdaság és általában a nagyüzem a termelés extenzív formáinak, s közülük is főleg a kevés munkaerőt igénylő növénytermelési ágazatoknak kedvez. Ebből viszont azt a tételt vezették le, hogy az állattenyésztésben a kisüzem, „az egyéni tulajdonos állatszeretete" van fölényben.

A valóságban azonban ilyen helyzet csak akkor alakul ki, ha pusztán a terület koncentrációját hajtják végre. Ha a nagyüzem — amely sokkal kevesebb emberrel dolgozik, mint a parasztgazdaság —, nem rendelkezik a szükséges termelőeszközökkel, akkor kis munkaigényű és gyakran alacsony hozamú ágazatokkal foglalkozik. Ha azonban elegendő termelőeszköz áll a rendelkezésére, akkor a nagyüzem a mezőgazdasági termelés minden ágában sokkal többre képes, mint a kicsi. A Győr megyei termelőszövetkezetek több évi elemzése is azt mutatja,[3] hogy ha a terület növekedése nem jár együtt jobb állóeszköz-ellátással, akkor vele párhuzamosan csökken az eredmény. Ha azonban a földterület üzemi koncentrációja megfelelő anyagi és személyi feltételekkel párosul, akkor jelentősen növekszik a teljes termelés és az árutermelés. Ennek a folyamatnak viszont tervszerűnek, megalapozottnak kell lennie, mert az ösztönösség nagy károkat okozhat.

A következőkben tekintsük át röviden az állami gazdaságok tapasztalatait, amelyek ilyen szempontból is nagyon tanulságosak.

[3] Lásd erről Dr. *Markó Lajos* cikkét folyóiratunk 1961. júniusi számában.

Állami gazdaságainkban az utóbbi években sok vonatkozásban, kedvező helyzet alakult ki, mind a tudományos eredmények alkalmazását, mind a termelőeszköz-ellátottságot tekintve. 1960-ban már megközelítőleg az állami gazdaságok minden 1000 kh szántójára két főiskolai végzettségű műszaki dolgozó jutott, s 50 kh-anként egy szakmunkást foglalkoztattak. 1959-ben és 1960-ban a talajmunkákat és a szállítást tekintve teljesen kicserélődött a gazdaságok energiabázisa, a szántóföldi termelésből eltűntek vagy kis területre szorultak vissza a kézi szerszámok és az igaerő. Az egy traktoregységre jutó szántó csaknem 100 kh-ra csökkent. Az állami gazdaságok az utóbbi években már komplexen gépesítettek néhány munkafolyamatot, sőt megkezdték speciális célgépek használatát is. Állóeszköz-ellátottságuk országos átlaga egy kh-ra vetítve több mint 6000 forint értékűre nőtt.

A termelőerők színvonalában bekövetkezett jelentős emelkedést az állami gazdaságok összes termelésének és árutermelésének nagyfokú növekedése követte. 1957-hez képest 1960-ban a vágó- és hízottmarha 100 kh szántóra jutó állami értékesítése 23 q-ról 36 q-ra, a hízottsertésé 15 q-ról 35 q-ra, a vágóbaromfié 1,12 q-ról 2,13 q-ra, a tejé 12 780 literről 16 926 literre nőtt. Búzaegységértékben kifejezve a főbb termékek együttes értékesítése egy kh szántóra számítva 9,8-ről 16,1-re nőtt.

A termelés mennyiségének növekedése mellett azonban a munka termelékenysége nem javult olyan mértékben, amilyenre a technikai színvonal lehetőséget adott volna. Ennek az egyik oka az volt, hogy sok állami gazdaságban a termelés szerkezete — kis eltéréssel — a parasztgazdaságok termelésszerkezetét tükrözte vissza. Ennek következménye országos átlagban a termelőerők kedvezőtlen hatásfoka, a termelés szétaprózottsága lett. A munka termelékenysége, a termelés jövedelmezősége ott és akkor javult fel, ahol és amikor ezen a helyzeten változtattak.

Az állami gazdaságok tapasztalata azt igazolja, hogy a mezőgazdasági üzemek szakosítását és üzemnagyságát mindig aszerint kell elbírálni: *hogyan biztosíthatók a legkedvezőbb üzemi feltételek a termelés növeléséhez.* Gondosan mérlegelni kell azokat a körülményeket, amelyek meghatározzák, hogy egységnyi területen milyen költségráfordítás mellett mennyit lehet termelni. A kedvező üzemnagyság meghatározását tehát az állami gazdaságokban nem lehet elválasztani a technikai ellátottságtól, a technológia fejlesztésétől, az üzemek munkaszervezetének és vezetési színvonalának állapotától és több más tényezőtől. Nem véletlen, hogy a legnagyobb jól működő üzemek először nem a hegyvidékeken, hanem a sík területeken jöttek létre, s nem a gazdaságok megalakulásának kezdetén, hanem csak egy meghatározott fejlődési szín-

vonalon. Az üzemek koncentrációját és szakosítását tehát olyan fejlődési folyamatnak kellett megelőznie, amelynek eredményeképpen a gazdaság a régi keretek között is jobban tudja ellátni termelési feladatait, mint azelőtt. A termelőerők növekedése, a korszerű technikai bázis, a tapasztalatban és tudásban megerősödött vezető- és munkásgárda kialakulása után vetődött fel először a közvetlenül szomszédos kisebb állami gazdaságok összevonásának, majd az elmúlt egy-két évben a nagy, 10 000 kh-at is meghaladó gazdaságok, üzemi egységek kialakításának és szakosításának gondolata.

Az összevonás akkor hozott szembetűnően jó eredményt, amikor az üzem termelőerőinek adott színvonala összhangban volt a kialakított üzemi keretekkel. Lényeges tényezők elhanyagolása azonban súlyos nehézségeket okozott. A nagygazdaságok szervezése csak az alapvető anyagi és személyi feltételek megteremtésének, a termelőerők fejlődésének arányában célszerű. Nem szabad elfelejtenünk, hogy 8—10 000 kh-as vagy annál is nagyobb gazdaságok szervezése más igényeket támaszt az üzem vezetésével, berendezésével és megszervezésével szemben, de a népgazdasággal szemben is, mint a 2—3000 kh-as gazdaságoké.

Az állami gazdaságok tapasztalata világosan megmutatja azt a kikerülhetetlen fejlődési folyamatot, amely a korszerű, mind nagyobb méretű mezőgazdasági üzemek kialakulásához vezet. Arra is figyelmeztet azonban ez a tapasztalat, hogy az üzemek kedvező méretét nem lehet elvontan meghatározni, hanem gondosan figyelembe kell venni azokat a gazdasági alapokat, amelyekre az üzem szervezete épül.

A múlt év végén a termelőszövetkezetek országos átlagában az egy kh szántóra jutó beruházott vagyon értéke — nem számítva természetesen az állami tulajdonban levő gépállomási gépeket — még nem érte el a 2500 forintot. A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben dolgozó mezőgazdasági mérnökökre jutó szántóterület az év elején majdnem 4000 kh volt. Természetes, hogy ez a néhány mutató a valóságos helyzetnek csak egyik, éppen mérhető állapotát jelzi, de nem alkalmas általános következtetések levonására. (Erőfeszítéseink eredményeként ez az állapot gyors ütemben javul.) Arra azonban megfelel, hogy — ha hozzászámítjuk azt az ismert szintkülönbséget, amely a vezetési tapasztalat, a műszaki fejlettség, a talajerőpótlás stb. tekintetében az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek között megvan — kimondhassuk: *az állami gazdaságok tapasztalatából csak azt szabad a termelőszövetkezetek gyakorlatába átültetni, aminek a feltételei már ott is kialakultak.* A többi tapasztalatot csak a szövetkezetek távlati fejlesztésében vegyük figyelembe. Nem véletlen tehát, hogy a

felső szervek egyelőre engedélyhez kötik a 3000 kh-at meghaladó termelőszövetkezetek létrehozását.

Eddig csak az állami gazdaságok tapasztalatairól szóltunk. De ma már elmondhatjuk, hogy az utóbbi időben bekövetkezett fejlődés eredményeként a jól gazdálkodó termelőszövetkezetek egy része is szép eredményeket tud felmutatni gazdaságának, gazdálkodásának korszerűsítésében és ésszerű szakosításában. Szövetkezeteink különösen jól hasznosíthatják ezeket a tapasztalatokat.

Az utóbbi három évben a termelőszövetkezetek átlagos területnagysága megháromszorozódott (1958-ban az átlagos területnagyság 514 kh, 1960 decemberében a zárszámadást készítő termelőszövetkezetek átlagos területnagysága 1523 kh volt, 1961. június 30-án a szövetkezetek 52 százaléka 1500 kh-nál nagyobb, 3 százaléka pedig 5000 kh-nál nagyobb területen gazdálkodott.) A termelőszövetkezeti tulajdonviszonyok nem akadályozzák tehát a nagy, szakosított gazdaságok kialakítását, mégis azzal járnak, hogy az összevonások és nagyobbítások csak bizonyos korlátok között, a szövetkezeti tagok egyetértése alapján határozhatók el. E munka során nem hagyhatjuk figyelmen kívül azokat a körülményeket, amelyek a szövetkezeti gazdálkodás sajátosságaival, irányítási, vezetési módszereivel vannak kapcsolatban. A közgyűlés szerepe, a gazdaság áttekinthetősége, a települési viszonyok, az egyes termelőszövetkezetekben egyesült parasztság rétegeződése, a tagok foglalkoztatása és megélhetése stb., meghatározott igényeket támaszt az üzemnagysággal, a taglétszámmal az összevonás útján való megnagyobbítással és a szakosítással szemben. A szövetkezeteknek például természetben is biztosítaniok kell bizonyos mennyiségű terméket — kereskedelmi hálózatunk mai szintjén — a szövetkezeti családok és a háztáji gazdaság számára. A sajátos szövetkezeti viszonyok tehát bonyolultabbá teszik a termelőszövetkezeti üzemek szakosítását.

Mindezek ellenére több olyan lehetőség is nyílik, amelyet az állami gazdaságok és a jól gazdálkodó termelőszövetkezetek tapasztalata alapján, a világszerte látható fejlődés figyelembevételével a termelőszövetkezetek már most is hasznosíthatnak és a legközelebbi években mind indokoltabb lesz kihasználniuk. Közülük a legfontosabbak a következők:

a) Már ma is megvalósítható a termelési szerkezet egyszerűsítése, más szóval: a kezdetleges fokú koncentrálás és szakosítás. Sajnos, szövetkezeteink többsége, a kisparaszti gazdálkodás örökségeként, jelenleg is 25—30 vagy még több növénnyel foglalkozik. A legapróbb szövetkezetek is az összes állattenyésztési ágak kifejlesztésére törekednek, s ez törvényszerűen a termelési egységek kis méreteinek kialakulásához, a szétaprózásához, s így a műszaki színvonal megrekedéséhez vezet. Ezen sürgősen változtatnunk kell.

b) A gyümölcsösök és más állókultúrák létesítésére az összpontosított területi elhelyezés a legcélszerűbb, legtöbb helyütt az adottságok is ezt kívánják. A szőlő és gyümölcs termelése már korábban is többnyire a község egy bizonyos határrészében alakult ki. Továbbra is használjuk ki az összefüggő, nagy területek kezelésének előnyeit (specialista alkalmazása, közös védekezés stb.), mert így már a telepítéskor megelőzzük a területi szétszórtságot, amely később a termelőszövetkezetek esetleges egyesítésekor sok gondot okoz.

c) Az eddiginél is jobban kell támogatnunk a termelőszövetkezetek együttműködését, a különböző szövetkezetközi vállalkozásokat. A kooperáció feltételei a termelőszövetkezetekben néhány vonatkozásban még kedvezőbbek, mint az állami gazdaságokban. Számoljunk azonban azzal is, hogy jelenlegi árképzési rendszerünk bizonyos esetekben gátolhatja az együttműködés kialakulását. A gazdaságok közötti együttműködéshez feltétlenül emelnünk kell a tanácsok szervező munkájának színvonalát is.

d) Termelőszövetkezeti nagyüzemeink jelenlegi nagysága, a termelési iránya korántsem tekinthető véglegesnek, még csak most van kialakulóban. A szövetkezeti épületek, telepek egy részéről később kiderülhet, hogy nem felel meg a követelményeknek és akadályozza a termelés gazdaságos fejlesztését. Felmerül az a kérdés: az üzemi beruházások megvalósításával ne várjuk-e meg azt, hogy bizonyos fokig konszolidálódnak a gazdaságok keretei és befejeződik az optimális termőhelyek tudományos feldolgozása (ami a szakosításnak, és így az önköltségcsökkentésnek is lényeges alapja lehetne)?

Igaz, hogy egy-egy épület vagy épületcsoport elhelyezésével, tartós kultúrák telepítésével hosszú évekre meghatározható a termelőüzem gazdálkodása. Ebből azonban még nem következik, hogy várjunk ezekkel a beruházásokkal. Ellenkezőleg: éppen arra van szükség, hogy tehetségünkhöz mérten mielőbb alakítsuk ki szövetkezeteinkben a nagyüzemi gazdálkodás feltételeit, s a paraszti eszközöket, berendezéseket váltsuk fel korszerű nagyüzemi felszereléssel. Természetesen nem mindegy, hogyan végezzük ezt. Helytelen lenne például továbbra is elaprózott, vegyes termelésre berendezett telephelyeket létesíteni a szövetkezetekben. Ezért a tartós jellegű, országosan többszáz millió forint értéket képviselő új épületek létesítésekor alaposan mérlegelni kell a távlati lehetőségeket, azt, hogy ezek használatuk egész ideje alatt alkalmasak legyenek a fokozódó igények kielégítésére és lehetővé tegyék a korszerűsítést. Legelőnyösebb a szerelhető, a később nagyobb veszteség nélkül áttelepíthető vagy átalakítható épületek építése. Az ilyen műszaki megoldású épületek legtöbbször olcsóbbak is, s a termelési irány változása esetén is gazdaságosan felhasználhatók.

Fontos, hogy a termelőszövetkezeti beruházásokat olcsóbbá, kivitelezésüket gazdaságosabbá tegyük. Ezért arra kell törekednünk, hogy egy, vagy akár több község termelőszövetkezetei is közös létesítményeket tervezzenek. Öntözőrendszerek, feldolgozó részlegek, keltetők, javítóműhelyek és más hasonló létesítmények *párhuzamos* kiépítése fölösleges többletkiadást okozna a szövetkezeteknek és az országnak.

*

Mezőgazdaságunk kiépülőben lévő szocialista rendszere kedvező lehetőségeket nyújt arra, hogy a mezőgazdasági termelés a kitűzött céloknak megfelelően emelkedjék. A termelés tervezett ütemű fellendítéséhez azonban elengedhetetlen az, hogy a termelőerők színvonalának meghatározott mértékű emelésével együtt a mezőgazdasági irányítás is tökéletesedjék, az üzemvezetési, szervezési módszerek is tovább fejlődjenek. Országos és helyi irányító szerveink — pártbizottságaink, tanácsaink — vállaljanak mind nagyobb szerepet a korszerű, a fejlődést az eddiginél nagyobb ütemben előmozdító módszerek, eljárások terjesztésében.

A korszerű műveltség követelményei az új tantervben

Írta **FALUDI SZILÁRD**

Nem lehet csodálkozni azon, hogy nagy társadalmi átalakulásoktól terhes korunkban jelentős változások érlelődnek a művelődés- és oktatásügy területén is. Nem más ez, mint a társadalmi átalakulások sajátos tükröződése az eszmék és intézmények síkján. Csak természetes, hogy e változások ott a legerőteljesebbek, ahol a társadalmi szerkezetben minőségi változás következett be, vagyis ahol az idejétmúlt társadalom romjain az új társadalmat építik. A szocialista országokban a társadalmi viszonyok *gyökeres* átalakulása lehetővé tette — és e viszonyok további fejlődése egyenesen meg is követeli — az oktatásügy olyan szerves továbbfejlesztését, amelyet összefoglalóan a *„reform"* szóval szoktunk jelölni.

A „reform" szó a nyugati államok oktatásügyében és pedagógiájában sem ismeretlen. A századfordulón egész pedagógiai irányzat keletkezett „reform-pedagógia" néven, amely polgári korlátok között felvetette az addigi pedagógia kritikáját, de ami benne a leginkább haladó és továbbfejlesztésre alkalmas volt, az — legalábbis a tömeges oktatás viszonylatában — sohasem tudott megvalósulni.

Azóta a „reform" szónak sokféle értelme és változata támadt, egészen az utóbbi évtizedekben fogant konkrét iskolaügyi reformtervezetekig. Számos nyugati iskolareformról tudunk, amelyeknek sorát az 1944-es angol iskolatörvény nyitja meg, s újabb változatait a közelmúlt és a jelen francia és svéd iskolareformjai adják. Reformtervek, reform-intézkedések, újabb kapitalista országok (pl. Olaszország) bekapcsolódása a reformokba — íme a művelődés- és oktatásügy nyugaton is mozgalmas képe.

A reform azonban a felmerülő problémák *egy részének hasonlósága* mellett is mást jelent a kapitalista államokban és mást a szocializmust építő országokban. Nyugaton a reformok csak rész-

legesek. Részlegesek abban az értelemben, hogy nem terjednek és nem is terjedhetnek ki az *egész* társadalom — különösen a *dolgozó nép* — összes fontos művelődési érdekeire. Részlegesek abban a vonatkozásban is, hogy már a tervezést — a lehetséges elképzeléseket is — megköti az uralkodó társadalmi rend, amely elsősorban a vagyonos kisebbség érdekeit érvényesíti; a megvalósításban pedig nem egyszer elvész az a kevés jó is, ami a tervezésben még megvolt.

A legtöbb egyezés a történelmileg kialakult iskolarendszer és az általános műveltség hagyományos értelmezésének bizonyosfajta eszmei kritikájában van. Elég ebben a vonatkozásban az 1957-es hamburgi nemzetközi konferenciára utalnunk, amelynek az általános képzés korszerű tartalma volt a tárgya. Ez a konferencia — többségében kapitalista államok szakembereivel — állást foglalt amellett, hogy „az általános képzés hagyományos koncepciója... szorosan összefonódott egy társadalmi elitnek elsősorban a klasszikus nyelvek és a klasszikus kultúra segítségével történő és ezt az elitet a széles néptömegektől elszigetelő kialakításával, amely ennek az elitnek a privilégiuma is volt..." Kifejezésre juttatta azt a meggyőződését is, hogy a klasszikus, azaz holt nyelvek nem képezhetik többé az általános műveltség korszerű tartalmának feltétlen részét, ezzel szemben igenis annak kell tartani „a technológia és különféle technikák ismeretét, amelyek a jelenkori civilizáció hatalmas tényezői".[1]

Más kérdés, hogy ezek a Nyugaton is meglevő és ható felismerések más összefüggésekbe ágyazódnak, mint nálunk (egyoldalú technicizmus, „amerikanizmus", stb.) s hogy másfelől sok kapitalista ország a maga hivatalos oktatásügyében tudomást sem vesz az effajta kinyilatkoztatásokról.

A lényeges az, hogy Nyugaton is erjedés megy végbe a művelődés- és oktatásügyben, részben a társadalom újabb szükségleteinek, a demokratikus erők harcának nyomására, részben — és nem utolsósorban — azért is, mert van Szovjetunió és vannak szocialista országok. A szocialista országoknak a régi iskola felett gyakorolt következetes kritikája, az új, korszerűbb iskolarendszer felépítésében elért sikerei nem tévesztik el hatásukat, s más módon gondolkodó szakembereket is gondolkodóba ejtenek.

Mindaz, ami a szocialista országokban a jelenlegi iskolareformok során történik, annál is jelentősebb, mivel bizonyos problémák Nyugaton is rendkívül intenzíven törnek a felszínre. Jellemző ebből a szempontból a tantervek[2] stabilitásának csaknem

[1] La formation générale... Hambourg 18—23 novembre 1957.

[2] Alábbiakban a műveltség kérdését tantervi vetületében és nem a kérdés teljes terjedelmében vizsgáljuk.

teljes hiánya. Amikor Roger Gal, ismert francia szakember az UNESCO 1958. évi sévresi konferenciáján azt a feladatot kapta, hogy az európai tagállamok jelentései alapján adjon összefoglalást a *középiskolai tantervek állásáról*, a lehető legnagyobb nehézségekkel találta magát szemben. Beszámolójában többször is kénytelen volt visszatérni annak hangsúlyozására, hogy „... a középiskolai tantervek állását az országok átmenetinek tekintik, ezért jelentéseik nem annyira azzal foglalkoznak, ami e téren jelenleg van, hanem inkább azzal, aminek a jövőben lennie kell." „Ez olyannyira így van — írja másutt —, hogy a tantervek jelenlegi állása helyett inkább folyamatban levő felülvizsgálatukról, sőt teljes megreformálásukról kellene szólnunk."

Akik a műveltség és az iskola kérdését a konkrét társadalmi viszonyoktól elszakítva szemlélik, azok nem egyszer krízisről, kulturális válságról beszélnek. Válságról szerintünk is lehet beszélni, különösen ott, ahol *az adott társadalmi berendezkedés* gátat emel a társadalmi fejlődés korszerű követelményei elé, s akadályozza a művelődés továbbfejlődését, az iskola gyökeres reformját is. Az oktatásügy teljes korszerűsítése, így a *tudományosság elvének*, s azzal egységben a *tudományos világnézetre nevelésnek* minden korlátozástól mentes érvényesítése, az általános műveltség értékes (és nem minden) hagyományának összekapcsolása korszerű természettudományos és általános technikai képzéssel — azoknak a megkülönböztetéseknek a felszámolásával, amelyek egyeseket már az iskolarendszer jellegénél fogva is eleve kulturálatlan „munkássá", másokat pedig eleve a munkától és a munkásoktól távolálló „értelmiségivé" avatnak —, a műveltség valóban általános elemeinek (tudományos, művészeti ,technikai alapjainak) a lakosság minden rétegére egyformán kiterjedő egységes és általános biztosítása, összefoglalva: a művelődésügy teljes demokratizálása csak ott lehetséges, ahol maga a társadalom mélyen demokratikus. Oktatási reform — a szó teljes értelmében, a mai kor követelményeinek egészét figyelembevéve — csak a társadalom forradalmi átalakításának folyamatában jöhet létre.

„Válságról" nálunk is lehet beszélni, de egészen más értelemben. Olyan értelemben, amilyen értelemben minden *növekedés*, minden fejlődés „válságok" sorozata, pontosabban: ellentmondásokon keresztül valósul meg. Az iskola elmaradása az élet új követelményeitől olyan ellentmondás, amelyet fel kellett tárnunk, meg kell és meg is lehet oldanunk. Erre adtak útmutatást Hruscsov elvtárs tézisei, s számos tanulságot a szocializmust építő országok tapasztalatai. Erre adtak útmutatást az „Irányelvek oktatási rendszerünk továbbfejlesztésére", amelyeket tavaly az egész ország megvitatott. És éppen ez a leglényegesebb különbség a nyugati

és a hazai viszonyok között. Nálunk meg is lehet oldani az ellentmondásokat. Ezek nálunk a fejlődés jelei.

Megoldásuk időszerűségét az országos vita is igazolta. Szükségességét most már törvény is erősíti. Ezzel a reform új szakaszába lépett. Eddig számos intézkedés és előmunkálat, intézményes és elméleti ösztönzés mellett is főként társadalmi ügy, társadalmi mozgalom volt. Ezt a jellegét ezután sem vetkőzi le, de most már nemcsak eszme, nemcsak elv, hanem állami kötelesség is.

Alábbiakban az iskolareform során szükségessé vált új tantervek tervezésének fő szempontjait vázoljuk. A tantervi reform az iskolareformnak csak egy része, egyik oldala. Mégis a tantervkészítő munka fő szempontjainak ismertetése sok mindent elmond a reform egészéről, szelleméről, tendenciáiról is.

I.

Tantervkészítő munkánkban különös súllyal jelentkezik *a világnézeti nevelés tantervi alapjainak biztosítása.* Nem azért, mintha ezt így szoktuk volna meg és nem is azért, mintha ez történő, időtől, körülményektől függetlenül így lenne számunkra „kötelező", hanem azért, mert az iskolareform során komoly feladataink vannak a világnézeti nevelés *feltételeinek javítása* terén.

Lehet, hogy ez ellentmondásnak tűnik ahhoz viszonyítva, hogy évek óta különös gondot fordítunk a világnézeti nevelésre, számos kiadvány és dokumentum foglalkozik az idevágó kérdésekkel és — hogy mást ne mondjunk — tanterveinkkel szemben 1948—50 óta azt az igényt támasztjuk, hogy a marxi—lenini világnézetet sugározzák. Mit akarunk mi ezek után 1961-ben? Mi újat tudunk mondani a világnézeti nevelés annyira ismert hangsúlyozásáról?

Hangsúlyozásáról talán keveset, de *érvényesítéséről* annál többet. Ez az utóbbi ugyanis nem volt mindig arányban az előbbivel. A világnézeti nevelés követelményeinek az „előtérbe állítását" nem mindig követte a *szükséges feltételek következetes kimunkálása,* nem mindig kísérte az iskolai élet különböző oldalainak *összefüggő, elvszerű szabályozása.*

A jelenlegi reformmunkák során ki kellett mondanunk, hogy a világnézeti nevelésnek vezető szempontként való kezelése sohasem volt dogmatizmus jele, mert az iskolával szemben mindenkor — ma is — az az *elsőrendű* kérdés, hogy milyen társadalmi célokat szolgál, milyen az eszmei irányzata?[3] Ebből a szempontból az iskolareform nem jelent változást: alapvető vívmányain-

[3] Általános irányelvek a tantervek készítéséhez. Köznevelés 1960. 15. sz.

kon *továbbépítve* — és nem azokat félretolva — hangsúlyozza most különös erővel, *aktuális központi feladatként* a gyakorlati életre való nevelést.

Ugyanakkor azt is meg kellett állapítanunk, hogy *pedagógiai kidolgozottság* és *gyakorlati érvényesítés* szempontjából a világnézeti nevelés feltételei mindeddig elmaradtak a követelmény fontosságának általános tudata, ideológiai hangsúlyozottsága mögött. Sokszor azt sem tudtuk, hogy hol vannak azok a fontos áttételek, amelyek itt az elvtől a gyakorlatig vezetnek. A tantervek viszonylatában inkább az *egyes* tantárgyak mögött álló *szaktudományok* ideológiai tartalmára gondoltunk, mintsem a világnézeti nevelés „pedagógiai logikájára", s azzal együtt *sajátosan az oktatás tartalmára*. Mielőtt azonban ezekbe a tantervi, tantervelméleti kérdésekbe részletesen belemennénk, néhány megjegyzést kell tennünk a világnézet általános fogalmával és értelmezésével kapcsolatban.

A köztudatban és a köznyelvben a világnézet fogalmának olyasfajta értelmezése is meghúzódik — és azért foglalkozunk itt elöljáróban ezzel, mert a tantervi munkában tipikusan lehet találkozni ezzel a felfogással — mely szerint a világnézet döntően, vagy egyoldalúan „ideológiai-politikai" kategória, a társadalmi kérdésekben való haladó, vagy reakciós állásfoglalások rendszere. Ez persze a fogalom leegyszerűsítése, elsekélyesítése, noha a hiba nem könnyen ragadható meg. Vitán felül áll ugyanis, hogy a világnézet az osztálytársadalmakban mindig mint egy meghatározott osztály ideológiája jön létre, társadalmilag tehát osztályérdekek determinálják. Kétségtelen az is, hogy mindenfajta világnézetnek szerves része a társadalmi kérdésekben való állásfoglalás, s a világnézeti nevelés feladataihoz tartozik, hogy megalapozza a társadalmi kérdésekben való helyes tájékozódást. De a világnézet jóval szélesebbkörű, valóban az egész világot és nemcsak a társadalmi életet átfogó fogalom; a világnézet a politika alapjait adja ugyan, de nem azonos a politikával. Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a marxista—leninista világnézet ideológiai jellege egy lényeges ponton különbözik minden megelőző ideológiától. A megelőző ideológiák — osztálytartalmukból következően, bár különböző mértékben — összeütközésbe kerültek a tudományossággal, a marxista—leninista világnézet viszont mint a leghaladóbb, a fejlődés objektív törvényszerűségeinek következetes tudományos feltárásában érdekelt osztály ideológiája, következetesen tudományos világnézet.

A marxista világnézet — lényege szerint — *a tudományos megismerés általánosítható tételeibe mélyeszti gyökereit*, a tudományokból táplálkozik, azokra épül, azok eredményeivel együtt fejlődik. Itt végső soron a *materialista szemlélet és a dialektikus*

módszer a döntő, bármely (természeti, társadalmi, emberi) jelenség megközelítésének tudományos módszere és az értelmezésében megnyilvánuló tudományos szellem.

A világnézeti nevelés követelménye ebből következően mindenekelőtt a *tudományos képzés* követelménye (a tudományos ismeretek oktatásának, elemzésének, általánosításának és ezzel egységben a gondolkodás megfelelő iskolázásának követelménye), egybefoglalóan és általános didaktikai értelemben: a *tudományosság* követelménye.

A követelmény tehát az, hogy a dolgokat úgy vegyük, amint vannak, semmit ne tegyünk hozzájuk, semmit el ne vegyünk belőlük (materializmus); ugyanakkor keletkezésükben és fejlődésükben, összefüggéseikben vizsgáljuk a dolgokat (dialektika), ne elégedjünk meg elszigetelt tények egyszerű közlésével, hanem tárjuk fel a tények közt húzódó összefüggéseket, majd a sokféle összefüggés közül emeljük ki a legfontosabbat. Így jutunk el az egyes fizikai ismeretektől az energia megmaradásának elvi általánosításáig; az egyes kémiai változásoktól az anyag megmaradásának általános igazolásáig; az élő világ olyan általános törvényeinek felismertetéséig, amilyen az élőlénynek környezetével való egysége, az élővilág fejlődéstani rendszere, az élő környezet átalakíthatósága az ember által; a társadalmi jelenségek megismerése során az olyan általánosításokig, mint a munka, a tömegek, az osztályharc szerepe a történelmi fejlődésben, a fejlődés szükségszerűsége, korunknak a szocializmus koraként való értelmezése. Azok az alapeszmék, amelyeket a mi ideológiánk tartalmaz, nem magányos agyvelők önkényes alkotásai, hanem az emberi történet és tudomány végső, tudományos konzekvenciái, ezért a természetüknek megfelelő úton alapozhatjuk meg legjobban őket: azzal, hogy minden tantárgy tudományos ismeretanyagában fokozatosan megkülönböztetjük a lényegest a lényegtelentől, elvégezzük és egymásra építjük az alacsonyabb és magasabbfokú elvonásokat és általánosításokat. Mi más ez, mint a világnézeti nevelés intellektuális alapja, az oktatás és képzés lényege, leglényegesebb vonatkozása?!

E látszólag egyszerű és természetes igazságoknak nem csekély következményük van a tantervi munkára. Értelmük mindenekelőtt abban nyilatkozik meg, hogy — az iskola sajátos jellegét tekintve — nem elsőrendűen külsőségekben, nem felületi „aktualizálásokban", nem különleges, ünnepi alkalmakban kell keresni a világnézeti nevelés lehetőségeit, hanem mindenekelőtt a rendszeres oktató, képző és nevelőmunkában, így a tananyag kiválasztásában, az oktatás tartalmának célszerű meghatározásában. Ebből a szempontból a különböző tudományok legfontosabb eredményeit tartalmazó tantárgyaknak elsősorban azokat az ismeretkörö-

ket kell felölelniök, amelyek elsődleges jelentőségűek korunk tudományos világnézetében, e világnézet kialakításában.

Ennyiben a világnézeti nevelés általános tantervi irányelvvé válik, a tudományos ismeretek kiválasztásának és elrendezésének vezető elvévé.

Sokan azonban attól tartanak, hogy a világnézeti nevelés ilyen tantervi irányelvként való alkalmazása a tárgyi *ismeretek* jelentőségének csökkenésére, belső, *tudományos logikájuk* megsértésére, a klasszikus-hagyományos *műveltség* leszűkítésére vezet.

Ez az aggodalom — a fentiekből következően is — indokolatlan. A világnézeti nevelés akkor hathat torzítóan a tudományos ismeretekre, ha a tudományon kívüli principiumokból (például vallásos szemléletből, vagy nacionalista törekvésekből) indul ki. Ha azonban a valóságnak megfelelő *tudományos világkép* a követelmény, akkor *a világnézeti nevelés elve nem egyéb, mint a tudományos oktatás és képzés legsajátosabb oldalának, bizonyos lényegi vonatkozásainak kidomborítása.* Más kérdés, hogy „a" műveltségnek olyan „klasszikus", hagyományos tartalmait, amelyek a valláshoz, az elnyomó társadalmak különböző embertelen konvencióihoz tartoznak, csakugyan mellőzzük, vagy kritikailag tárgyaljuk.

Mivel azonban a mi világnézetünk a tudományok eredményein és logikáján épül fel — a világnézeti nevelés nálunk nem valamilyen, a tudományos ismeretanyagon „kívüli" többletnek a bevitele, nem kívülről jövő szubjektív-idealista, vagy éppen voluntarista álláspontoknak, s egyáltalán nem valami napi politikának az erőltetése a művelődés törzsanyagával szemben. A világnézeti nevelés azt követeli meg, hogy céltudatosan válasszuk ki a művelődés törzsanyagát, előtérbe állítva azokat az alapvető ismereteket, és szempontokat, amelyek az egyes tudományokban a legfontosabbak, s a korszerű világképnek tartópillérei. A tudományos világnézet követelménye, mint tantervi irányelv csak azt fejezi ki, hogy a tananyagban *érdemének megfelelően* kell szerepeltetni az egyes tudományokból azt, ami az *egységes világképbe* rendeződés szempontjából lényeges.

Irányelvünk nem a tárgyi ismeretek *súlyát* vagy *logikáját* veszélyezteti tehát, hanem szétforgácsoltságát és értelmetlen halmozását. Élével a pozitivizmus, az enciklopedizmus, az eklekticizmus ellen irányul, s nem általában a konkrétumok ellen.

A kérdés helyesen feltéve így hangzik: Megelégedjünk-e egy sor ismeret egyszerű *közlésével* és *egymás mellé rendelésével,* vagy inkább arra törekedjünk, hogy fontos tényektől fontos következtetésekig, jelenségektől a lényegig, véletlenektől az *alapvető törvényszerűségek* felismeréséig jussunk el, hogy az ismeretek *nézetekké,* ezek pedig *meggyőződéssé* váljanak? Vajon akkor

végzi-e jól az iskola a maga műveltséget *alapozó* munkáját, ha igyekszik megtanítani mindent, amit csak tudni lehet, ha megpróbál „mindenből egy keveset" nyújtani, s — ami ezzel együttjár — semmit sem ad mélyen, de mindent mozaikosan, felszínesen. Vagy akkor dolgozik jól, ha bizonyos *alapvető ismeretek* sokoldalú megtanítására törekszik, s az alapismeretekkel együtt olyan alapvető készségeket fejleszt ki, amelyeket a tanuló az új helyzetekben önállóan alkalmazhat?

Úgy is kérdezhetnénk, hogy vajon az egyes ismeretek *önmagukban* értékesek, céljellegűek-e, vagy pedig *funkciójukban*, vagyis azzal, hogy az embert kiszolgálják, személyiségét fejlesztik? Vajon korunk művelődési eszménye a két lábon járó enciklopedia-e, amelyben „a"-tól „z"-ig minden megtalálható, csak éppen a személyes műveltség, a *„teljesítményképes tudás" nem* — vagy az az ember, aki képes arra, hogy a műveltség konzekvenciáit is levonja, s személyes magatartásában, társadalmi aktivitásában dokumentálja? És ha kérdéseink *iránya* igaz, vajon mi szolgálja jobban a tanuló így felfogott művelődését: elszigetelt ismeretek a tantárgyakban, elszigetelt tantárgyak az iskolában — vagy az *oktatás tartalma*, mint szerves ismeretrendszer, amelyben minden ismeret feltételezi a másikat, az egész pedig *évfolyamról évfolyamra*, megannyi tantárgy *együttműködése* útján — egyéb szempontok figyelembe vétele mellett — mindenekelőtt korszerű tudományos világképpé gazdagodik és mélyül?

Ha pedig a kérdéseinkben bennerejlő módon adjuk meg a feleletet, akkor az egyes tantárgyak tervezésében el kell térni a megszokott menettől.

Nem egyszerűen a megszokott, tradicionális tananyagból kell kiindulnunk, hanem társadalmunk perspektivikus igényeiből. Nem egymástól elszigetelt tantárgyakban kell gondolkodnunk, hanem pedagógiánk cél- és feladatrendszerében. Az egyes tantárgyak anyagát nem egyszerűen a mögöttük álló szaktudományok szakszempontjainak kell alávetnünk, hanem annak a szempontnak, hogy az iskolában tanított tárgyak sorában mivel és hogyan tud legjobban hozzájárulni az illető tárgy az iskola céljainak, feladatainak megvalósításához, a tudományos világnézetre neveléshez, a gyakorlati életre való előkészítéshez. Nem az egyes szaktudományok szakszempontjait kell tehát elsősorban kielégíteni, hanem — *a szakszerűség megsértése nélkül* — azokat a szempontokat, amelyek az általánosan művelő iskolát valóban általánosan művelővé, világnézetileg nevelővé, emberfomálóvá tehetik.

Tudomásul kell vennünk, hogy a műveltség nem egyszerűen a különböző tantárgyakban tanított tudományos ismeretek mechanikus összege, hanem több is, de kevesebb is ennél. Több, mert a különböző területekről szerzett „értesüléseknek" sajátos szinté-

zise, személyiségformáló összegeződése, és egyben kevesebb, mert e személyiségformáló hatás felől tekintve nem minden egyenlő fontosságú benne, ami a szakterületen belül maradva, szakszempontból még egyenlően fontos volt.

Ide kapcsolódnak a tudományos világnézeti nevelésnek olyan sajátos pedagógiai összefüggései is, amelyek pedagógiánk hatékonyságát érintik. Az erkölcsi és esztétikai nevelésre gondolunk.

Bizonyos tantárgyakban olyan ismereteket is kell nyújtanunk, amelyek erkölcsi és esztétikai ítéletünk, ízlésünk formálása szempontjából jelentősek. Ezeket az ismereteket semmi esetre sem szabad lebecsülni, mellőzni, vagy kevésbé fontosnak tartani a jellegzetesebben szaktudományi ismereteknél. Nem függhetnek attól, hogy „elférnek-e" a szorosabban szakjellegű anyagban. Ha egyszer beláttuk azt, hogy az iskola nem egyszerűen ismeretközlő, hanem emberformáló, nevelő intézmény, akkor olyan helyet kell benne kapnia az esztétikai és erkölcsi nevelésnek, amilyent megérdemel.

Fontos ez a világnézeti nevelés szempontjából is, mert nem elég, ha a világnézethez csak értelmi oldalról, csak a tudományos általánosítások felől közeledünk. Kiterjesztve tehát a kérdést azt mondhatnók, hogy gondolnunk kell minden tantárgy minden ismeretének a gyermekhez mért — emberhez szóló — közvetítésére, az értelmi hatások mellett az *érzelmi* hatásokra, a tudományos érvek mellett a *művészi megismerés* sajátos eszközeire is. Enélkül oktatómunkánk nem lehet eléggé élményszerű, nem lehet eléggé meggyőző.

Az erkölcsi és esztétikai nevelés nem különálló terület tehát a világnézeti mellett, hanem azt erősíti. Másfelől a tanulók megfelelő erkölcsi és esztétikai tudatosságának fejlődése végső soron csak megfelelő világnézeti alapokon képzelhető el.

Az élet, amelyre nevelünk, a világnézeti, az erkölcsi és az esztétikai nevelés egységét ma követelőbben veti fel, mint bármikor ezelőtt. A korszerű műveltség, amelyről szó van, az emberben nem lehet más, mint *egész*, s nem lehet egész, ha a tudományos világnézet nem képes kiterjeszteni hatályát a művelődés minden lényeges területére, nem lehet egész, ha a művelődés a maga összes eszközeivel nem erősíti e világnézetet.

I.

Eddig a tantervi munkának egyik fő oldaláról, a világnézeti nevelés tantervi alapjainak biztosításáról beszéltünk. Bármennyire fontos tényező is ez, nyilvánvalóan nem az egyetlen. A sajátosan új, most kulcskérdés-szerűen felvetődő probléma az, hogy az iskola közelebb kerüljön az élethez, a társadalom gyakorlatához, a

termelőmunkához. Ez a követelmény, amely az iskolareform középpontjában áll, lényegében *az elmélet és a gyakorlat minél teljesebb, minél fokozottabb és minél sokrétűbb összekapcsolását kívánja meg.*

Ezt a kérdést egyesek kezdettől fogva egyszerűnek látták. Úgy gondolták, hogy ha az oktatást valahogyan (akárhogyan) „összekapcsolják" valamilyen (akármilyen) termelőmunkával, akkor már össze is kapcsolták az elméletet a gyakorlattal. Ebben az elképzelésben az a hibás azonosítás rejlett, amely szerint az oktatás hagyományos anyaga minden további nélkül azonos az „elmélettel", a termelőmunka pedig — ugyancsak minden további nélkül — a „gyakorlattal", s ebben a minőségében spontán módon, már puszta jelenlétével is nevelési tényezővé válik.

Ilyen felfogás mellett természetesen fel sem merülhetett az a gondolat, hogy a gyakorlatiasságot ne csak a termelőmunkában keressék, hanem magában az elméleti oktatásban, az elméleti anyag megfelelő átalakításában, kiválasztásában és feldolgozásmódjában is, a termelőmunkát pedig ne öröktől fogva adott, hanem történelmileg az emberrel együtt fejlődő, intellektuális tartalmában egyre gazdagodó kategóriaként fogják fel, s nem utolsósorban a műveltségnek, a gondolkodásnak, az ismeretek funkcionálásának a próbáját lássák benne.

Ma sem ismeretlen az a jelenség, hogy a tanulók öt napon át többé-kevésbé öncélúan ható elvont, elméleti — s ráadásul verbalista — oktatást *hallgatnak,* a hatodik napon pedig fúrnak, faragnak, nem sokkal több értelemmel és céltudatossággal, mint amott. Ma sem ismeretlen az elméleti oktatás dogmatikus (tartalmában az élettől elszakadt, módszerében egyoldalúan *közlő*) jellege, miközben az üzemi munka külön sínpáron fut, elméleti utalások, magyarázatok nélkül, utánzás útján.

Igazságtalanok lennénk, ha ebben a dologban egyoldalúan a gyakorlat embereire hárítanánk a felelősséget. Nem erről van szó. A *legjobb* gyakorlati pedagógusok — vállvetve a különböző üzemeknek a kérdés iránt fogékony szakembereivel, a helyi párt- és társadalmi szervekkel — *kezdeményezően* léptek fel ebben a kérdésben, amely ma már a hivatalos oktatásügy fő kérdése. Áldozatos munkával teremtették meg a szükséges szervezeti feltételeit annak, hogy a tanulók addig egyoldalúan „szellemi" munkája pedagógiailag értékes kapcsolatba kerüljön a konkrét termelőmunkával. Úttörő munkájuk során olyan nehézségeket gyűrtek le, amilyenekkel már ma sem és a jövőben sem fog többé senki találkozni. Az ügy szeretete, a tanulók szeretete és a munka szeretete vezette és vezeti őket, de bizonyos határokon túl ők sem mehettek. Az oktatás és a termelőmunka intenzívebb összekapcsolásához egy sor feltétel szükséges. A reform intencióinak teljes megértése csak

egyike ezeknek; a másik: az intencióknak megfelelő korszerű központi tanterv. Ha most élesen exponálunk kérdéseket, sőt előtérbe állítunk bizonyos negatív vonásokat, ezt azért tesszük, mert a továbbfejlődés zálogát látjuk benne. A továbbfejlődés zálogát abban a vonatkozásban is, hogy ahol félreértik az intenciókat, ott próbálják meg helyesen értelmezni azokat, s még inkább abban a vonatkozásban, amely a tantervkészítők felelősségére utal.

Most a tantervkészítőknek az a feladatuk, hogy olyan terveket készítsenek, amelyek fokozottabban biztosítják az elmélet és a gyakorlat összekapcsolását magában az elméleti munkában, és a termelési gyakorlatok folyamán is. Ettől függ az, hogy az ötnapos oktatás korszerűvé váljék, nem pedig pusztán attól, hogy a hatodik napon üzembe járnak a gyermekek. Hasonlóképpen a termelőmunka is csak akkor válhat nevelési tényezővé, ha benne megfelelő szerepet játszanak a szerzett ismeretek, a különböző képességek, vagyis ha az úgynevezett intellektuális és a konkrét valóságformáló munka átalakulhat és kölcsönösen átmehet egymásba.

Ha helyesen értelmezzük a dolgot, akkor ennek az lesz az elsőrendű eredménye, hogy a gyermekek fokozatosan szert tesznek bizonyosfajta és bizonyosfokú *munka-kultúrára*, ami egész kultúrájuknak — és benne emberi magatartásuknak — egyik meghatározó eleme lesz, nem pedig csupán mechanikusan beékelt szűk, szakmai elem az általános műveltségnek egyébként változatlanul hagyott, egyoldalúan intellektuális halmazában.

Ha az elmélet és a gyakorlat kérdését nem leszűkítve, hanem korszerűen, marxista módon vetjük fel, akkor észre kell vennünk a jelentésükben bekövetkezett változásokat. Az elmélet ma már nem ön-érték, nem öncél. Az elméletnek, az ismeretnek — amennyire lehet — a gyakorlatból kell fakadnia és mindenképpen erre kell visszahatnia. Az elmélet „vezérfonal a cselekvéshez", értéke tehát attól függ, hogy cselekvéshez vezet-e, emeli-e annak színvonalát. A gyakorlat viszont — amelynek az elméletet alárendeljük — nem akármilyen gyakorlat, nem az elmélet prakticista módon felfogott ellenlábasa, hanem elméletileg megalapozott gyakorlat. Mindenekelőtt: *korunk tudományos alapokon mozgó természet- és társadalomátalakító gyakorlata.* Előkészíteni az ifjúságot erre az emberi-társadalmi gyakorlatra, amely ti. a természet és a társadalom átalakítására irányul — *ez az iskola legsajátosabb, szocialista értelmében általánosan művelő feladata.*

Az elmondottakból világosan következik, hogy a természettudományos tárgyak nem eredeti mivoltukban alkotnak valamiféle „privilégizált", egyre jobban előtérbe kerülő tantárgycsoportot, hanem attól függően: mennyire hajlandók és képesek arra, hogy az elméleti természettudomány alapvető tudományos törzsanyagától való elszakadás nélkül, sőt éppen arra építve — *bátran*

előrelépjenek az ember társadalmi (jelen esetben termelési) gyakorlata, a technika és technológia általános kérdései felé, mennyire tudnak ebben a vonatkozásban alapozó, általánosan művelő tárgyakká lenni. (Politechnikai képzés.)

A „humán" tárgyakat sem lehet „holt tőkének" tekinteni, pusztán azért, mert nincs közvetlen közük a technikához és a technológiához. Rangos helyet foglalnak el a tantárgyak sorában, ha bátran előrelépnek — a tudományosság megsértése nélkül, sőt erre építve — az ember társadalom- és ember-átalakító gyakorlatának kérdései felé, ha tehát nemcsak a multat mutatják meg, hanem azokat a törvényszerűségeket is, amelyek a múltból a jelenen át a jövőbe vezetnek, ha nemcsak a belső, „lelki" embert, hanem a társadalmi küzdelemben aktívan részt vevő embert is fejlesztik.

Teljesen téves, vulgáris elképzelés az, hogy a reform egyoldalúan a természettudomány, a technika javára billenti a mérleget, hogy a „humán"-tárgyak, s velük maga az ember rövidséget szenved. A *gyakorlat* szempontja nem ilyen szűk. Nekünk nemcsak a természetet kell átalakítanunk, hanem a társadalmat, az embert is. Most válnak a „humán"-tárgyak igazán humántárgyakká, a szocialista humanizmus, a korszerű világnézet, az ideológiai-politikai nevelés jegyében. A világnézeti és politikai nevelés a társadalmi gyakorlatra való általános előkészítésnek sajátos, a termelésnél nem kevésbé fontos „humán" oldala.

Ugyanakkor ez a nevelés *élőbbé* válik a társadalmi-termelési gyakorlatba való konkrét bekapcsolódás által. A tanulók világnézeti és politikai nevelése a gyakorlati tevékenységek szélesebb bázisán folyhat, mint eddig. Márpedig a személyiség a tevékenységben formálódik igazán.

III.

Máris előttünk áll azonban a nagy kérdés: honnan vegyük az „időt" és a „teret" ennyi új követelmény kielégítéséhez? Hiszen a természettudományok törzsanyagára fokozottabban lesz szükség, mint eddig, s „ráadásul", az innen származó ismeretanyagot el kell vinni egészen a gyakorlati alkalmazásig, a technika és a technológia alapjainak tanításáig.

Hasonló kérdés mered elénk a „humán" tárgyak területéről is. Bármilyen fontosak a társadalmi fejlődés törvényei, nem lehet meztelenül, szociológiai sémákként tanítani őket, hanem a konkrét történeti, s részben irodalmi, földrajzi, művészeti anyagból kell kiderülniük. Viszont „pluszként" jelentkezik itt a legújabb kor állandóan növekvő története, irodalma, művelődési anyaga. Ahogyan a természettudományokban a technika, a technológia felé bővül a tudnivaló, úgy itt a jelenkor tanításának súlya növekszik,

s megköveteli, hogy általános eligazítást adjunk napjaink friss, égető kérdéseiben is.

Végül tagadhatatlan, hogy a közvetlen gyakorlati munkaoktatás bevezetése új tantárgyat jelent az általános iskolában, a középiskolákban pedig egy teljes tanítási nap „elvételével" jár. Elkerülhető-e ilyen körülmények között a művelődési színvonal esése, illetőleg a túlterhelés?

Némelyek újra és újra nekünk szegezik a kérdést: hogyan képzeljük a tananyag korszerűsítését, a tananyag csökkentésével egyidejűleg? Ezek a mennyiség növekedésében látják a korszerűséget. Nekünk azonban más a véleményünk erről. Véleményünk szerint a korszerűség legalább annyira megkövetel bizonyos elhagyásokat és összevonásokat, mint bővítéseket.

Korszerűsíteni a tanterveket akkor is kellene, ha a konkrét munkaoktatást nem vezetnénk be, akkor is tehát, ha nem kellene heti egy napot erre a célra felszabadítanunk. Ebben az esetben is *csökkenteni* kellene az anyagot, például azzal; 1. ami elévült; ami már nem igaz, mert a tudomány előrehaladása megcáfolta; 2. ami jelentőségében összezsugorodott, mert száz-kétszáz évvel ezelőtt még sok mindenhez kellett ugyan, de ma már túlhaladt rajta a társadalmi fejlődés; 3. ami túlságosan részletes, túlságosan szakjellegű, az általános műveltség azonban nem szakműveltségek mechanikus összege, hanem különböző szaktudományok leglényegesebb mondanivalóinak sajátos ötvözete.

A tudományok fejlődése nem fogható fel pusztán izolált ismeretek állandó mennyiségi felhalmozódásaként, hanem csak úgy, hogy bizonyos pontokon megváltozik a tudományok szemlélete, módszere, szerkezete, más tudományokhoz való viszonya is. Új felfedezések fényében régebben fontosnak tartott összefüggések elévülnek, vagy elvesztik korábbi jelentőségüket. A tantervek fejlődése azonban — a tradicionalizmus és a szaksovinizmus erői folytán — a tudományos fejlődésnek csak mennyiségileg növekvő oldalát szokta kifejezésre juttatni, jóllehet a fejlődés teljes megértése nem mechanikus pluszokat, hanem korszerű *koncepciót* igényel.

A korszerű tantervi koncepció kialakításában nemcsak a szüntelenül bővülő részismeretek mennyiségi nyomásával és ennek megfelelő óraszámköveteléseivel jelentkezhet a szaktudomány, hanem — ha hivatása magaslatán áll — legalább ennyire a fejlettebb, a magasabb és megalapozottabb áttekintés egyszerűsítéseivel is. Ha az adott szaktárgynak az általános műveltség korszerű értelmezése szempontjából legfontosabb kérdéseit minőségileg bátran, mennyiségileg mértéktartóan jelöljük meg, válasszuk ki és érdemüknek megfelelő időt szánunk rájuk, akkor ez többet ér, nagyobb eredmények elérésével kecsegtet — még a szaktu-

domány utánpótlásának jól felfogott érdekeit tekintve is —, mint ha szűk szakmai szempontoktól lenyűgözve, teljességre törekszünk.

Emellett az oktatás tartalmának pedagógiai értelemben való korszerűsítése azt is megköveteli, hogy a szükséges ismereteket valóban *tantárgyakká szervezzük, és* — mint ezt a pedagógia régóta és nem ok nélkül tanítja — *a tantárgy rendszerének kialakításában ne másoljuk mechanikusan a tudomány rendszerét.*

Tennünk kell ezt azért is, mert a különböző tantárgyak az iskolában valóban nem az egyes tudományok előretolt hídfőállásai, hanem mindenekelőtt eszközök arra, hogy kialakítsuk *a tanulók tudományos világnézetét, s tudományos igényű és ugyanakkor gyakorlati hatékonyságú eligazítást adjunk nekik a modern termelésben.* Nem szabad tehát, hogy a tantárgyak anyagának szervezése kizárólag a szaktudomány szakszempontjainak és szakembereinek nyomása alatt menjen végbe, hanem legalább ennyire érvényesülniük kell benne az általános pedagógiai szempontoknak is.

Itt utalnunk kell azokra az összefüggésekre, amelyek *az oktatás tartalma és módszerei* között állnak fenn. Naív dolog azt képzelni, hogy az oktatás tartalma önmagában is nevel, elvégzi a munkát pedagógus és gyermek közbenjötte nélkül.

Még nincs elintézve a dolog azzal, hogy beírjuk a tantervbe korunk leghaladóbb tudományos tételeit. A cél ugyanis nem a tanterv tudományos hitele — bár ez igen fontos —, hanem a gyermek valóságos tudása, készségei, képességei, s más téren — meggyőződése. Hogy pedig, egy magában véve igaz tudományos tételből *a gyermek számára* igaz, sőt meggyőző tétel legyen, ahhoz nem elég pusztán a tétel tudományos logikájára támaszkodnunk, figyelembe kell vennünk a gyermekek életkori sajátosságait, megismerő erőik fejlettségi fokát, előzetes ismereteiket, érdeklődésüket.

Az igazi ismeret nem pusztán szavakból származik, hanem tapasztalásból is. Ezért nem elég, ha elmondjuk a dolgot, hanem be is kell mutatni. Mi több: az oktatás *folyamata* akkor korszerű, ha biztosítja, hogy a gyermek tapasztalatokat szerezzen, ha a tanár nem helyettesíti, hanem vezeti ezt a tapasztalatszerzést, ha a gyermek meglevő tapasztalataiból és e tapasztalatok elemzéséből, korrigálásából, kiegészítéséből indul ki, és így vezeti a gyermeket a tudományos absztrakciók irányában. A további feladat az, hogy az egyszer, egyesek által már megértett összefüggést az egész osztály, a *túlnyomó többség sajátjává tegyük*, azaz ne csak *megértessük*, hanem sokoldalúan gyakoroltassuk, *a készség fokára* emeljük. Az alapvető ismeretektől eljuttatni a tanulókat az alapvető készségekig: óriási pedagógiai munka. Nem annyira sok anyagot igényel, mint inkább sok időt.

Amikor a tantervet a „realitások" szempontjából vizsgáljuk, nem egyszerűen azt vizsgáljuk, hogy a tananyag *a tanár által* „elvégezhető"-e, hanem azt, hogy a gyermekek megismerő tevékenységét, aktivitását és életkorát figyelembe véve elvégezhető-e?

A tantervben most *funkcionáló* ismereteket, („teljesítményképes tudást") tervezünk, vagyis a *készségek* és *képességek* fejlesztését is tervezzük. Ezért kevesebb ismeretet kell terveznünk, mint amennyi közönséges értelemben — szajkózás útján — „elvégezhető". Nekünk nem az a fontos, hogy mit „tud" a gyermek, ha „visszakérdezik", hanem az, hogy tudja-e önállóan alkalmazni ismereteit. Ehhez pedig nemcsak az kell, hogy meghatározott ismeretanyagot „megtanítsunk" neki, hanem az is, hogy *megismerő erőit, készségeit, képességeit rendszeresen fejlesszük.*

Az oktatási folyamat ilyen készség — és képességfejlesztő oldalának, tehát a *képzésnek* a hangsúlyozása egyike a reform legidőszerűbb és leglényegesebb szempontjainak. Igen jelentős a gyakorlatiasság szempontjából is, s ez a „humán" tantárgycsoport korszerűsítésén és a munkaoktatás bevezetésén túl az egész oktatómunka korszerűsítését is megköveteli.

Mindezt figyelembe véve talán valamivel kedvezőbb színben tűnik fel és érthetőbbé válik a maximalizmus ellen vívott elszánt és egyesek által túlzottnak tartott harcunk.

Az a maximalizmus, amely iskoláinkban hagyományosan uralkodik, a színvonalat abban látja, hogy a tanuló egyidejűleg minél több részismeretet birtokoljon és tudjon felidézni, tehát fejlett emlékezőtehetséggel és enciklopedikus befogadóképességgel rendelkezzék. A *másik* oldalon: a tanulók személyiségével, képességeivel és neveltségével szemben azonban ez a szemléletmód nem támaszt nagy követelményeket. Maximalizmus az ismeretanyag tekintetében, minimalizmus a nevelésben — így áll a kérdés jelenleg.

A jövőben nem egyszerűen az ismeretek mennyiségén és részletezettségének fokán akarjuk mérni a színvonalat, hanem azon, hogy mennyire biztos *a tanulók minél nagyobb többsége az alapvető ismeretekben,* mennyiben szerezték meg a *legfontosabb készségeket* az önálló ismeretszerzés és a konkrét munka területén, mennyire tudnak önállóan és helyesen gondolkozni, igaz üggyel együttérezni, milyen fokon áll önmagukkal szembeni igényességük, a közösség szolgálatára való készségük, emberi magatartásuk. A pedagógia szempontjából ez az igazi színvonal-probléma. És a szocialista pedagógia szempontjából különösen.

Az oktatás ilyen reformja ma már törvény. A megfelelő tantervek készítése folyamatban van. A döntő tényező — a pedagógus, aki megérti és magáévá teszi a reformot, s mindennapi, áldozatos munkájában „aprópénzre váltja" annak irányelveit.

Emlékezés a régi Társadalmi Szemlére*

Irta SÁNDOR PÁL

1931 tavaszán nyolc-tíz fiatalember jött össze a Katona József utcában egy kis garzon-lakásban: költők, írók, újságírók, szociográfusok, orvosok.

A házigazda röviden ismertette az összejövetel célját. Arról beszélt, hogy milyen nehézségekkel kell megküzdeniök az alkotó értelmiségieknek. Súlyosan nehezedik rájuk az államhatalom a maga cenzúrájával, minden haladó gondolatot eltipró jogrendszerével és erőszak-szervezeteivel, amelyek még ezen a jogrendszeren is könnyen túlteszik magukat. Aztán a kiadók és szerkesztők — nem akarván összeütközésbe kerülni a törvénnyel — még szűkebbre vonják a tevékenységi kört és jóval az adott lehetőségek határán innen, mintegy biztonsági tartalékként, a senki földjét teremtik meg a hivatalos cenzúra és saját cenzúrájuk között. Tetézi mindezt a szabad gondolatot már csírájában elfojtó öncenzúra, amely — minthogy az állami és kiadói cenzúrahatárokat nem lehet pontosan ismerni — jóval közelebb állítja fel a tilalomfát, mint ahol annak lennie kellene. E hármas, egyre jobban szűkülő abroncsot kell áttörniök azoknak, akik tehetségüket és tollukat nem saját érdekeik, hanem az emberiség haladásának szolgálatába akarják állítani. Szabad fórumot kell tehát teremteni, amely nem vet számot a kiadók és szerkesztők aggodalmaival és elmegy a törvényadta lehetőségek végső határáig, sőt azt is kockáztatja, hogy szellemi határsértést követ el.

Így szólt a házigazda. De e szavak mögül is kihallatszott azok igazi értelme és az összegyűlt társaság — dicséretére mondjuk — éppen ezt az igazi értelmet fogta fel. Az öncenzúra nélküli szónoklat ugyanis valahogy így hangzott volna:

A Tanácsköztársaság fegyveres leverése szétzúzta az egyesült szocialista-kommunista pártot. A kommunisták azonban hamarosan kiheverték a súlyos csapást. Mind az emigrációban, mind itt-

* Sándor Pál előadása elhangzott a Magyar Sajtó Házában a Társadalmi Szemle megjelenésének 30. évfordulója alkalmából rendezett emlékesten, 1961. június 27-én.

hon aránylag rövid idő alatt lábra álltak a Kommunisták Magyarországi Pártjának szervezetei. A kongresszus körvonalazta a párt feladatait, kijelölte a követendő utat és ennek segítségével az illegális KMP fokozatosan megerősödött.

A következő lépés a tömegbefolyás biztosítása és kiszélesítése volt. Ennek eszköze az illegális és legális munka összekapcsolása, megfelelő kombinálása. Ez a munka — Engels útmutatásai alapján — három területen folyt: a politika, a gazdaság és a kultúra területén.

Legelőször a politikában mutatkoztak eredmények. A párt törekvése találkozott azoknak a munkásoknak az akaratával, akik nem voltak hajlandók „kérges tenyerüket" a véreskezű Horthy felé nyújtogatni — mint azt a jobboldali szociáldemokraták tették, élükön Vanczák Jánossal —, akik nem kötöttek paktumot Bethlennel, mint Peyer Károlyék, hanem a megnehezedett körülmények ellenére is következetesen vívták az osztályharcot mind a Horthy—Bethlen rendszer, mind pedig a finánctőke, a GYOSZ és a Hitelbank összeszövődött monopolistái ellen.

Így jött létre 1925-ben a Magyarországi Szocialista Munkáspárt, amely majdnem három éven keresztül a legalitás keretei — igaz: szűkreszabott keretei — között marxista—leninista alapon vezette a baloldali munkásság, a kommunisták, baloldali szociáldemokraták, szakszervezeti vagy a szakszervezetekből kizárt munkások harcait. A sikerek láttán egyre súlyosbodó hatósági terror, a vezetőgarnitúra letartóztatása, a pártnak tapasztalt vezetőitől való megfosztottsága és a sok provokáció az MSzMP mozgalmának hanyatlásához, majd elhalásához vezetett.

Ekkorra azonban már más fronton, új szervezeti keretek között, ismét fellendült az illegális párt által vezetett, vagy legalábbis általa befolyásolt osztályharc. Ennek alapját most már nemcsak azok a tömegek adták meg, amelyek — elégedetlenül az osztályárulást súroló, sőt nemritkán ténylegesen osztályáruló jobboldali szociáldemokrata vezetéssel — ösztönösen új harci szervezeteket kerestek, hanem az 1929-ben kitört általános válság sújtotta munkanélküli vagy munkanélküliségtől fenyegetett munkástömegek harckészsége is.

A harc fő területe így a gazdaság lett és ez abban nyilvánult meg, hogy a szakszervezetekben ellenzéki csoportok alakultak, amelyek a vezetést baloldali irányba igyekeztek szorítani. Más csoportok pedig kiváltak az anyaszervezetekből és önálló szakszervezeteket alakítottak. Ilyen kikristályosodási ponttá növekedett az addig látszatéletet élt szindikalista Általános Munkásszövetség, amelyben főleg az építő- és cipészmunkások, valamint a segédházfelügyelők tömörültek és amelynek vezetése egy rövid

időre a baloldal kezébe került; vidéken pedig a bányászok és kubikusok törekedtek önálló szervezetek alakítására.

A Munkanélküliek Országos Egységbizottságának 1930 januárjában történt felállítását hamarosan (1931 tavaszán) követte az Egyesült Szakszervezeti Ellenzéknek, mint az ellenzéki mozgalom központi szervének a megalakulása, amely szervezetei útján, valamint központi lapjában („Ellenzéki Munkás") és szakmai lapjaiban nemcsak gazdasági, hanem politikai követeléseiért is síkra szállt, s jó pár éven át legális és féllegális tömegbázisát alkotta a KMP-nek.

Ezzel párhuzamosan, s ezzel többé-kevésbé szoros kapcsolatban folyt a harc a kommunista párt követeléseiért a munkásság kultúrszervezeteiben is. Az eszperantistáknál, a Természetbarátok Turista Egyesületében, a Munkás Testedző Egyletben, az Alkoholellenes Munkásszövetségben nemcsak kommunista csoportok alakultak, amelyek szemináriumok, előadások, rendezvények tartását biztosították, hanem voltak olyan szervezetek, amelyekben a kommunisták a vezetést is meg tudták szerezni. A gödi dunaparton, a Szentendrei szigeten és a budai hegyekben tartott előadásokat, kultúrműsorokat, monstre-túrákat stb. ma már külön fejezet illeti meg a KMP történetében, oly nagy jelentőségűek voltak.

A mozgalom szükséglete kitermelte a maga sajtóját, a három éven át megjelent „100%" és a rövidebb életű „Forrás" című irodalmi, művészeti és elméleti folyóiratokat és különféle öntevékény, az illegális párt ideológiáját propagáló kulturális csoportokat, színpadi kísérleteket, szabad kórusokat stb. A sokoldalú, szerteágazó szervezetek és tevékenységek számára irányelveket és elméleti útmutatást adó, emigrációban készült ideológiai folyóirat, az „Uj Március" csak szórványosan vagy rendszertelenül jutott be az országba, s nyújtott a párttagság számára eszmei és gyakorlati segítséget. Egyre sürgetőbbé vált egy olyan központi orgánum megteremtése, amely most már ne főleg irodalmi és művészeti, általános kulturális problémákon keresztül, hanem közvetlenül a társadalomtudomány nyelvén szélesebb tömegekhez szóljon és marxista—leninista tudományos szellemben nevelje őket.

Így született meg harminc évvel ezelőtt a Társadalmi Szemle, mely nyíltan hirdette a lenini elveket: forradalmi elmélet nélkül nem lehet forradalmi mozgalom sem és az elmélet a cselekvés vezérfonala.

A Társadalmi Szemle, mint úgynevezett „nem időszaki sajtótermék" azaz tízszer egy évben megjelenő folyóirat, három éven keresztül jelent meg. A sajtótörvénynek az a hézaga, amely lehetőséget nyújtott ilyen külön engedély nélküli lap megjelenésére, több ízben arra késztette az ügyészséget, hogy vádat emeljen a lap

szerkesztője ellen. Ezek a próbaperek felmentéssel végződtek, mert a szerkesztőség pontosan betartotta azt az előírást, hogy két szám megjelenése között 33 napnak kell eltelnie, tehát nem követett el vétséget. Ezeket a pereket a kormány annak a dokumentálására használta fel, hogy itt lényegében mód nyílik a sajtótörvény kijátszására, a törvényt tehát meg kell változtatni, s ez néhány évvel később, az előzetes cenzúra intézményesítésével azután meg is történt.

Miről írt a Társadalmi Szemle? Melyek voltak a lapban tárgyalt legfontosabb kérdések? Ugyanazok, amelyek az osztályharcos munkásmozgalomnak is legégetőbb problémái voltak. Mindenekelőtt a munkásegység, az egységfront kérdése, amely olyan mértékben kapott súlyt és teret a folyóirat hasábjain, ahogyan a nemzetközi munkásmozgalomban előtérbe került.

Éles volt a küzdelem a reformista szociáldemokrata és a forradalmi kommunista pártok között azokban a nyugateurópai országokban — Olaszországban, Franciaországban, de különösen (1933 előtt) Németországban —, ahol nagy és erős kommunista párt állt a szociáldemokratákkal szemben. De még nehezebb volt az egységfront-politika érvényesítése ott, ahol viszonylag kis kommunista párt vette fel a harcot a félig-meddig uralkodó szociáldemokrata párttal. Így volt ez Ausztriában, ahol a szociáldemokrata párt az „egységfront" nevében a kommunista pártot egyenesen önálló létének megszüntetésére hívta fel. Még nehezebb volt az egységfrontért folytatott harc ott, ahol a kommunista párt illegális volt és a szociáldemokrata párt úgyszólván munkásmozgalmi monopóliumot élvezett, mint Magyarországon, ahol a jobboldali pártvezetőség a kommunisták egységfront-felhívására azzal válaszoltak, hogy a magyar munkásság egységes — egységesen tömörül a szociáldemokrácia zászlaja alatt. A Társadalmi Szemlének ebben a helyzetben az volt a legfőbb feladata, hogy elméletileg és konkrétan is újra meg újra kimutassa: nem a mindenáron, hanem a marxizmus alapján való egység az igazi munkásegység.

Ebből az álláspontból, de a munkásmozgalom eminens érdekéből kifolyólag is szükségessé vált a MSZDP elméletének és gyakorlatának marxista bírálata, amely a Társadalmi Szemle tevékenységének második súlypontját alkotta. Ehhez bőségesen szolgáltatott anyagot a szociáldemokrata párt jobboldali vezetősége hiszen a fennálló hatalomhoz való simulásának attitűdjei, antimarxista „elvi" megnyilatkozásai könnyűvé tették a leleplezést.

De a Társadalmi Szemlének nem is nagyon kellett erőlködnie, hogy a jobboldali opportunistákat leleplezze: ők maguk is éppen eléggé leleplezték magukat, amikor a Társadalmi Szemle egyik szerkesztőjét, Madzsar Józsefet nagy sajtónyilvánossággal alátámasztva zárták ki a MSZDP-ből — a kizáró határozatban

szemrehányást tettek a rendőrségnek és az ügyészségnek, amiért „nem vették észre, hogy a Szemlét bolsevisták írják" — s akiket egy másik cikkben, mint „kalandorokat, fantasztákat, megfizetett bérenceket, útszéli betyárokat, hitvány politikai szédelgőket" aposztrofáltak.

A Társadalmi Szemle óvakodott attól, hogy hasonló hangnemet üssön meg, és midőn hangsúlyozta, hogy a jobboldali vezérek nem azonosak a szociáldemokrata mozgalommal, elméleti elemzésekkel igyekezett kimutatni, hogy a jobboldaliság a proletárérdekeket veszélyezteti. Ezt tette a folyóirat akkor, amikor azt taglalta, hogy az ausztromarxista Max Adler szociológiai és gnoszeológiai elmélete „lényegében a marxizmus likvidálását" célozza, amikor a hegeli dialektika jelentőségét hangsúlyozta a marxista elmélet számára, vagy amikor a bernsteini revizionizmus akkori örököseit idézte. Sőt emelkedett elvi síkon maradt akkor is, amikor a Népszava „kitörő lelkesedéssel" fogadta a kapitalista integrációs törekvéseket, amelyek célja egységes keleteurópai bázis létrehozatala volt — nem az erősödő fasizmus terjeszkedésének meggátlására, hanem a szocializmust építő Szovjetunió ellen.

A Szovjetunió eredményeinek ismertetése volt a lap harmadik fő témaköre. A Társadalmi Szemle ellen indított politikai per előkészítő íratai között volt egy másfélszáz oldalas tanulmány — Sombor-Schweinitzer alkotása —, amely pontos statisztikai kimutatást közölt arról, hogy a Társadalmi Szemle közleményeinek körülbelül 30 százaléka a Szovjetunióról szól. Ezzel azt akarták bizonyítani, hogy a Társadalmi Szemle „szovjet propagandairat".

A második ötéves tervet sikeresen teljesítő, a szocialista társadalmat megvalósító Szovjetunióról írni — nyilvánvalóan azt jelentette, hogy a nemzetközi munkásmozgalomnak kézzelfogható bizonyítéka van arról, mily hamis volt a bernsteini jelszó: a mozgalom minden, a cél semmi. A cél, a szocialista társadalom, már nem ködbevesző vágyálom többé; nem arra kell biztatni a munkásokat: harcoljanak a jobb jövőért, hogy gyermeik, unokáik mentesek legyenek az elnyomástól és kizsákmányolástól. Íme, van ország, ahol megszünt a kizsákmányolás, a termelési anarchia, a munkanélküliség! Sőt, amikor a kapitalizmus soha nem látott arányú válsággal küzködött, amikor a termelés a felére esett vissza és tízmilliók szenvednek a munkanélküliségtől — van egy ország, amelyet nem érint a nemzetközi válság, ahol tovább emelkedik a termelés és az életszínvonal. Eldőlt tehát a munkásmozgalom nagy kérdése, a gyakorlatban bizonyosodott be, hogy a termelőerők kinőttek az egyéni kezdeményezés és vezetés alól, igazolódott az a tétel, hogy a szocializmus magasabbrendű társadalmi forma, mint a kapitalizmus, hogy az emberek szükségleteinek kielégítéséhez nincs szükség kapitalizmusra és kapitalistákra. Egy-

szóval a marxi szocializmus most már nemcsak annyit jelent, hogy az utópiából tudomány lett, hanem annyit is, hogy a tudományból valóság lett.

Lehetetlenség lett volna mindenről hallgatni. A probléma nem is ez volt, hanem az: hogyan lehet beszélni róla. S a Társadalmi Szemle megtalálta a módját, hogyan írja meg a szocialista építés nagyszerű eredményeit úgy, hogy az ne hasson „propagandaként". Először is az „objektív", magát elhatároló modor volt az, amely többé-kevésbé mentesítette a szerzőket a jogi következményektől; tehát a száraz adatok felsorolása, nemzetközi statisztikák közlése, amelyekből természetesen olyan nagy ország adatai sem hiányozhattak, mint „Oroszország". Később azonban a puszta összehasonlítás is (mint pl. a „Kétféle szociálpolitika" című cikkben Németország és „Oroszország" egészségügyi és szociálpolitikai adatainak a szembeállítása) magára vonta az ügyészség figyelmét.

A további módszer: nyugati, közismerten polgári lapok és folyóiratok közleményeinek átvétele. Ennek kettős előnye is volt. A még nem meggyőződéses olvasó látta, hogy ezeket a sikereket, amelyeket a Szovjetunió elér, nem mi, hanem elfogulatlan, sőt gyakran velünk szemben elfogult polgárok állapítják meg. És a hatóságok sem köthettek bele, hiszen nem mi mondtuk ezt és nem szovjet szerzők voltak az írói ezeknek a közleményeknek, hanem a szovjetrendszerrel szembenálló újságírók és tudósok. Főleg ilyen természetű és eredetű cikkekből készült azután a Társadalmi Szemlének egyik különszáma, amelynek címlapján keresztben, nagy vörös betűkből, ez a felírás állt: „A mai Oroszország".

Egy másik különszám „Az új világháború" ellen szólt. Ennek a számnak az volt a bevezető sorokban a mentőöve, hogy senki sem akarhat új háborút; így az ügyészség sem vállalhatta annak az ódiumát, hogy perbe fogja a béke védelmét szolgáló közleményeket, egyszóval, hogy háborúra uszít.

Számbavéve a tárgyalt kérdéseket, az uralkodó osztály elleni harc volt a legnehezebb és kívánta meg a legtöbb fondorlatot. A lap egész tevékenysége rácáfolt arra a jobboldali szociáldemokrata részről hangoztatott vádra, hogy míg ők a burzsoázia ellen „harcolnak", addig a Társadalmi Szemle mellékhadszintereken puffogtatja el érveit, s őket támadva, erejüket gyöngítve, a fennálló hatalom potenciális szövetségesévé válik. Nos, a lap nem takarékoskodott az egyenes támadásokkal sem, mint azt a „Gömbös miniszterelnök" című cikk tanúsítja, amely Gömbösnek Hitlert és Mussolinit nyíltan kiszolgáló politikáját elemzi. A „Marxizmus és parasztkérdés" sem kerülte meg az uralkodó osztály legfájóbb pontját, a munkás—paraszt szövetség kérdését, a Quadragesimo Anno pápai enciklika megjelenése alkalmából írt tanul-

mány pedig az egyház klerikál-fasiszta törekvéseit állította pellengérre.

Az egyre fokozódó hatósági nyomás nem az égető problémák elől való kitérésre, hanem a frazeológia megválasztásában való ügyeskedésre késztetett. A törvény például (az „osztályellenes izgatás"-ról szóló ponttal) védte a kapitalista osztályt, de nem védte a „kapitalizmust" mint társadalmi formát. S midőn kockázatossá vált támadólag írni a „fasizmus" ellen, akkor következetesen behelyettesítettük e fogalmat a „szervezett regresszió" kifejezéssel. Általában, sajátos szóhasználat alakult ki, amely tárgyául szolgálhatna egy stíluskritikai tanulmánynak. Ennek során újra meg újra azt a dialektikusnak mondható problémát kellett megoldani, hogy a lap olyan nyelven írjon, amelyet az „egyszerű munkások" megértenek, de az ügyészség nem ért meg, vagy ha meg is érti, bonyolult mondatszerkezetei, sajátos mondanivalóját csak sejtető stílusa, szimbolikus utalásai miatt nem akadhat fenn rajta.

De hogy az olvasó a félig kimondott szavakból, célzásokból és interpunkciókkal jelzett elhallgatásokból is értett, arra következtetni lehetett abból a sikerből és nagy hatásból, amelyet már az első számok keltettek. A lap 3500 példánnyal indult, a példányszámot aztán hamarosan 5000-re kellett felemelni (abban az időben szinte csillagászati szám volt ez egy folyóiratnál), s egyes különszámokból (mint „A mai Oroszország", „Az új világháború" stb.) utánnyomást is kellett készíttetni. Azokból a közlésekből és vidéki levelekből, amelyek a szerkesztőségbe befutottak, arra lehetett következtetni, hogy egy-egy példány legalább tíz-tizenöt olvasó kezén megy át.

E sikerben persze nagy része volt annak a lelkes munkás-terjesztőgárdának, amelyet még a „100%" szervezett meg és amelyet — minthogy a „100%" szerkesztőjének a letartóztatása és a lap hatósági elnyomása is szinte érintetlenül hagyta a terjesztőgárdát — a Társadalmi Szemle örökölt. Önfeláldozó, szemfüles és derék elvtársak voltak ezek; jórészt ők végezték a szakszervezeti ellenzék lapjainak a terjesztését is, és nagy gyakorlatra tettek szert a hatóságok kijátszásában. A nyomdák ugyanis szigorúan ragaszkodtak az előírásokhoz — a tulajdonos többnyire nem óhajtotta kockáztatni az iparengedélyét, bár ennek az ellenkezőjére is volt nem egy példa —, s csak akkor adták ki a példányokat, amikor az ügyészi példányon rajta volt a pecsét: „Terjeszthető".

Eleinte, míg az ügyészek figyelmeztetést nem kaptak, aránylag könnyen mentek át a cenzúrán ezek a füzetek, minthogy a nyomda a legkülönbözőbb kereskedelmi és egyéb nyomtatványok közepette küldte be az ominózus kiadványokat és többnyire ki-

sebb beosztottak, hivatalsegédek bélyegezték az engedélyeket, szinte automatikusan. Rendszerint csak akkor koboztak el valamit, ha a rendőrség avatkozott be. Előfordult az is, hogy a rendőrség a saját hatáskörében hajtott végre elkobzást, az ügyészség csak utólag, vagy még akkor sem hozott döntést. Hogy a két intézmény között rivalizálás, nézeteltérés és feszültség uralkodott, az nem egyszer észlelhető volt, s ezt kamatoztatni lehetett az ügy érdekében. A nyomdának elég volt egy telefon, hogy „megvan a pecsét" — s a készenlétben álló terjesztők már ugrottak is, és cipelték ki a kötegeket a nyomdából.

Ötven-hatvan példány egyébként mindig gondosan félre volt téve a nyomdában, hogy ha esetleg bekövetkezik az elkobzás, a rendőrség azt lefoglalhassa. Ha semmit sem tudtak ugyanis lefoglalni, akkor dühösek voltak, durváskodtak és feljebbvalóik szemrehányásától tartva, házkutatásokat tartottak a gyanúba fogott terjesztő elvtársaknál, hogy lefoglalt példányokat produkáljanak. Ha azonban a nyomda „előzékenyen" rendelkezésükre bocsájtott egy-egy köteget, akkor megelégedtek ezzel és nem nyomoztak további példányok után.

Később a rendőrség a 33. nap közeledtével civil őrszemeket állított fel a nyomda szomszédságában, és akár volt elkobzás, akár nem — lefoglalta a példányokat és előállította a kézrekerített terjesztőket. Ez ellen az volt a védekezés, hogy a kötegek jórészét keresztüldobálták a szomszéd ház palánkján és a csomagokat ennek a háznak a másik utcára nyíló kapuján vitték el. De jól álcázott csomagok az őrök szeme láttára is kikerülhettek a nyomdából.

Ezzel azonban még nem fejeződött be az a feladat, hogy a lap eljusson az olvasókhoz. A nehézségek a legkülönbözőbb természetűek voltak. Munkások között az üzemekben, szak- és pártszervezetekben terjesztettük a lapot és itt mindjárt összeütközésbe kerültünk a jobboldali szociáldemokratákkal és a szakszervezeti bürokratákkal. Három szám megjelenése után a jobboldali szociáldemokrata pártvezetőség azonnal szokásos fegyveréhez nyúlt: a denunciáláshoz. A lap erre 1931. októberi számában „Elvi nyilatkozat"-tal válaszolt. A nyilatkozatot — nemcsak történelmi dokumentumként, hanem az egész helyzet találó jellemzésére — ide iktatjuk:

„A Társadalmi Szemle pártokon kívül álló tudományos marxista folyóirat. Célja, hogy a múlt és a jelen társadalmának, a történelem mozgató erőinek megismerését nyújtsa, olvasóiban a marxista tudást elmélyítse és ezzel hozzájáruljon a proletariátus ideológiai felfegyverzéséhez az osztályharc sikeres vivása érdekében.

Ennek megfelelően írói lehetnek mindazok, akik felismerik a dialektikus materializmusnak, mint a proletariátus társadalomtudományi elméletének igazságait, úgy, amint azokat a tudományos szocializmus meg-

alapítói: Marx és Engels alapvető írásaikban kifejtették, és ebből a szemszögből végeznek vizsgálódásokat és ismertetik a társadalom felvetődő problémáit.

Mi sem természetesebb, mint hogy a Társadalmi Szemlének tudományos vizsgálódásai során szembe kellett kerülnie a Magyarországi Szociáldemokrata Párt vezetőségével és ideológusaival, akik már régen letértek a marxizmus útjáról és a legkülönfélébb polgári revizionista elméletek keverékét tárják, itt-ott marxista köntösbe burkolva, munkásolvasóik elé. Ezeknek a bírálata a fentiekből következőleg szintén a Társadalmi Szemle feladatai közé tartozik.

Minthogy pedig a Magyarországi Szociáldemokrata Párt még az ötheténként egyszer, 48 oldal terjedelemben megjelenő Társadalmi Szemlével szemben sem képes vélt igazát szellemi fegyverekkel, eszmei téren megvédeni — holott napilap, havi „tudományos" folyóirat, továbbá párt- és szakszervezeti lapok egész serege áll rendelkezésre —, jobbnak látja denunciálás útján, az uralkodó osztály hatalmi eszközeire bízni, hogy befolyásunkat a proletariátusra gyöngítse és kritikánkat a párt tagjaitól távoltartsa.

A Társadalmi Szemle azonban mindennek ellenére feladatát továbbra is a legteljesebb mértékben vállalja azon az úton, amelyet meggyőződése szerint a legalkalmasabbnak tart a proletariátus felszabadítására."

A szociáldemokrata párt jobboldali vezetőinek következő lépése adminisztratív intézkedés volt: a terjesztőket kizárták és kitiltották a szakszervezetekből és a párthelyiségekből; aki ott olvasta a lapot, azt is kiutasították, és nagy táblákat helyeztek el a szervezeti helyiségekben, munkásotthonokban, kulturszervezetekben, ezeken hírül adták, hogy a Társadalmi Szemle ki van tiltva ezekből a helyiségekből és ottani terjesztése, olvasása „fegyelmi eljárást von maga után".

A legnehezebb harcot az olvasókhoz való eljuttatás érdekében természetesen a hatóságokkal kellett megvívni.

Sombor-Schweinitzernek volt egy veszedelmes, sokakat megtévesztő és megfélemlítő elmélete: a „légypapír-elmélet". Elterjesztették — és ebben segítségükre voltak a reformisták is —, hogy a Társadalmi Szemle azért jelenhet meg, mert az a rendőrhatóságok számára a légypapír szerepét játssza: a rendőrségnek csak a lap előfizetőit és olvasóit kell számontartania és megfigyelnie, s rajtuk keresztül eljuthatnak az illegális párttagokhoz.

Hogyan lehetett ez ellen védekezni? Megállapítottuk, hogy a posta az előfizetőknek — akik főleg a vidékről rekrutálódtak — két napi késéssel kézbesíti a lapot, azaz közben listára veszik a neveket. A válaszunk erre az volt, hogy a mozgalomban résztvevő elvtársakat felhívtuk: adjanak meg „feddhetetlen" polgári címeket, hogy azokra küldjük részükre a lapot. A budapestieknél pedig azon voltunk, hogy az elvtársak könyvkereskedésekben vásárolják meg a lapot. Jó néhány baloldali, szimpatizáns vagy haladó gondolkodású könyvkereskedő ugyanis hajlandó volt arra, hogy

lapjainkat, könyveinket árusítsa, sőt a kirakatba feltűnő helyre kitett példányokkal még propagandát is csináljon nekik.

Mindig számítanunk kellett házkutatásra is. Ezért kétféle kartotékot készítettünk az előfizetőkről, terjesztőkről. Az igazit a Magyar Általános Takarékpénztár Lipót körúti fiókjának bérelt széfjében helyeztük el, a szerkesztőségben pedig a fiktívet tartottuk. Ezen haladó gondolkodású, de kommunistasággal egyáltalán nem gyanúsítható tényleges előfizetőkön kívül olyan „előkelő" nevek szerepeltek, mint Gratz Gusztáv, ifj. Bethlen István, professzorok, mint Kornis Gyula, Prohászka Lajos, báró Brandenstein Béla, aztán a Chorin-család két tagja, a GYOSZ néhány irodalmi érdeklődésű exponense, előkelő belvárosi orvosok, ismert ügyvédek, országgyűlési képviselők, akiknek időnkint valóban el is küldtünk egy pár számot betekintésre. A kartotékokon pedig „pontos" kimutatást vezettünk a „befolyt" előfizetési összegekről.

A Társadalmi Szemle szerkesztői és munkatársai ellen indított politikai per során Enyedy vizsgálóbíró feltette a kérdést: „Hogyan van az, hogy ahol csak kommunistagyanús egyéneknél házkutatást tartanak, ott mindig találnak Társadalmi Szemle példányokat?" Nem volt nehéz megadni rá a választ: „Házkutatást csak kommunistagyanús egyéneknél tartanak, de ha másutt is tartanának — politikusoknál, tudósoknál, társadalmi előkelőségeknél — akkor náluk éppúgy találnának számokat. Mert, aki manapság csak egy kissé is érdeklődik társadalmi kérdések iránt, az nem nélkülözheti a Társadalmi Szemle olvasását." Valóban megállapítottuk, hogy Träger és Miskolczy főügyészek, Schadl és Töreky tanácselnökök rendszeresen vásárolták a lapot — persze nem éppen a társadalmi kérdések iránti önzetlen érdeklődésből. Számításunk azonban mindenesetre bevált: a rendőrség által lefoglalt ál-kartotékokat a nyomozók félredobták és a perben azután szó sem esett többé az előfizetőkről.

A légypapír-elmélet sem vált be; de nem azért, mintha jól konspiráltunk, nagyon ügyesek és ravaszak lettünk volna és túljártunk volna a rendőrség eszén. A Társadalmi Szemle híveinek és olvasóinak tömege nőtt meg, annyira, hogy a sokezer ember között a detektívek nem találhatták meg azokat, akiket ki szerettek volna halászni közülük. Nemcsak a köpködőkben, az üzemekben, a szervezetekben tárgyaltak meg széles körben a lap által felvetett problémákat, hanem az is előfordult, hogy kis falvakban vasárnap délelőttönként, mise után a templomtéren olvasták fel nagy hallgatóság előtt lapunk egy-egy cikkét.

De nemcsak, sőt nem is elsősorban a lap elterjedésének és befolyásának tulajdonítható, hogy egyre erősödött a hatóságoknak a lapra gyakorolt nyomása, hanem mindenekelőtt a németországi eseményeknek — a hitlerizmus előretörésének — és annak a ha-

tásnak, amelyet ez a magyar politikai életre tett. A lap leveleit (nem is nagyon óvatosan) felbontották, terjesztőit egyre sűrűbben tartóztatták le provokációkkal vagy mondvacsinált ürügyekkel, csomagjait minden indokolás nélkül lefoglalták. Többször előfordult, hogy detektívek keresték fel a szerkesztőséget előfizetés, könyvvásárlás címén, de valójában azért, hogy szemügyre vegyék az ott megforduló elvtársakat és kitanulmányozzák „a terepet".

Számos jel arra mutatott és 1933 tavaszán, Hitler uralomra jutásával kétségtelenné is vált, hogy a lap napjai meg vannak számlálva. A lap életének meghosszabbítása végett azt javasoltuk a pártnak, hogy alakítsuk át a „társadalomtudományi folyóiratot" általános kulturális, irodalmi, művészeti lappá, növelve terjedelmét és kiterjesztve tárgykörét. Az olvasó szemében ez még fejlődésnek is látszhatik, nem pedig hátrálásnak, a hatóságokkal szemben pedig a haladó polgári írók bevonása elterelő mozdulat lehetne.

A párt elfogadta ezt a tervet, s az átalakítás megbeszélésére néhány jónevű írót, költőt is meghívtunk a szerkesztőségbe. A manőverrel azonban elkéstünk. A rendőrség nagy fogást akart csinálni a „kibővített szerkesztőbizottsági üléssel": körülvette a a házat és az összes résztvevőket letartóztatta.

A Társadalmi Szemle ellen indított pert a hatóságok és az újságok alaposan felfújták. Az a lárma, amelyet csaptak, összefüggött azzal, hogy ugyanebben az időben fedték fel az Eötvös-kollégiumi kommunista szervezkedést. A jobboldali lapok szörnyűlködtek és meghúzták a vészharangot: „már a mi fiaink is a bolsevista métely áldozatául estek!" — kiáltozták.

A Társadalmi Szemle pere során azután kitűnt, hogy minek szólt a „szoros megfigyelés". Azt akarták bizonyítani, hogy a lap kommunista szervezkedés fedőszerve, és ezért fel próbálták fedni a Társadalmi Szemle szerkesztőinek és munkatársainak a kommunista pártszervekhez való illegális kapcsolatait. Ilyen irányú leleplezésre volt beállítva az egész vádirat. De hamarosan kitűnt, hogy ezzel az igyekezettel túllőttek a célon.

A lap további sorsát illetően az volt a párt álláspontja, hogy nem szabad önként feladni a legális pozíciókat. Mivel pedig a per nem a lap, hanem a lap mögött meghúzódó állítólagos szervezkedés és szervezkedők ellen folyik, a lapnak továbbra is meg kell jelennie, márcsak annak demonstrálására is, hogy a szellemi szabadságért síkra szálló alkotók ellen folyik itt alaptalan hajsza. S így, mialatt a per folyt, a hatóságok és a jobboldali „közvélemény" nagy megrökönyödésére — napvilágot látott a Társadalmi Szemle új száma, új szerkesztő és új munkatársak nevével, mégpedig ünnepi számként, Marx Károly halálának ötvenedik évfordulójára.

A lapot természetesen elkobozták és az új gárda ellen is eljárás indult.

A Társadalmi Szemle elleni per a hatóságok kudarcával végződött: a vádlottakat bizonyíték hiányában fel kellett menteni, s ez általános feltűnést keltett. A rendőrség mindenáron be akarta bizonyítani igazát: egy héttel a felmentő ítélet és szabadlábra helyezés után újból letartóztatta a felelős szerkesztőt, nagy sajtóhűhóval kísért újabb „kommunista szervezkedés" gyanújával, amit azonban semmivel sem tudott bizonyítani. Azonkívül „átfésülték" az egész terjesztői gárdát és legjobb esetben is a toloncházba vitték vagy rendőri felügyelet alá helyezték őket. Az ügyészség pedig elővette a Társadalmi Szemle régebbi számait és most utólag sorra inkriminálta a cikkeket; ennek alapján egész csomó sajtópert indítottak, s jó pár esztendőt osztottak ki a munkatársak között.

A Társadalmi Szemle perében hozott felmentő ítélettől fogva a bíróságok új módon értelmezték a kommunisták ellen hozott törvényeket. Arra az álláspontra helyezkedtek, hogy nem feltétlenül kell bizonyítaniuk a vádlottaknak az illegális kommunista párthoz való kapcsolatait, mert kommunista szervezkedést mindenki kezdeményezhet és vezethet, a párt közreműködése és irányítása nélkül is. Ettől kezdve tehát az elfogottak, bármilyen jelentéktelen részt vettek is kommunista szervezkedésben, a vádhatóság szemében kezdeményezőkké és vezetőkké rukkolhattak elő, ezt pedig 1—2 év helyett 5—6, sőt 8—10 évi fegyházbüntetéssel is lehetett sújtani.

A Társadalmi Szemle megsemmisítésével lezárult egy fejezet a magyar kommunista mozgalom legális lehetőségeinek történetében. Az utána következő folyóirat-próbálkozásokat lényegesen hamarabb nyomták el; így az „Új Harcos" csak néhány hónapig élt, a „Világkép"-ből pedig mindössze egy szám jelent meg. (Kivétel volt a „Gondolat", amely szintén több mint két évig élt. Ez eredetileg haladó polgári filozófiai folyóiratként indult, és amikor a párt vette át irányítását, a széles alapokon nyugvó népfront-folyóirat jellegét kapta, amely helyet adott egy-egy nem-marxista írásnak is.) Ilyen körülmények között a pártnak új módszereket kellett alkalmaznia. Ha ugyanis a mozgalomnak csak egy legális orgánuma van, az gyorsan lelepleződik, mert hangja gyökeresen eltér más folyóiratokétól. Sokfelé ágazó, változatos formájú tevékenységgel kellett megtéveszteni a hatóságokat, hogy ha el is nyomnak egy sajtóorgánumot, a többi zavartalanul folytathassa munkáját.

Ezért több „tiszta" elvtárs váltott iparengedélyt könyvkiadásra, és kisebb könyvsorozatok, brosúrák kiadásával pótoltuk a megszüntetett folyóiratokat. Ekkor kezdett intenzívebb tevé-

kenységbe az eddig is fennállott Faust Könyvkiadó és az Európa Könyvkiadó, ekkoriban létesült a Phönix Kiadó, a Kronosz Könyvtár, a Világkép Könyvtár, a Mentor Könyvkiadó, a Danton Könyvkiadó, majd később a Codex Könyvkiadó, a Szürke Könyvek sorozat. Ezek a kiadványok lehetővé tették, hogy a párt értelmiségi tagjai ne maradjanak tétlenek abban az időben sem, amikor a párt illegális tevékenységében átmeneti szünet állott be, sőt fokozzák elméleti képzettségüket, őrizzék meg gazdasági és politikai tájékozottságukat.

A Társadalmi Szemle hatása egyéb irányban sem múlt el nyomtalanul. Hiszen e folyóirat hasábjain jelent meg Révai Józsefnek (aki akkoriban a szegedi Csillag-börtönben töltötte büntetését) a börtönből kicsempészett cikksorozata: „Szabó Ervin helye a magyar munkásmozgalomban", a „Dialektika vagy szofisztika" c. polemikus írása, és sorra került volna a lap számára készített másik nagy tanulmánya is: „Marx, Kossuth és a 48-as magyar forradalom"; időközben azonban a hatóságok elnyomták a lapot, s így ez a tanulmány csak a felszabadulás után látott napvilágot. Nevezetessé váltak a Társadalmi Szemle vezércikkei is, amelyeket többnyire Madzsar József írt. Madzsar elvtársnak valóban a Társadalmi Szemle „adott szárnyakat" a közírói tevékenységhez, hiszen a lap vele támasztott igényei ébresztették fel azokat a benne szunnyadó képességeket, melyeknek a marxista publicisztika olyan mintaszerű alkotásait köszönhetjük, mint „A kapitalizmus belső ellentmondásai", „A II. Internacionálé kongresszusa", a „Két világháború között" című, továbbá a nemzetköziségről, a világgazdasági helyzetről stb. írott cikkei, és nem utolsó sorban a már moszkvai emigrációjából hazaküldött, Thomson álnéven megjelent „Spanyolország múltja és jelene" c. munkája, mely kristálytiszta és éles okfejtéssel, marxista eszközökkel elemzi a spanyol polgárháború előzményeit, lefolyását, a spanyol forradalom veszélyeztetettségét és történelmi perspektíváit. A folyóiratban jelentek meg Molnár Erik nagyobb elméleti tanulmányai („Az angol kapitalizmus indiai gyarmatpolitikája", „Babeuf", „Bernstein", „A saint-simonizmus", „A paraszt az eredeti tőkefelhalmozás korszakában", „Értéktöbbletráta a magyar gyáriparban" stb.) és kisebb, főleg polémikus cikkei, József Attila, Nagy Lajos, Illyés Gyula és mások írásai.

Történelmi patinát kaptak a Társadalmi Szemle „testvérvállalkozásaként" megjelentetett „Marxizmus"-füzetek, melyek nem egyszerű fordításai a berlini „Marxistische Arbeiterschulung"-nak (Marxista munkásoktatás), hanem Schönstein Sándor által a magyar viszonyokra való alkalmazásai, és amelyeket — a magyarországi viszonyokra jellemző módon — akkor koboztak el, amikor a marxi földjáradékelmélet tárgyalására került bennük sor. Ezek

a füzetek a felszabadulás után újból megjelentek és „Schönstein-füzetek" néven váltak ismertté.

S emlékezzünk meg végül azokról a falusi és városi szociográfiai kísérletekről, melyek — a népiesek szociográfiáival szemben és jórészt még azokat megelőzően — a marxista szociológia szempontjait igyekeztek érvényesíteni a feltárt adatok és folyamatok értékelésében.

De nemcsak a párt ideológiai küzdelmeiben, nemcsak az osztályharc kulturális szakaszán találkozunk a későbbiek során a Társadalmi Szemle volt munkatársaival. A párt minden megmozdulásán ott voltak és a mindennapos szervező és propagandamunkából is kivették részüket a Társadalmi Szemle írói, szervezői, terjesztői. Többen közülük később mártírhalált haltak, mint a párt harcosai. Hogy csak a legismertebbeket említsük: Schönstein Sándor, Jahn Ferenc, Wolf Sándor a Gestapo áldozatai lettek, Forgács Antalt Franciaországban a megszálló német fasiszták végezték ki, Antal János a Don-kanyarban pusztult el, Vándor Ervin megsemmisítő táborban végezte be életét és a messzi Távolkeletre vetődött Újvári László Ceylon szigetén halt meg. Valamennyien a fasizmus áldozatai, akik a marxista tudomány fejlesztésében még sokat alkothattak volna. S hányan vannak a névtelenek, a lap álnév mögé rejtőzködött cikkírói, akiknek kilétét mindmáig homály fedi!

Kettétört életük, félbemaradt munkájuk nemcsak elismerő megemlékezésre készteti a megmaradott kortársakat és az utódokat, hanem buzdítja is őket arra, hogy az elesettek helyett is, fokozott erővel, minden képességük megfeszítésével munkálkodjanak a közös cél megvalósításán, a szocialista Magyarország építésén. Különleges feladatuk pedig abban áll, hogy felmérjék és bevigyék az új nemzedékek köztudatába a mártírok munkásságát. Ezzel is dokumentálják: bár a régi Társadalmi Szemle megszűnését tizenkét év választja el az új Társadalmi Szemle megindulásától, de ezek az évek nem üresen múltak el. Tartalommal töltötte meg őket az önfeláldozó és szüntelen pártmunka, a marxizmus—leninizmus eszméinek ápolása és terjesztése, a szocialista tudomány fejlődése — mind egy-egy kő azon a küzdelmes és nehéz úton, amelyen a Társadalmi Szemle eljutott odáig, hogy „társadalomtudományi folyóirat"-ból a magyar kommunista párt elméleti és politikai folyóiratává váljék.

SZEMLE

A szovjet tudomány és felsőoktatás a kommunizmus kibontakozó építésének szakaszában*

Korunk alapvető jellegzetessége: a szocializmus előretörése az élet minden területén. Annak ellenére, hogy a szocialista forradalom először nem a gazdaságilag legfejlettebb kapitalista országokban győzött, hanem olyan országokban, amelyekben a szocialista forradalom előtt a termelés színvonala messze elmaradt a fejlettebb nyugati országoké mögött, a kapitalizmus és a szocializmus gazdasági versenyében a szocializmus gazdasági fölénye is mindinkább kibontakozik. A Szovjetunió, amely a cári Oroszországtól szegényes örökséget vett át, az elkövetkező évtizedben már az egy főre jutó termelés tekintetében is eléri, sőt túlszárnyalja a világ leggazdagabb és legfejlettebb kapitalista országát, az Amerikai Egyesült Államokat. Az „elérni és túlszárnyalni" lenini jelszó először az oktatás és a tudomány területén valósult meg. Még mielőtt a szocialista rendszer végképp legyőzhette volna a kapitalizmust a gazdasági élet minden területén, döntő csapást mért rá az oktatás és a tudomány területén. „A szocializmus megteremtette a tudomány felvirágzásának feltételeit — állapítja meg az SZKP programja —. A szovjet tudomány sikerei ragyogóan igazolják a szocialista rend fölényét, megmutatják, hogy a tudomány haladásának és növekedésének milyen határtalan lehetőségei nyílnak a szocializmus viszonyai között. Törvényszerű, hogy a győztes szocializmus országa nyitotta meg az atomenergia békés felhasználásának korszakát, s elsőként tört utat a világűrbe. A Föld és a Nap szputnyikjai, a hatalmas űrraketák és bolygóközi űrhajók, az atomerőművek, a szovjet űrhajósnak a világon elsőként megtett diadalmas űrutazása megannyi jelképe a győzedelmeskedő kommunizmus alkotó erejének, s büszkesége az egész emberiségnek."

Az egész világ által elismert kimagasló eredmények azonban nem teszik elbizakodottá Lenin ügyének folytatóit a szovjet államférfiakat, tudósokat, szakembereket, pedagógusokat. Szemük előre tekint, a kommunizmus építésének még hatalmasabb

* A szovjet tudósok első össz-szövetségi tanácskozásáról és a szovjet felsőoktatási intézmények dolgozóinak országos értekezletéről.

feladataira. Azt kutatják, hogyan lehet az elért eredményeket továbbfejleszteni és a még meglevő fogyatékosságokat felszámolni. Ebben a szellemben tanácskozott ez év június 12—14-én a szovjet tudományos dolgozók első össz-szövetségi tanácskozása, július 4-től 7-ig pedig a felsőoktatási intézmények dolgozóinak országos értekezlete. Ezen az utóbbin a két és félezer szovjet résztvevőn kívül jelen volt 164 külföldi vendég is, a népi demokratikus országok, köztük hazánk, képviselői. Mindkét értekezlet nem csupán a szovjet tudomány és felsőoktatás új távlatait világítja meg, hanem sok elvi tanulságot nyújt a tudomány és a felsőoktatás fejlesztéséhez a többi szocialista országban is.

A KORSZERŰ TUDOMÁNY MINDINKÁBB KÖZVETLENÜL ANYAGI TERMELŐERŐVÉ VÁLIK

A szovjet tudósok tanácskozását az jellemezte, hogy *tudományosan* vizsgálta magának a tudománynak a fejlődését is, annak objektív tendenciáit és fő törvényszerűségeit kutatta és ebből kiindulva határozta meg a szovjet tudomány feladatait. A szocialista tudomány fejlődésének alapvető tendenciája, hogy egyre szorosabbá válik a tudomány és a termelés kapcsolata. Ezt a jellegzetességét fogalmazta meg *Koszigin* elvtárs is, aki a Központi Bizottság és a kormány nevében szólalt fel az értekezleten: „Marx előre megmondta, hogy a nagyipar fejlődésének arányában az anyagi javak tényleges bőségének megteremtése mindinkább attól függ, »milyen általában a tudomány és a technológia fejlettsége, illetve hogyan alkalmazzák a tudományt a termelésben.« Ma, a kommunizmus szélesen kibontakozó építésének körülményei között megvalósulóban van Marx e tudományos jövendölése. Napjainkban a tudomány nemcsak mindennemű termelési folyamat alapja, hanem maga a tudományos tevékenység, a tudományos kutatás is bizonyos értelemben termelő jelleget öltött."

Ebből a szempontból határozza meg a tudomány szerepét a kommunizmus építésében az SZKP programja is: „A párt minden eszközzel előmozdítja, hogy a *tudomány szerepe tovább növekedjék* a kommunista társadalom építésében, ösztönzi a termelőerők fejlődésében új lehetőségeket feltáró kutatásokat, a legújabb tudományos és műszaki eredmények széleskörű és gyors gyakorlati meghonosítását, teljes erővel támogatja a kísérletezéseket, ezen belül a termelőüzemekben közvetlenül folyó kísérletező munka határozott fellendítését, elősegíti, hogy a tudományos és műszaki tájékoztatás, a bel- és külföldi tapasztalatok tanulmányozásának s elterjesztésének egész rendszerét mintaszerűen szervezzék meg. A tudomány teljes mértékben közvetlen termelőerővé válik."

Keldis akadémikus, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának új elnöke beszámolójában sok példát említett, amelyek már most ennek a folyamatnak a megvalósulását mutatják. Többek között olyan esetekre utalt, amikor a tudományos kutatá-

sok nagyarányú előrelendülést, döntő ugrásokat eredményeztek a népgazdaság fejlődésében, vagy a technika új ágainak létrejöttéhez vezettek. Így például I. M. Gubkin akadémikus és az általa vezetett iskolának a kőolajlelőhelyek földtanának területén végzett kutatásai vezettek az Ural és a Volga között elterülő kőolajlelőhelyek, a „második Baku" felfedezéséhez. A kurszki mágneses anomáliák területén P. P. Lazarjev akadémikus által vezetett geofizikai kutatások eredményezték a dúsgazdag vasércelőfordulások felfedezését. A szovjet tudomány már eddig is óriási mértékben járult hozzá a Szovjetunió atomiparának megteremtéséhez, a további lehetőségek pedig szinte felmérhetetlenek. Gyakorlati vonatkozásban rendkívül fontos és nagy jelentőségű az a forradalmi fordulat is, amely a félvezetők fizikájának nyomán a modern technika egyes ágaiban következett be.

Az egész tanácskozás azt fejezte ki, hogy a szovjet tudomány ezen az úton kíván továbbhaladni az eddiginél is következetesebben. Ezért vizsgálták kritikusan és önkritikusan a szovjet tudósok a tudományos kutatások helyzetét abból a szempontból, hogy hogyan biztosíthatják és segíthetik a tudományos kutatómunkák szélesköru fejlesztésével a termelőerők gyors növekedését, a nép anyagi és kulturális színvonalának mind magasabb fokon való elérését, a kommunista társadalom felépítését, hogyan válhat a tudomány mindinkább és minél teljesebb mértékben közvetlen termelőerővé a kommunizmus építésében.

Nem kétséges, hogy ez a tudomány fejlődésének tendenciája hazánkban is. S ha a Szovjetunióban, ahol pedig a tudomány kapcsolata a termeléssel már most jóval szorosabb, önkritikusan vizsgálják a tudomány helyzetét ebből a szempontból, méginkább vonatkozik ez ránk. A szovjet tudósok ilyen irányu erőfeszítéseit ezért különös figyelemmel kell kísérnünk és tanulmányoznunk, mert az a mi tudósaink számára is követendő példát jelent.

A szocialista tudomány feladatainak elemzésénél nagy segítséget jelentett az is, hogy a dialektikus materializmus feltárja a tudományos megismerés folyamatának dialektikus természetét és ezzel lehetővé teszi a tudomány belső fejlődése szempontjából legfontosabb tendenciák tudományos előrelátását. A marxista filozófia támaszkodva a tudományos megismerés többezeréves tapasztalataira, melyeket az ember termelői gyakorlata is igazolt, azt vallja, hogy a tudományos megismerés olyan dialektikus folyamat, amely sohasem áll meg és, amely egyre mélyebben, pontosabban és helyesebben tükrözi az objektív világ törvényszerűségeit. A marxista filozófia határozottan szembeszáll mindenféle agnoszticizmussal, amely lényegileg tagadja a tudományos megismerés lehetőségét. A marxista filozófia álláspontjának helyességét az agnoszticizmussal szemben igazolják a tudomány legújabb eredményei is: az emberi megismerés napról napra újabb területekre hatol be, amelyeket

pedig korábban a tudományos megismerés számára hozzáférhetetlennek tartottak, így mind több és pontosabb ismeretet szezünk az atommag szerkezetéről és a világűrről egyaránt.

A tudomány fejlődése alátámasztja a marxista filozófiának azt a tételét is, hogy a tudományos megismerés végtelen, ellentmondásos és bonyolult folyamat. A megoldott tudományos feladatok mindig újabb feladatokat szülnek és ezek megoldására a tudomány újabb, korábban nem ismert ágai jönnek létre. A tudomány differenciálódása, újabb „tudományok" születése a tudomány fejlődésének egyik jellemző vonása, amit a tudomány feladatainak vizsgálatánál is figyelembe kell venni. Másrészről — a tudományok differenciálódásával egyidőben — megfigyelhetünk egy ellentétes előjelű tendenciát is: a különböző tudományágak összefonódását, egymás eredményeinek kölcsönös felhasználását, a határterületeken több tudomány érintkezését, különböző tudományágak komplex felhasználásának szükségességét stb.

Ezekből a sajátosságokból legalábbis két fontos következtetés adódik. Az egyik elvi, világnézeti jellegű. A tudományos megismerés folyamatának bonyolultsága fokozza az ismeretelméleti, általános módszertani kérdések tisztázásának szükségességét, növeli a marxista—leninista filozófia szerepét a tudomány fejlődésében, még jobban aláhúzza a marxista filozófia és a szaktudományok szövetségének jelentőségét. Nem kétséges, hogy a szovjet tudósok világraszóló sikereiben része van annak is, hogy tudományos tevékenységüket a leghaladóbb, az egyedüli következetesen tudományos világnézet, a dialektikus materializmus hatja át. A tudományos munka fejlődésének hazánkban is döntő feltétele, hogy annak világnézeti alapja az eddiginél szilárdabban a dialektikus materializmus legyen. Ebben a vonatkozásban különösen sok a pótolnivalónk az élenjáró szovjet tudományhoz viszonyítva.

A másik következtetés a tudományos munka megszervezésére vonatkozik. A differenciálódás és a fokozódó összefonódás a tudományok fejlődésében még jobban kidomborítja a tudományos kutatómunka kollektív jellegét. A jelentősebb tudományos feladatok ma már nemigen oldhatók meg egyes — mégoly kiemelkedő — tudósok, vagy néhány tudós magányos erőfeszítéseivel. Rendszerint a tudósok nagyobb kollektíváinak, a legtöbb esetben a tudományok egész sorának közös, egybehangolt munkájára van szükség. Emellett a természettudományos és műszaki-tudományos kutatásokhoz bonyolult műszerekre, berendezésekre, laboratóriumokra, technikusok és szakmunkások nagyobb csoportjának aktív részvételére is szükség van. A tudományos munka feladatainak reális felméréséről és tervezéséről csak abban az esetben lehet szó, ha a tudományos munka kollektív jellegét alapelvnek tekintjük. Ez is egyike azoknak a tanulságoknak, amelyeket jól meg kell szívlelnünk a szovjet tudósok munkájából.

A TUDOMÁNYOS KUTATÓMUNKA TERVEZÉSE ÉS KOORDINÁLÁSA

Keldis elvtárs beszámolója és a többi felszólalások egyöntetűen rámutattak, hogy a gyorsabb tudományos haladás legfőbb feltétele a megfelelő tervszerűség és összehangolás. A tervezés nemcsak a népgazdaság fejlesztése terén, hanem tudományos téren is gyorsabb haladást tesz lehetővé. Azt mondhatjuk, hogy a nagyobb tervszerűség és a jobb összehangolás biztosítása ma a szovjet tudomány fejlődésének kulcskérdése, legfontosabb láncszeme. Ezért a tanácskozás nagy figyelmet fordított a tudományos munka megszervezésében, tervezésében és koordinálásában meglevő fogyatékosságok feltárására és azok megszüntetésére.

A múltban a tudományos-kutató intézetek és a tudósok erői 170 össz-szövetségi és köztársasági minisztérium és hatóság között oszlottak meg és hiányzott a legtöbb tudományos- és kutatómunka egységes koordinálása, összefogása. Ebből a helyzetből sok káros jelenség származott. Sok volt az indokolatlan párhuzamosság, az erők szétforgácsolása. Természetesen több tudományos és technikai irányban, ahol a feladatok megoldásának új útjait kell keresni, szükségesnek mutatkozhatnak párhuzamos kutatások. A szükséges koordináció nélkül azonban a párhuzamosság igen gyakran indokolatlan és sokszor torz formákat is ölt. Így az értekezleten elmondták, hogy a Szovjetunióban mintegy 100 szervezet foglalkozik a hőenergia villamosenergiává való közvetlen átalakításának kérdésével és e százféle szervezet erőfeszítéseit állami méretekben nem irányították és nem határolták el megfelelően. A szétforgácsoltság miatt az elért tudományos eredmények bevezetése a népgazdaságba gyakran késik, ami súlyos károkat okoz az országnak. A legnagyobb nehézségek olyan esetekben merültek fel, amikor a tudományos vívmányok bevezetéséhez több hatóság és hivatal erőfeszítése szükséges, vagy ha kiegészítő vizsgálatokra volt szükség szomszédos területeken.

A tanácskozás ezért fogadta örömmel és helyesléssel a Központi Bizottság és a Minisztertanács április 3-i határozatát a *tudományos kutatómunkák koordinálását végző, a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő, Állami Bizottság megalakításáról*. A Bizottság feladata a műszaki- és a természettudományok területén összehangolni a tudományos kutatóintézetek munkáját, megjavítani a tudományos kutatások tervezését, a tudomány és a technika eredményeinek a népgazdaságban való felhasználását, megszüntetni a felesleges párhuzamosságot a tudományos munkálatok végrehajtásában. Az Állami Bizottság munkája lehetővé teszi, hogy a különböző főhatóságok alá tartozó tudományos intézmények erőiket azoknak a fő problémáknak a megoldására összpontosítsák, amelyeknek nagy népgazdasági jelentőségük van.

Ezzel egyidőben rendezték a Tudományos Akadémia helyét is a tudományos életben, pontosabban tisztázták feladatait. A

Tudományos Akadémia erőit a jövőben a természet és társadalomtudományok terén folyó alapkutatásokra kell koncentrálni. Az ágazati problémák kidolgozásán dolgozó tudományos intézményeket — az intézmények mintegy 40 százalékát — az Akadémia átadta az iparnak, a megfelelő szakminisztériumoknak, illetve a területileg illetékes népgazdasági tanácsoknak. Ettől az intézkedéstől azt várják, hogy egyfelől ezen intézetek munkája szorosabb kapcsolatba kerüljön az ipar és a mezőgazdaság feladataival és emelkedjen a tudományos kutatások színvonala a népgazdaság érintett ágaiban, másfelől az Akadémia a rendelkezésére álló erőket és eszközöket a természettudományok és társadalomtudományok nagy elméleti problémáira összpontosítsa.

A tudományos munkákat koordináló Bizottság működésétől fordulatot várnak a tudományos munkák tervezésében és összehangolásában. Természetesen a Bizottság tevékenysége csak a fő irányokat érintheti és a koordinálásba be kell vonnia a tudományos intézményeket irányító alsóbb szerveket is. Ehhez azonban a koordináló munka egységes elveit kell kidolgozni. Nagy jelentőséget tulajdonítanak a nemzetközi koordinálásnak, a nemzetközi tudományos technikai információ és együttműködés megszervezésének is.

Az össz-szövetségi tanácskozáson vázolták és megvitatták a tudományos-kutatási munkák egységes állami tervére vonatkozó alapelveket. Ezek szerint a tervnek három részből kell állnia.

A terv *első része* az elképzelések szerint olyan kísérleti-szerkesztési stádiumban levő nagy népgazdasági problémákat foglal magában, mint az automatizálás, a polimerek, a gázturbinák, új fémek és ötvözetek stb. A tanácskozáson kiemelték, hogy ennél a résznél rendkívül fontos megtervezni az egyes munkaszakaszok folyamatos, egymásutáni végrehajtását, egységbe foglalni a kutatásokat, a kipróbálást, valamint a szerkesztést és az eredményeknek a népgazdaságban való alkalmazását. A tervezés korábbi gyakorlata szerint a tervek naptári időszakokra, — egy évre, öt évre — szóltak és nem a tudományos kutatások befejezéséig. Az ilyen tervek ellenőrzése igen nehéz volt, gyakran éppen a lényeg — a kutatás eredményeinek alkalmazása sikkadt el, egyes témákat rendszeresen átvittek az egyik tervből a másikba. Az új tervezés megszünteti ezt a visszásságot, növelni fogja a tudományos kollektívák és az egyes munkatársak felelősségét, eltávolítja a tudományos munkálatok anyagi és pénzügyi kérdéseinek megoldásában a bürokratikus akadályokat és csökkenti a téma kidolgozásának idejét.

A terv *második része* a népgazdaság már kialakult, körvonalazott problémáinak megoldására irányuló távlati tudományos terveket tartalmazza (olyan feladatokat, mint a termonukleáris szintézis, a hőenergia közvetlen átalakítása villamosenergiává stb.). Ez a rész tudományos munkákat, nagy kísérleti berendezések létesítését, előzetes géptervezési munkákat irá-

nyoz elő. Ebben a stádiumban — az első résztől eltérően — még nem kell bevonni a gyárakat és az ipari tervező intézeteket, nem kell még ipari berendezéseket felszerelni és nem mindig lehet előre pontosan meghatározni a gazdasági hatékonyságot sem.

Végül a *harmadik rész* foglalja magában a haladás új útjait megnyitó s felderítő kutatási terveket. Itt azokat a kutatási irányokat kell megállapítani, amelyek vonalán fontos felfedezések, a természeti törvények új felhasználási elveinek feltárása várható. Természetesen az ilyen felderítő-kutató munkák tervezése igen bonyolult feladat. Sokakban felmerülhet, hogy lehetséges-e egyáltalán, hiszen konkrét felfedezéseket előre tervezni nem lehet. Ebben persze van némi igazság, de az ilyen felfedezések általában a perspektivikus irányok mélyreható kidolgozásának eredményeként születnek meg. Minden korszakban vannak a tudománynak olyan irányai, amelyek fejlődésük folyamán mélyreható törvényszerűségeket tárnak fel, amelyektől a gyakorlati élet szempontjából nagy elvi jelentőségű haladás várható. Keldis akadémikus napjainkban ilyen irányzatokként nevezte meg az „elemi részecskék", a nagyenergiájú elemi részecskék fizikáját, a polimerek és biopolimerek kémiáját, a magfizikát, a szilárd testek fizikáját, a kibernetikát stb.

A tudományos kutatások tervezése és összehangolása nálunk is napirenden levő feladat. A tervezés és a koordinálás konkrét formái sok vonatkozásban eltérnek a Szovjetunióban kialakult gyakorlattól, hiszen a két ország tudományos intézményeinek helyzetében, a tudományos munka objektív és szubjektív feltételeiben is sok a különbség. Az alapelvek azonban nálunk is érvényesek. Mindenekelőtt — ha lehet még fokozottabb mértékben — ránk is vonatkozik a tudományos munka tervezésének és koordinálásának központi jelentősége a tudományos fejlődésben. A mi sokkal szerényebb tudományos erőinket méginkább tervszerűen kell elosztani és megszervezni a legfontosabb feladatok megoldására. Hatványozottabban kell figyelembe vennünk a kölcsönös nemzetközi információ és együttműködés lehetőségeit is.

A TUDOMÁNYOS KÁDEREK ÉSSZERŰ FELHASZNÁLÁSA

A szovjet tudomány fejlődésének döntő tényezője a nagyszerű tudományos káderek népes serege. A Szovjetunióban 1960-ban 384 000 tudományos kutató dolgozott, közöttük majdnem 11 000 rendelkezett a tudományok doktora és több mint 98 000 a tudományok kandidátusa fokozattal. A további fejlődés egyik legfontosabb feltétele ennek a kiváló tudományos gárdának az ésszerű felhasználása, a tudományos erők képzettségi színvonalának fokozása és a megfelelő tudományos utánpótlásról való gondoskodás.

A tudományos káderek ésszerű felhasználásához tartozik a felsőoktatási tanintézetekben folyó kutatási munka és az egyes tudományos-kutatóintézetek munkájának jobb összehan-

golása. A tanácskozáson többen rámutattak, hogy a múltban szakadás keletkezett a tudományos intézmények és a felsőfokú tanintézetek között, egyes tudományos dolgozók csak oktatnak, mások csak tudományos munkát végeznek. Az elmúlt években történtek ugyan lépések ennek a káros helyzetnek a megszüntetésére: bővült az egyetemeken folyó tudományos kutatások köre. Az utóbbi években 200 egyes kérdésekkel foglalkozó laboratórium, 150 szakágazati laboratórium és 27 tudományos kutatóintézet alakult az egyetemeken és főiskolákon. Ez a fejlődés azonban még mindig nem kielégítő. Mind a két tanácskozás részvevői megállapították, hogy a felsőoktatási intézményekben még mindig igen nagy szellemi kapacitás van kihasználatlanul. Ennek kihasználásához meg kell javítani az egyetemeken folyó tudományos kutatások anyagi, pénzügyi-technikai feltételeit, szorosabbá kell tenni az egyetemek és főiskolák kapcsolatát a tudományos-kutató intézetekkel, egyfelől részben tehermentesíteni kell a pedagógiai munkától a tudományos kutatásokban részt vevő főiskolai oktatókat, másfelől be kell vonni a főiskolai és egyetemi oktatásba olyan tudósokat is, akik a tudományos intézetekben eddig csak kutattak.

A tudományos káderek ésszerű kihasználásának fontos része a fiatal tudományos káderek kiválasztása. A tudományos kutatóintézetek utánpótlása egyrészt az iparban dolgozók köréből történik, akik termelési tapasztalatokkal és kellő elméleti felkészültséggel rendelkeznek, másrészt az egyetemeket és főiskolákat, valamint az aspirantúrát végzett fiatalokból. A kiválasztás jelenlegi módszerével a szovjet elvtársak nincsenek megelégedve. Szerintük határozottabban előnyben kell részesíteni a tudományos munkában az iparban dolgozó szakembereket. Rámutattak egy olyan jelenségre is, hogy azokban az esetekben, amikor a tanintézetek végzett növendékeiből válogatják ki a jövő kutatóit, nem mindig lehetséges kellő mértékben felkutatni a tudományos munkára valóban alkalmas, képességeiket megmutató fiatalembereket. Gyakran aztán a tudományos munkára tehetséget nem mutató fiatal szakemberek megrekednek a tudományos intézményekben és munkásságuk nem sok haszonnal jár. Keldis elvtárs ezért javasolta, hogy a fiatal tudományos káderek 2—3 éves gyakorlati időt töltsenek el, amelynek letelte után csak azokat kell visszatartani a tudományos munkán, akik a gyakorlati idő alatt csakugyan alkotó képességről tettek tanúságot. A többiek részére lehetővé kell tenni, hogy más viszonyok között, elsősorban a vállalatoknál, az iparban vagy a mezőgazdaságban tevékenykedjenek, ahol képességeiknek megfelelően több hasznot hajthatnak.

A FELSŐOKTATÁS KÖZELEBB KERÜL A GYAKORLATI ÉLETHEZ

A tudományos káderek képzettségének színvonala nagy mértékben attól függ, hogy milyen színvonalon folyik a képzés a felsőoktatási intézményekben. Jelenleg a Szovjetunió felsőoktatási

rendszere elismerten a legfejlettebb az egész világon. A szovjethatalom fennállása óta a Szovjetunió felsőoktatási intézményeiben 4,8 millió szakembert képeztek ki. Jelenleg pedig a felsőoktatási intézményekben 2 millió 400 ezer hallgató tanul. Ez a szám 19-szer nagyobb, mint ahányan 1914/15-ben a cári Oroszország felsőoktatási intézményeiben tanultak és kétszer annyi, mint a főiskolai hallgatók száma Európa összes kapitalista országában együttvéve. Különösen nagyok a szovjet felsőoktatás sikerei a műszaki szakemberek képzése terén. A végzett mérnökök számát tekintve a Szovjetunió már régen megelőzte az összes kapitalista országot, beleértve az USA-t is. 1960-ban például a Szovjetunióban 120 ezer mérnök fejezte be főiskolai tanulmányait és szerezte meg a mérnöki diplomát, az Egyesült Államokban ezzel szemben csak 38 ezer. A szovjet felsőoktatás fejlődésére jellemző, hogy olyan szövetséges köztársaságokban is, amelyek a múltban minden tekintetben el voltak maradva, ahol a lakosság nagy része írástudatlan volt és egyáltalán nem voltak felsőoktatási intézmények, ma a felsőoktatás színvonala magasabb a legfejlettebb nyugati kapitalista országokénál.

A Szovjetunió Kommunista Pártja azonban ezen a téren sem elégszik meg az elért eredményekkel, hanem a kommunizmus építésének mindinkább növekvő követelményeiből kiindulva a felsőoktatás további tökéletesítését tűzi ki célul. A Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottsága és a szovjet kormány javaslatára a Szovjetunió Legfelső Tanácsa 1958. december 24-én törvényt fogadott el az iskola és az élet szorosabb kapcsolatáról, a Szovjetunió egész oktatási rendszerének továbbfejlesztéséről. Ez a törvény meghatározza azokat a feladatokat, amelyek a kommunizmus kibontakozó építésének szakaszában a Szovjetunió felsőfokú iskoláira hárulnak.

Ez év július 4-től 7-ig a Kremlben a Szovjetunió felsőoktatási szakemberei meghallgatták *Beljutyin* elvtársnak, a Szovjetunió felsőoktatási és középfokú szakoktatási miniszterének beszámolóját, megbeszélték a törvény megjelenése óta szerzett több mint kétéves tapasztalatokat és megvitatták a szükséges további lépéseket.

Az értekezleten sok szó esett annak jelentőségéről, hogy az iskola és a gyakorlati élet szorosabb kapcsolatának megvalósítása érdekében már az egyetemi felvételeknél törekedni kell arra, hogy minél több üzemi gyakorlattal rendelkező fiatal kerüljön a főiskolára. A tapasztalatok szerint ez az egyetemek munkájának sikerét nagy mértékben elősegíti. A szovjet kormány ezért 1959-ben rendeletet adott ki, amely szabályozza az ipari üzemek, kolhozok és szovhozok részvételét üzemi gyakorlattal rendelkező tehetséges fiataloknak egyetemre való küldésében. A tanácskozáson több küldött beszámolt arról, hogy egyes üzemekben milyen nagy gonddal és körültekintéssel válogatják ki a ráterm ett fiatalokat. Ennek eredményeként az elmúlt években ugrásszerűen emelkedett az egyetemeken az üzemi gyakorlattal rendelkező, illetve a katonai szolgálatát letöl-

tott fiatalok száma. Míg 1957-ben az első évfolyam hallgatóinak 28 százaléka rendelkezett üzemi gyakorlattal, illetve szolgálta le katonai idejét, 1960-ban már 57 százaléka. A Szovjetunióban arra törekednek, hogy tovább javítsák ezt az arányt, hogy még gondosabb kiválogatással ez 80 százalékra emelkedjen.

Az iskola és az élet szorosabb kapcsolata természetesen nemcsak a hallgatók kiválogatásától függ. Közelebb kellett vinni a gyakorlathoz a tananyagot és az oktatónevelőmunka módszereit is. Különösen fontos ez a műszaki szakemberek képzésénél, ahol számításba kell venni az iparban és a mezőgazdaságban végbemenő változások gyors ütemét. Az egyedi technológiai folyamatokat egyre inkább felváltja a komplex gépesítés és automatizálás, terjed az automatikus programvezérlés, az egyedi gépek és berendezések helyébe a technológiai folyamatok teljes automatizálása lép és mindez a munka minőségének és követelményeinek a megváltozását vonja maga után. Ezért kellett a tananyagokban is alapvető változtatásokat végrehajtani. Az értekezleten beszámoltak arról, hogy egyrészt megjavították az alaptárgyi (elsősorban matematikai) képzést, másrészt megszervezték a képzést az új technika minden területéhez: mindenekelőtt a munkafolyamatok gépesítéséhez és automatizálásához, a rádióelektronikához, a műszergyártáshoz, az atomenergia felhasználásához, az ultrahang technikához stb. Ezzel egyidőben a műszaki egyetemeken nagyobb súlyt helyeznek az iparszervezés és az ipargazdaságtan oktatására, figyelembe véve azt, hogy a szocialista ipar fejlődése fokozottabb követelményeket állít a termelés vezetői elé a közgazdasági ismeretek terén is. Ez is olyan igény, amit a mi mérnökképzésünkben is messzemenően figyelembe kell venni.

AZ OKTATÁS ÉS A TERMELŐMUNKA ÖSSZEKAPCSOLÁSA

A Szovjetunió felsőoktatási dolgozóinak országos tanácskozásán a legnagyobb figyelmet annak elemzésére fordították, milyen mértékben sikerült az oktatás és az üzemi termelőmunka összekapcsolása, melyek az ezzel kapcsolatos tapasztalatok és további teendők. Megvitatták az ezzel kapcsolatos aggályokat is, amelyek arra vonatkoztak, hogy az oktatás és a termelőmunka összekapcsolása esetleg az oktatás elméleti színvonalának csökkenését vonja maga után. A vita alapján megállapították, hogy ez a veszély csak akkor állna fenn, ha ragaszkodnának a régi pedagógiai módszerekhez és normatívákhoz, amelyeket természetesen az új feltételeknek megfelelően meg kell változtatni. Megállapították, hogy az eddigi tapasztalatok minden vonatkozásban pozitívek. A kétéves üzemi munka az alsóbb évfolyamokon, amelyet tanulással kombinálnak, az oktatói gárda véleménye szerint komoly mértékben és előnyösen befolyásolja a szakemberképzés minőségét. Az üzemekben szerzett tapasztalat megkönnyíti az egyetemen tanult tudományos-elméleti és szakkérdések tisztázását. Továbbá érettebbé teszi a

hallgatókat, a munkáskollektíva pozitív erkölcsi és politikai hatást gyakorol öntudatuk fejlődésére. A tanulás és az üzemi munka kombinálásának a legmegfelelőbb forma megtalálására kísérletek folynak. Az eddigi tapasztalatok szerint a legeredményesebb az a több műszaki egyetemen kialakult gyakorlat, amely szerint a hallgatók 5 hónapon át heti 16 óra elméleti tanulással egybekötött üzemi munkája 5 hónapos nappali tagozatos tanulással váltakozik. Az oktatás és a termelőmunka összekapcsolása természetesen csak akkor eredményes, ha jó az egyetemek és az üzemek együttműködése. A Szovjetunióban ma már mind több az olyan üzem, ahol a vezetők megértették ennek a jelentőségét és hatékony segítséget nyújtanak a hallgatók képzéséhez és neveléséhez. Az értekezleten ilyen üzemként említették — többek között — a Magnyitogorszki Kohászati Kombinátot, az Uszty-Kamenogorszki Ólom- és Cinkipari Kombinátot stb.

Az üzemi munka és az oktatás összekapcsolása lényegesen kihat a hallgatók képzésére a felsőbb évfolyamokon is, ahol a hallgatók már mindinkább tanúságot tehetnek a szerzett tapasztalatok eredményes felhasználásáról. Meglátszik ez például az elkészült diplomaterveken is. Olyan nagy felsőfokú oktatási intézményekben, mint a Tomszki Műszaki Egyetem, a Moszkvai Energetikai Főiskola, a Moszkvai Bauman Főiskola, a diplomatervek több mint mint 50 százalékát adott üzemi viszonyokra dolgozzák ki. A reális üzemi témájú diplomatervek kidolgozása pedig lehetőséget ad arra, hogy azokat az üzem felhasználja. De még ezt az 50 százalékos arányt is tovább kívánják növelni. Az élet nálunk is egyre inkább megköveteli az üzemi munka és az oktatás összekapcsolását. Az erre irányuló gyakorlati kísérleteknek azonban mi még csak a kezdetén vagyunk, s ezért különösen fontos figyelemmel kísérni és tanulmányozni a Szovjetunió gazdag tapasztalatait.

A tanulás és a munka összekapcsolásának új, igen fontos formája az üzemi egyetemek. 1960-ban üzemi egyetemek létesültek Moszkvában, Leningrádban, Penzában, Rosztovban és Dnyeprodzserzsinszkben, amelyeken a tanulás és az üzemi munka váltakozva folyik és ahol főleg az adott üzemek dolgozói tanulnak. A hallgatókat itt nemcsak professzorok és más oktatók tanítják, hanem az üzem legjobb mérnökei és munkásai is. Az üzemi egyetemek fennállása óta még csak egy esztendő telt el és még a szovjet elvtársak is csak viszonylag kevés tapasztalatot szereztek e téren. De már ennek az egy esztendőnek az alapján is meg lehet állapítani, hogy az üzemi egyetem az élet által felvetett felsőoktatási forma, amely a legjobban megfelel annak a követelménynek, hogy az iskola és az élet, a tanítás és a munka kapcsolatát szorosabbá tegye. Az ebből következő tanulságokat a mi hazai viszonyaink között is le kell vonni. Az értekezlet felhívta a felsőoktatási intézmények és üzemek vezetőinek figyelmét arra, hogy kötelesek mindent megtenni annak érdekében, hogy az üzemi egyetemek a műszaki

felsőoktatási intézmények példaképeivé váljanak.

Mindjobban növekszik a Szovjetunióban a levelező és az esti oktatás szerepe is. A levelező és esti oktatás rendszerében részt vevő dolgozók részére a párt és a kormány igen nagy kedvezményeket nyújt, ami lehetővé teszi, hogy üzemi munkájuk elvégzése mellett tanuljanak. Az esti és a levelező tagozatos oktatásban jelenleg 1 240 000 hallgató vesz részt, ami az össz hallgatólétszám 51,8 százaléka. Ezek részben 30 önálló esti és levelező felsőoktatási intézményben, részben 800 esti és levelező fakultáson tanulnak. Azokban a körzetekben, ahol nincs egyetem, több mint 1000 konzultációs központ segíti a levelező hallgatókat. Az esti és levelező oktatásban való részvétel — ami azt jelenti, hogy egyidejűleg dolgozni és tanulni is kell — természetesen nem könnyű dolog. Az értekezlet ezért nagy figyelmet fordított a tanulmányi és szervezési munkában meglevő fogyatékosságok felszámolására és annak szükségességét hangoztatta, hogy a levelező és esti hallgatók iránt nagyobb megértést kell tanúsítania mind az üzemnek, mind az egyetemnek. Továbbá ismertették és megvitatták azokat a hasznos kezdeményezéseket, amelyek elősegítik, hogy az esti és levelező hallgatók minél sikeresebben sajátíthassák el a szükséges szaktudást, a megfelelő képzettséget. Az Ukrán Köztársaságban a nagyobb üzemekben sikerrel honosították meg az általános műszaki fakultásokat, amelyeket a jó oktatói gárdával és laboratóriumokkal rendelkező nappali tagozatos egyetemek szerveztek az üzemekben dolgozó esti és levelező hallgatók számára. Ezeken az általános műszaki fakultásokon az első három évben — amikor az alaptárgyak elsajátítása a legtöbb nehézséget okozza — tanulnak megfelelő segítséggel az esti és levelező hallgatók.

A népgazdaság fejlődése megköveteli a mérnökök és műszaki szakemberek számának ugrásszerű növelését hazánkban is. Ennek jelentős hányadát az esti és levelező oktatásban részt vevők adják majd. Az esti és levelező oktatás tökéletesítésének kipróbált módszerei igen jelentősek lehetnek ennek a feladatnak a megoldásában.

ESZMEI NEVELÉS A SZOVJET EGYETEMEKEN ÉS FŐISKOLÁKON

A szovjet tudósok tanácskozásán különösen részletesen foglalkoztak a természettudományok és a műszaki tudományok fejlődésével és a felsőoktatási intézmények dolgozóinak értekezletén is megkülönböztetett figyelmet fordítottak a műszaki szakemberképzés problémáinak. Ez azonban természetesen nem jelenti azt, hogy elhanyagolták a társadalomtudományokat. Mind a két tanácskozást áthatotta az a gondolat, hogy a kommunizmus győzelméhez nemcsak annak anyagi-műszaki bázisát kell megteremteni, de az emberek öntudatát is át kell formálni. Az iskolákban tehát nem elég a kommunizmus építőit megtanítani a korszerű technikára, az anyagi javak termelésére, ki kell alakítani ben-

nük az új ember kommunista világnézetét és erkölcsi tulajdonságait is. S ebben különösen nagy szerepük van a társadalomtudományoknak.

A mi szempontunkból az eszmei nevelőmunka kérdéseinek hátrányosított jelentősége van, hiszen ebből a szempontból a mi felsőoktatásunk még messze elmarad a szovjet felsőoktatás mögött. A Szovjetunió egyetemein és főiskoláin már hosszú idő óta szocialista nevelés folyik. A Szovjetunióban az, hogy az egyetemeknek nem egyszerűen szakembereket, hanem *kommunista* szakembereket kell képezniök, annyira természetes, hogy ezt szinte nem is kell külön hangsúlyozni. Nálunk viszont nagyobb súlyt kell helyezni a *kommunista* szakember-képzés megvalósítására, szem előtt tartva, hogy az egyetemekről kikerült mérnökök, orvosok, pedagógusok stb. nemcsak jó, szakmájukat alaposan ismerő szakemberek legyenek, hanem a maguk területén vezetők is, akik ehhez marxista világnézettel és szocialista erkölcsi tulajdonságokkal is rendelkeznek. A szovjet felsőoktatási intézményekben folyó eszmei nevelőmunka tapasztalatainak felhasználása ezért a mi számunkra különösen fontos.

A felsőoktatási tanácskozáson hangsúlyozták, hogy az ifjúság kommunista nevelésének feladatát csak úgy lehet megoldani, ha azt a tanszékek, pártszervezetek, a Komszomol és a szakszervezetek munkájuk középpontjába állítják és a hallgatók nevelésére minden formát — a közösségi megmozdulásokat és az egyéni formákat is — felhasználnak. A társadalomtudományok oktatása terén az SZKP XXI. kongresszusa és a Központi Bizottságnak a propagandamunkáról hozott határozata kijelölték az alapvető feladatokat. Ez az utóbbi határozat arra kötelezi az egyetemek dolgozóit, hogy javítsák a társadalomtudományi tárgyak oktatásának színvonalát és nagyobb mértékben alkalmazzák azokat a társadalmi élet konkrét viszonyaira. A határozat végrehajtása során az elmúlt években a társadalomtudományi tantárgyakból színvonalasabb tanterveket készítettek, tankönyveket és segédanyagot adtak ki, egyetemközi tudományos konferenciákat szerveztek. Mindez természetesen hozzájárult a színvonal emelkedéséhez, a szovjet elvtársak mégis úgy vélik, hogy a megnövekedett feladatokhoz viszonyítva még mindig sok hiányosság tapasztalható. Az oktatásban még mindig fellelhetők a dogmatizmus nyomai, ami rontja az oktatás nevelő hatását, csökkenti eszmei hatékonyságát. A cél az, hogy a marxista—leninista elmélet ne holt ismeretté váljon, hanem a hallgatók szilárd meggyőződésévé. Ennek érdekében az előadásokat és a foglalkozásokat az életből vett konkrét, jellemző példákra kell felépíteni és harcos tartalommal kell megtölteni.

Figyelemre méltó — és nálunk is megszívlelendő —, hogy milyen jelentőséget tulajdonítanak az ifjúság nevelésében az agitációs és propagandamunkára való készség kialakításának. Az, hogy a hallgatók nemcsak tanulják a marxista—leninista elméletet, de aktív propagandistái is a marxista—leninista eszméknek, részben

fokmérője a marxizmus—leninizmus elsajátításának és azt mutatja, mennyire váltak ezek az eszmék a hallgatók meggyőződésévé, részben pedig elősegíti ezt, növeli a hallgatók eszmei és tudományos színvonalát, erősíti a kommunizmus építése gyakorlatával való kapcsolatukat.

A szovjet tudomány és felsőoktatás fejlődése napjainkban elválaszthatatlanul összefonódik a kommunizmus nagyszerű programjának megvalósításával. A kommunizmus felépítése egyfelől megnövekedett feladatokat hárít a tudományra és felsőoktatásra, másfelől megteremti a feltételeket a tudomány és a felsőoktatás további rohamos fejlődéséhez. A Szovjetunió Kommunista Pártjának új programja is nagy figyelmet fordít ezekre a kérdésekre. A program az elkövetkező húsz esztendőben előirányozza az elméleti kutatások fejlesztését mind a természettudományok, mind a társadalomtudományok területén, valamint a tudomány és a termelés összekapcsolását. „A szovjet tudósoknak becsületbeli ügyük — hangoztatja a pártprogram —, hogy megőrizzék a szovjet tudomány által a legfontosabb tudományágakban kivívott élenjáró pozíciókat és *vezető helyet* foglaljanak el *a világ tudományos életének* minden főbb területén."

Ennek a nagyszerű programnak a megvalósítása minden bizonnyal mély hatást gyakorol országunk tudományos életére és felsőoktatásunk fejlődésére is. Fejlődésünk egyik fontos forrása ezen a téren is a Szovjetunió tapasztalatainak körültekintő, konkrét adottságainkat figyelembe vevő felhasználása.

A magyar kommunistáknak, a tudomány és felsőoktatás hazai dolgozóinak az eddiginél is nagyobb erőfeszítéssel mindent el kell követniük, hogy a tudományos távlati tervezés megvalósításával, a tudósutánpótlás biztosításával, a felsőoktatási reform végrehajtásával eredményesen hozzájáruljanak ötéves népgazdasági tervünk teljesítéséhez és túlteljesítéséhez, kulturális forradalmunk továbbfejlesztéséhez és betetőzéséhez, a szocializmus felépítésének meggyorsításához.

Szerényi Sándor — Wirth Ádám

Emeljük a munkanormák színvonalát!

Tapasztalatok a Politikai Bizottság 1960. szeptember 13-i határozatának végrehajtásáról

Az országgyűlés legutóbbi ülésszakán elfogadott, a második ötéves népgazdasági tervről szóló törvény az előttünk álló alapvető feladatokat meghatározva kimondja, hogy „az iparfejlesztés most következő időszakában a fejlődés döntő láncszeme a termelékenység növelése, az ipar műszaki színvonalának nagyarányú emelése".

A felszabadulás óta a gyártás- és gyártmányfejlesztéssel, a fejlett technika és a modern technológiai eljárások bevezetésével jelentős eredményeket értünk el iparunk műszaki színvonalának emelésében. A munka- és üzemszervezés, a termelőberendezések jobb kihasználását biztosító magasabb színvonalú üzemvezetés azonban elmaradt a műszaki színvonal emelkedése mögött. Ezért a második ötéves tervről szóló törvény előírja, hogy „Az iparfejlesztésre fordított beruházásokon kívül a termelés fejlődését a meglevő berendezések jobb kihasználásával, a felújítási lehetőségek nyújtotta korszerűsítésekkel, valamint a tudományos üzemvezetés és szervezés eszközeinek felhasználásával is elő kell mozdítani".

A műszaki fejlesztés a legfőbb módszere a termelékenység emelésének, de csak akkor, ha a műszaki színvonal emelését a termelés színvonalasabb megszervezése is követi: csak így lehet biztosítani az élő és holtmunka leggazdaságosabb tervszerű felhasználását. Ezt felismerve a gazdasági vezetés érdeklődésének homlokterébe az utóbbi időben az üzemgazdaságtani és elsősorban az üzemszervezési problémák kerültek.

A technikai színvonal emelése és a technológia korszerűsítése mellett a gazdaságos üzemvezetésnek az az egyik alapvető kérdése, hogy takarékosan gazdálkodjunk a munkaerővel, helyesen használjuk ki a munkaidőt. Ennek alapvető feltétele, hogy egyrészt ismerjük, másrészt a műszaki színvonal emelkedésével összhangban tervszerűen csökkentsük a gyártmányok munkaidő-szükségletét. A munkaidő megtakarítások fokozásának legfontosabb eszközei a munkanormák. A helyesen megállapított munkanormák egyrészt hűen fejezik ki a szükséges időráfordításokat, másrészt a teljesítménykövetelmények túlteljesítéséért folytatott harc útján termelékenyebb munkára ösztönöznek. Azonban csak azoknak a munkanormáknak van meg ez a gazdasági szervező erejük, amelyek a reális teljesítménykövetelményt fejezik ki és lépést tartanak a technikai színvonal emelkedésével. Ellenkező esetben a normák fékezik a termelékenység emelését, konzerválják a régi, elavult technikát és a szervezetlenséget.

A hároméves terv időszakában túlteljesítettük a termelékenység növelésére vonatkozó tervünket, de a termelés növekedésének

csak mintegy fele származott a munka termelékenységének emelkedéséből. A második ötéves terv időszakában a párt VII. kongresszusának irányelvei értelmében az ipari termelés emelkedésének legalább 70 százalékát a termelékenység növelése révén kell elérnünk. E feladatot csak akkor teljesíthetjük, ha lényegesen megjavítjuk az ipari vállalatok vezetését, ha a munkaidővel való takarékos gazdálkodás követelményének megfelelően állandóan tökéletesítjük az üzemekben a termelés szervezettségét, s ezen belül a technikai haladással összhangban és a technikai haladás elősegítése céljából állandóan tökéletesítjük a munkanormákat.

Pártunk Politikai Bizottsága 1960. szeptember 13-án fontos határozatot hozott a vállalati munkanormák helyzetéről. Ebben halaszthatatlan feladatként jelölte meg, hogy a közeljövőben fordulatot érjünk el a munkatermelékenység emelésében; hangsúlyozta, hogy ipari vállalatainknál „... nem megfelelő az élőmunkával való takarékos gazdálkodás. Különösen elmaradt a követelményektől a munka- és üzemszervezés és ezen belül a munka normázása és a termelési veszteségidők, tartalékok feltárása. Mindez hozzájárul ahhoz, hogy a meglevő termelő kapacitások kihasználása, a munkatermelékenység emelésének üteme nem kielégítő..."

A második ötéves terv időszaka alatt a szocialista iparban a termelékenységet mintegy 32—33 százalékkal kell emelni. Ehhez a fejlettebb technika bevezetésének, a műszaki fejlesztésnek a munka jobb megszervezésével kell párosulnia, vagyis fel kell tárni és hasznosítani kell azokat a műszakon belüli időkieséseket — más szóval veszteségidőket —, melyekre a vállalatok vezetői, a termelés irányítói közvetlenül hatást gyakorolhatnak.

A Politikai Bizottság említett határozata és a vállalati munkanormákkal foglalkozó kormányhatározat egy sor munka- és üzemszervezési feladatot is adott a gazdasági vezetőknek. Erre azért volt szükség, mert a vállalatoknál nem folyt tervszerű munka a veszteségidők feltárására és felszámolására, a munkanormák készítésénél nem vették figyelembe a gépek és berendezések leggazdaságosabb kihasználását, a legjobb munkamódszereket stb. Ezért a megállapított új normák is tartalmaztak kiküszöbölhető veszteségidőket, így megalapozatlanok és általában lazák voltak, s nem tölthették be gazdasági szervező szerepüket sem.

*

Az ellenforradalom leverése után a gazdasági élet gyorsütemű konszolidálása céljából mind sürgetőbbé vált a gazdaságos termelésre ösztönző teljesítménybérezés bevezetése. Az erről szóló kormányrendelet kimondta, hogy a teljesítménybérezés alapjául szolgáló mennyiségi, minőségi és gazdaságossági követelményeket, vagyis a munkanormákat lehetőleg műszaki felmérés alapján kell megállapítani. E határozat a vállalatok hatáskörébe utalta a teljesítménybér-formák kiválasztását, s egyúttal rájuk bízta a munkanormák megállapítását és megváltoztatását is, megjelölve a kötelező normaváltoztatás eseteit.

Ezek az intézkedések reális feltételeket teremtettek a műszakilag megalapozott normák kidolgozására és alkalmazására. A vállalatok többsége azonban 1957-től az említett politikai bizottsági határozat végrehajtásáig *nem élt megfelelően a számára e téren biztosított önállósággal.* A munkanormákban csupán a bérezés eszközeit látták, s nem ismerték fel ezek gazdasági szervező erejét. A normarendezést — az 1956 előtti, sokszor hibás gyakorlatból levont következtetések miatt — kényes kérdésnek, a munkások felesleges zaklatásának tartották.

Felismerve ezt a hibás szemléletet és behatóan elemezve a kialakult helyzetet, a Politikai Bizottság, majd a kormány határozatai megjelölték a legfontosabb tennivalókat. A munka- és üzemszervezésben és a munkanormák terén tapasztalt főbb hiányosságok a következőkben foglalhatók össze:

A vállalatok többsége *csak szórványosan vagy egyáltalán nem foglalkozott a gyártás közbeni veszteségidők vizsgálatával.* Ezek a veszteségidők azonban a legtöbb esetben minimális befektetéssel kiküszöbölhetők vagy lényegesen csökkenthetők, és ez a termelés és a termelékenység emelésének jelentős tartaléka. A veszteségidők a termelési folyamatnak olyan megszakításai, amelyek nem feltétlenül gyártástechnikai okokból következnek be. Ilyen például: a munkás várakozása az anyagra, a szerszámra; késés; indokolatlan beszélgetés; a munkahely elhagyása stb.

Ezeket a munkaidő kieséseket ún. munkatanulmányok, munkanap-felvételek segítségével, a munkafolyamatnak úgynevezett „lefényképezésével" tanulmányozhatjuk. A munkatanulmányok és munkanap-felvételek rendszeres készítése azért is elengedhetetlen feladat, mert a gyártási időnormák alapideje sok esetben meghatározható ugyan a központilag kidolgozott, tipikusnak elfogadott munkaidőráfordítási mutatók segítségével, az ún. iparági vagy helyi normaalapokból, de a veszteségek mindenkor az adott műhelyi viszonyoktól és szervezési körülményektől függnek. E tanulmányok elvégzése hathatós segítséget nyújt a munka jó megszervezéséhez, mert nemcsak a már említett veszteségidőket tárhatja fel, hanem azokat is, amelyek a felesleges munkák végzéséből és a technológiai előírások be nem tartásából származnak. Ebből a szempontból nem lehet figyelmen kívül hagyni az érintett munkást sem, mert az indokolatlan és a munkástól független időkiesések hátrányosan befolyásolják teljesítményét. Ennek ellensúlyozására a munkás vagy azon igyekszik, hogy fokozza a munkaintenzitást (ami általában nem kívánatos, sem a munkás egészsége, sem a munka minősége miatt), vagy azon, hogy lazítsa a normát.

Általános tapasztalat volt az is, hogy a normák alkalmazási köre *csak a teljesítménybérben dolgozókra* terjedt ki, vagyis a munkáslétszámnak alig a felére. Ebből máris nyilvánvaló, hogy a munka normázása a legtöbb üzemben csaknem kizárólagosan a bérezés függvénye volt, s korántsem a technológiai, műszaki és szervezési színvonal emelésének az eszköze. A „műszaki"-nak

nevezett normák jórésze nem felelt meg a velük szemben támasztott követelményeknek; a normák többségét nem alapozták meg kellően műszakilag, a szükséges időráfordításokat nem az adott technológia alapján dolgozták ki. Ez nem új jelenség; 1956 előtt is külön-külön, egymástól elválasztva dolgozták ki a munkanormákat és a technológiai utasításokat. Ebből azután az a helytelen gyakorlat következett, hogy a normák a technológia időközi változásait nem hozták közös nevezőre, s ez nemcsak a normák fellazulásához vezetett, hanem a technológia korszerűsítését, a műszaki színvonal emelését és a termelékenység növelését is akadályozta.

A norma- és a technológiai munka elkülönüléséből fakadt, hogy a termelékenység fokozásánál igen gyakran csak a dolgozó kézi jellegű munkájának megszervezése állt előtérben, ugyanakkor elhanyagolták a termelőberendezések teljesítményének növelését, ami pedig a termelékenység legfontosabb emelője.

A műszaki és gyártásfejlesztésnek, illetve a termelékenység tervszerű emelésének fontos eszköze az úgynevezett *gyártmány-normaóraszükséglet kidolgozása és rendszeres ellenőrzése, elemzése.* A gyártmány-normaóraszükséglet, amely a munkanormákból épül fel, a termelési kapacitás megállapításának, a termelés, a létszám és termelékenység műszaki alapon nyugvó tervezésének a közvetlen alapja. Meghatározó szerepe van a termelés ütemes programozásában, s általában a magasabb színvonalú vezetésben. Az összevont gyártmány-normaóraszükséglet részleteiben való elemzése áttekinthető képet ad arról, hogy egy-egy gyártmány elkészítése során milyen időszükségletek merülnek fel műhelyenként, technológiai áganként, szakmánként, alkatrészenként, illetve műveletenként.

E munkának a termelés megtervezése, illetve a végrehajtás megszervezése mellett fontos szerepe van mind az új, korszerűbb technológia, mind az új gyártmányok kialakításában, de nem kevésbé annak az eldöntésében is, hogy a termelés és a termelékenység fejlesztésében a kisgépesítés, a szalaggyártás, egyes célgépek beállítása, fél vagy teljes automatizálása, vagy egyes technológiai folyamatok megváltoztatása útján kell-e járni. Ilyenformán a gyártmány-normaóraszükséglet — más gazdaságossági számítások mellett — az egyik tényezője a beruházási, felújítási és műszaki szervezési intézkedési terv kidolgozásának.

Ma már elterjedt vélemény, hogy például a gyártmányok forgácsolási időszükségletét elsősorban nem a forgácsolás technológiájának fejlesztésével kell és lehet csökkenteni, hanem az ezt megelőző munkafolyamatok, így a kovácsolás és az öntés fejlesztésével. A kovácsolási és öntési műveletek precízebb elvégzésére fordított munkatöbblet ugyanis bőven megtérül a forgácsolásnál. Fontos feladat tehát, hogy az egyes technológiai folyamatok közül keressük ki a leggazdaságosabbakat. Ennek kiszámítására az alapot ugyancsak a gyártmány-normaóraszükséglet adja meg. Így a normamunka a hagyományos technológia fejlesztése mel-

lett új technológiai eljárások kidolgozásának segítőjévé válik.

A gyakorlatban mégsem hasznosítottuk eléggé ezt a módszert. Különösen a Kohó- és Gépipari Minisztériumon kívüli tárcák vállalatainak jó részében csak később, a közelmúltban indult meg a gyártmányok normaóra-szükségletének kidolgozása. Ez szoros kapcsolatban van a munka normázásának elhanyagolásával, illetve alacsony színvonalával is. Más kérdés az, hogy ahol megvannak a kimutatások a gyártmány-normaóraszükségletről, ott hasznosítják-e ezeket? A tapasztalat szerint sokhelyütt — nem ismerve fel jelentőségüket — semmire sem használták ezeket. Miután a vállalatok legfeljebb csak a teljesítménybéres munkahelyekre dolgoztak ki munkanormákat, így a munkáslétszámnak ,is általában csak mintegy felét tervezhették meg a gyártmány-normaóraszükséglet alapján.

A munkaerő-tervezés és gazdálkodás tehát *nagyobb részt szubjektív megítélésekre épült.* A vállalatok csak elvétve vagy egyáltalán nem készítettek műszakilag is megalapozott létszámterveket, holott ez igen fontos feltétele a termelékenység tervszerű emelésének. A céltudatosság hiányára mutat az is, hogy még ahol esetenként elemezték is a létszámalakulást, a vizsgálat ott is elsősorban a normázott munkahelyekre szorítkozott, ugyanakkor lényegében globálisan, rutinból tervezték meg a munkáslétszám másik felét, körülbelül 50—60 százalékát.

Már a határozat előtt is voltak azonban olyan vállalatok, ahol céltudatosan törekedtek a munka normázásának, a munka- és üzemszervezés színvonalának emelésére. A Lenin Kohászati Műveknél alkalmazott műszaki normák például, amelyek országos normaalapok, munkanapfelvételek és időmérések alapján készültek, teljes részletességgel tartalmazták a technológiai követelményeket is. A gyártásban bekövetkezett változásokat rendszeresen átvezetik a normákon. Tervszerű munkával vizsgálják felül a normákat és a gyártmány-normaóraszükségletről szóló kimutatásokat. A vizsgálatok kiterjednek arra is, hogy például kisgépesítéssel miként lehetne könnyíteni a nehéz fizikai munkát, illetve miképpen lehetne csökkenteni a gyártási idők egyes elemeit, mi a szűk keresztmetszetek feloldásának a módja stb. Az időbérben dolgozók létszám-megállapításánál is alkalmaznak munkanap-felvételeket, illetve a karbantartóknál helyi kiszolgálási normákat. A körültekintő és műszakilag megalapozott normamunka e vállalatnál eredményesen támasztja alá a termelékenység tényezőnkénti megtervezését és menetközben való számbavételét.

*

A határozat alapján elkezdődött munka során vállalataink a veszteségek feltárása, a munkanapfelvételek készítése terén tettek legtöbbet. A munkanap-felvételek 10—25 százalékos kiküszöbölhető veszteségidőket tártak fel. Ezeknek kisebb része, általában mintegy egyharmada a munkások hibájából, nagyobb része a vezetés és a mun-

ka- és üzemszervezés hibájából eredt. Hiba azonban, hogy a munkanapfelvételeket üzemeink tekintélyes részében kizárólag a normák szigorítási mértékének meghatározására használták fel. A veszteségidőknek a szervezési hiányosságokból eredő, nagyobb részére vonatkozóan csak ritkábban készítettek intézkedési terveket, hajtottak végre intézkedéseket.

Mutatkoznak kezdeti eredmények a gépek célszerűbb átrendezésében, a gépek kapacitásának jobb kihasználására tett intéskedésekben, a belső áru- és anyagmozgatás jobb megszervezésében, a szállítási utak lerövidítésében, a felesleges létszámok más területre irányításában is. A munka- és üzemszervezési tevékenység végzésére igen sok vállalatnál — főleg a könnyűipari, az építésügyi, az élelmezésügyi minisztérium vállalatainál — üzemszervezési csoportokat hoztak létre, vagy önálló üzemszervezőket állítottak be. Ezek munkája már kezd eredményeket hozni.

A munka- és üzemszervezésben elért eredményeket azonban csak kezdeti lépéseknek tekinthetjük. Fordulatról még nem beszélhetünk; sok év mulasztását csak hosszabb idő alatt lehet pótolni. Ezt a munkát a jövőben tervszerűbbé és a vállalatok állandó feladatává kell tenni.

A határozat végrehajtása a technológia terén is fejlődést hozott. Számos vállalatnál hatékony intézkedéseket tettek a technológia fejlesztésére. A vállalatok nagy többsége írott technológiai utasításokat készít, s igen kevés az olyan vállalat, ahol ez nem történt meg. Az elkészült technológiai utasítások zöme igaz, hogy csak írásban rögzítette a már alkalmazott technológiai előírásokat, mégis eredménynek számít, mert ezzel ma már írott kinduló alapja van a technológia továbbfejlesztésének. (Néhány iparágunkban eddig egyáltalán nem is voltak technológiai utasítások). A technológiai utasítások leírása is hozzásegít ahhoz, hogy ipari üzemeinkben javuljon a vezetés színvonala, s megteremtsék a korszerű üzemvezetés feltételeit. Igen pozitívan kell értékelni azt, hogy a technológiai osztályok és általában a műszakiak minden eddiginél nagyobb mértékben vették ki részüket ezekből a munkákból. Helyenként azonban előfordul, hogy a munkás által már hosszabb idő óta alkalmazott technológiát nem merik előírni, mert egy esetleges géptöréstől vagy a termékek minőségének romlásától félve nem akarják átvállalni a felelősséget. Ugyanakkor a munkás által alkalmazott technológiát megtiltani sem merik, mert ezzel a termelékenység emelkedését gátolják.

A technológiai előírások széleskörű kidolgozásának és felülvizsgálatának eredményeként *az üzemekben alkalmazott normák műszakilag megalapozottabbakká váltak.* Összesített adatok nem állnak rendelkezésünkre az úgynevezett műszakilag megalapozott normák arányszámának változásáról, de egyes területek számaiból következtetni lehet a fejlődésre. Például a Kohó- és Gépipari Minisztérium Vaskohászati Igazgatóságának vállalatainál az 1960. évi 13 százalékról 22 száza-

lékra, a Híradástechnikai Igazgatóság vállalatainál 20 százalékról 30 százalékra stb. növekedett a műszaki normák aránya. Ugyanakkor jelentősen csökkentek a becsült normák. Hasonló a fejlődés minden területen.

A munkanormákat készítési módjuk szerint három nagy csoportra osztjuk fel: műszaki-, statisztikai- és becsült normákra. A munkanormákkal szemben támasztott legfőbb követelmény az, hogy a szükséges munkaidőráfordítást fejezzék ki, mert csak az ilyen teljesítménykövetelmény ösztönző, csak az ilyen norma tölthető be a vállalat életében a gazdasági szervező szerepet. Ennek a követelménynek legjobban a műszaki számításokkal megalapozott norma felel meg. A normák műszaki megalapozottságának követelménye az úgynevezett műszaki normák csoportjában érvényesül a legkövetkezetesebben, de vonatkozik a másik két normafajtára, s főleg a statisztikai normákra is.

Az elmúlt időszak normarendezésének éppen az az egyik legfontosabb pozitívuma, hogy a műszaki normák körének bővülésével együtt a statisztikai és a tapasztalati normák is műszakilag megalapozottabbakká lettek, mint eddig bármikor is voltak. Nem volna tehát teljes a kép, ha ezt az igen fontos tényezőt nem említenénk meg, s csupán a műszaki normák számszerű növekedésében látnánk az eredményeket. A gyakorlati munkában, a termelőmunka különböző területein a munkanormák kidolgozásának feltételei eltérők. Számos területen hiányoznak a műszaki normák kidolgozásának feltételei, vagy a gyártmányok gyakori változása miatt nem célszerű és nem gazdaságos azok kidolgozása. Ilyen esetekben statisztikai normák is megfelelnek a követelményeknek és reálisan fejezhetik ki a szükséges időráfordításokat, ha megfelelő műszaki számítások és megfontolások alapján készültek.

Az elmúlt időszakban tehát általában a határozatoknak megfelelően történt a normák rendezése. Az állami iparban februárról májusra az átlagos teljesítményszázalék 106,7 százalékról 102,6-ra csökkent. Ágazatonként vizsgálva átlagban 100,1 és 104,4 százalék között van a normák teljesítési százaléka. Ugyanezen időszak alatt a termelékenység fokozatosan növekedett.

Nem mindenütt értették azonban meg a normák rendezésének új módját, mely szerint a szigorításnál számításba kell venni az átlagos munkások 100 százalékot lényegesen meghaladó túlteljesítését is, de a kiküszöbölhető veszteségeket is. Ennek következtében az új normák egy része rövid idővel a bevezetés után már lazának bizonyult, s több vállalatnál másodszori normarendezésre volt szükség. (A párt- és szakszervezeti apparátusnak alapos munkát kellett végeznie, hogy megértesse ezt a munkásokkal.) Még ma is van olyan vállalat, ahol a rendezés után is lazák maradtak a normák. A kormánynak a munkanormákról szóló júniusi határozata alapján ezeket a normákat a vállalatok munkaterve szerint, fokozatosan kell majd helyrehozni. Van néhány olyan vállalat is, ahol az átlagos teljesítmény 100 százalék alatt

marad. A jó felvilágosító munka következtében ez nem munkavisszatartásból származik, hanem abból, hogy nem küszöbölték ki mindazon veszteségeket, amelyeket a normák szigorításánál figyelembe vettek. Ezeken a helyeken különös gonddal kell tovább folytatni a munkaszervezést.

A Politikai Bizottság határozatának megfelelően a vállalatoknak módjuk volt rá, hogy a keresetcsökkenések kiküszöbölése végett emeljék az alapbéreket. A szénbányászatban például 6 százalékkal, a könnyűiparban mintegy 4 százalékkal emelték az alapbért. Ezt úgy valósították meg, hogy felemelték a munkások felső bérhatárát. Ez hozzásegített ahhoz, hogy a munkások keresete átlagosan nem csökkent, hanem az első félévben 1,1 százalékkal magasabb volt, mint egy évvel előbb. Átmenetileg (egy-két hónapig) természetesen számos dolgozónak a keresete csökkent kisebb-nagyobb mértékben. Ez nagyrészt abból eredt, hogy a normák megváltoztatásához szükségszerűen kapcsolódó műszaki intézkedéseket elkésve valósították meg.

A vállalatok általában javították bérezési gyakorlatukat is. Sok vállalat minőségi, gazdaságossági vagy programszerűségi prémiumot vezetett be. Több helyen norma alapján vezettek be teljesítménybérezést ott, ahol a teljesítménybérezés formája addig nem volt megfelelő (például a nyomdaiparban). A Központi Statisztikai Hivatal kimutatása szerint az állami iparban februárról májusra mintegy 30 000 fővel növekedett a teljesítménybérben dolgozók száma.

A nem munkanormán alapuló teljesítménybérezésnél, például a premizálásnál is értek el eredményeket a vállalatok. Itt is felülvizsgálták és szükség esetén szigorították a mennyiségi és minőségi szinteket.

A Politikai Bizottság határozatának megfelelően felülvizsgálták és megszüntették a termelékenység emelését gátló bérezési gyakorlatot. Általában megszüntették a bérmaximum-előírásokat, vagy felemelték színvonalukat. A Kohó- és Gépipari Minisztériumnál például (ahol a legszélesebb körben alkalmazták ezt) jelentősen csökkent az ilyen bérformával dolgozók aránya. Csak ott tartották fenn a bér felső határának előírását, ahol ezt a minőség vagy a technológiai fegyelem betartása indokolja.

Az előző, 1956 előtti normarendezéseknél a munkások tömegesen reklamáltak és írtak panaszleveleket; most ez alig fordul elő.

A munkások hangulata lényegesen jobb volt, mint bármely előző normarendezésnél. Azt a világos célkitűzést, hogy változatlan keresetért a reálisan megkövetelhető magasabb teljesítményt kell produkálni, a munkások többsége megértette és támogatta, s különösen a munka- és üzemszervezésre vonatkozó javaslataikkal hatékonyan segítették a határozat végrehajtását. Kedvezőtlen hangulat csak ott volt, ahol a keresetek nagyobb mértékben vagy tartósan csökkentek, ahol előzetesen nem beszélték meg az intézkedéseket a

dolgozókkal, vagy ahol kétszer is szigorították a normákat.

Számokkal a következőképpen lehetne összefoglalni eredményeinket: Az állami iparban 1961 első háromnegyedévében az egy foglalkoztatottra jutó napi teljes termelés kb. 8 százalékkal volt magasabb, mint egy évvel előbb. Talán még ennél is nagyobb a jelentősége annak, hogy az állami iparban az első félévben a nettó termelés emelkedésének kétharmada a termelékenység emelkedéséből származott.

*

Az eddigi tapasztalatokat összegezve megállapítható, hogy a határozat végrehajtása jelentős eredményeket hozott. A termelékenység részaránya a tervezettnek megfelelően alakult, a munkanormák színvonala jelentősen emelkedett, a technológia állandó tökéletesítésének alapjait leraktuk, a munka- és üzemszervezés kérdései iránt növekedett az érdeklődés, s mindez a munkások átlagos bérének csökkenése nélkül, általában kedvező politikai légkörben ment végbe.

Az eredmények mellett azonban látni kell azokat a feladatokat is, amelyek a munka- és üzemszervezés, és ezzel együtt a munkanormák rendbentartása terén előttünk állnak.

Mindenekelőtt tovább kell erősítenünk azt a helyes szemléletet, hogy *a munka- és üzemszervezés és ezenbelül a normák javítása, rendbentartása nem kampányfeladat, hanem a gazdasági vezetők állandó folyamatos feladata.* El kell tehát kerülnünk a széles tömegeket érintő kampányjellegű normarendezést. Ugyanakkor látnunk kell, hogy az eredményes normarendezés ellenére is még csak a kezdeti lépéseket tettük meg, ami jó kiindulási alapot ad a további munkához. A jelenleg érvényben lévő normák sem teljesen jók, s a fejlődés során szükségszerűen elavulnak. Nem szabad azonban megengedni, hogy a normák tömegméretekben fellazuljanak. Ez újabb normarendezési kampányt tenne szükségessé. Bár az elmúlt kampányt mind politikai mind gazdasági szempontból lényegesen jobban hajtottuk végre, mint az előzőket — ez sem volt azonban problémáktól mentes, s nem is lehetett az. Elkerülhetetlen volt például, hogy a munkások egyes csoportjainak a keresete kisebb-nagyobb mértékben csökkenjen, s ez, bár nem volt általános jelenség, kétségtelenül rontotta a hangulatot. A normák általános rendezését több mint egy félév alatt valósítottuk meg. Azelőtt sohasem volt ennyi idő a normarendezésre, ennek ellenére — főleg nagy vállalatoknál — ennyi idő sem volt elég arra, hogy minden normát a legteljesebb körültekintéssel állapítsanak meg, mert a munka az évek során felgyülemlett. Ebből viszont az következett, hogy a legtöbb új norma reális ugyan, de egyrészük vagy változatlanul laza maradt, vagy egyes esetekben túl szorossá vált.

Csak akkor kerülhetjük el az ilyen normarendezési kampányokat, ha a normákat *folyamatosan* hozzáigazítjuk a változó feltételekhez. Minden olyan műszaki vagy munkaszervezési változással egyidejűleg, amely a gyártási időszükségletet csökkenti, azonnal meg kell változtatni a

normát is. Ha ilyen esetekben késik a normaváltoztatás, akkor a változás után indokolatlanul emelkedik a munkások egyes csoportjainak a keresete, s ezt a felemelkedett, megszokottá vált keresetet kell az elhúzódó rendezéssel csökkenteni. Sokkal nehezebb tehát késéssel változtatni meg a normákat, mint a munkakörülmények változtatásával egyidejűleg.

A normákat természetesen akkor is meg kell változtatni, ha kiderül róluk, hogy különösebb műszaki változás nélkül is lazák, hiszen még jelenleg is csak a normáknak egy kisebb része műszaki norma. Ilyen esetekben természetesen különösen fontos megadni minden segítséget ahhoz, hogy a munkások az új normákat is teljesíteni tudják, s így keresetük ne csökkenjen.

A munkanormák folyamatos változtatásának elengedhetetlen feltétele azonban *a munka- és üzemszervezés színvonalának emelése*. Iparáganként és vállalatonként rendkívül eltérők a munka- és üzemszervezés feladatai, azonban általánosan fontos, és mindenütt elkerülhetetlen az, hogy munkanap-felvételeket készítsenek, feltárják a veszteségidőket és annak okait, a tervet dolgozzanak ki megszüntetésükre.

A szeptember 13-i pártházatározat után vállalataink tömegesen készítettek munkanap-felvételeket. A feltárt veszteségek egy részét figyelembe is vették a normák rendezésénél, a veszteségek felszámolására azonban kevés intézkedést tettek. Az utolsó hónapokban készített munkanap-felvételek azt bizonyítják, hogy az év elejéhez képest általában csekélyebbek ugyan a kieső idők, elsősorban azonban a munkások hibájából származó veszteségek csökkentek vagy tűntek el egészen, s csak kevés eredményt sikerült elérni a műszaki és szervezési hiányosságokból fakadó veszteségek leszállításában. Ezeknek csökkentéséhez tervszerű intézkedésekre van szükség.

A vállalatok túlnyomó többsége ma már rendszeresen készít műszaki fejlesztési tervet, s ezzel megteremti a munkatermelékenység emelésének legfontosabb feltételét. A műszaki fejlesztés azonban csak akkor hatékony, ha a technika fejlesztését összekapcsoljuk a munka- és üzemszervezés tökéletesítésével, a munkanormák rendezésével. Ezért a műszaki fejlesztési tervekkel együtt, ezekre alapozva, a munka- és üzemszervezés színvonalának emelésére irányuló terveket is ki kell dolgozni. Így lesz a normák változtatása is folyamatos, és ezzel elérhetjük, hogy a technika fejlesztése az eddiginél sokkal nagyobb mértékben növelje a termelékenységet.

Kahulics István

NEMZETKÖZI SZEMLE

Miért fontos a német békeszerződés megkötése?

Elöljáróban hadd beszéljünk arról: normális körülmények között hogyan kellett volna alakulnia Németország háború utáni sorsának? Egyáltalán: mit nevezhettünk volna normálisnak? Kétségkívül azt, hogy a győztes hatalmak megállapodásai maradéktalanul megvalósulnak.

Az 1945. augusztus 2-ával befejeződött berlini (potsdami) értekezlet világosan meghatározta a legyőzött hitleri Németországban alkalmazandó politikai és gazdasági intézkedéseket. Az értekezlet résztvevői megegyeztek a szövetségeseknek a legyőzött Németországra vonatkozó, a szövetséges ellenőrzés tartama alatt követendő egységes politikai és gazdasági elveiben. Kimondották, hogy a megszálló szövetséges haderők főparancsnokai — kormányaik utasításai alapján — maguk gyakorolják ugyan a legfelsőbb hatalmat a maguk megszállási övezetében, de az egész Németországot érintő kérdésekben együttesen járnak el. A potsdami megállapodások kimondják Németország teljes lefegyverzését és leszerelését, a szárazföldi, a tengeri és a légi haderők, valamint a hadiipar felszámolását, az SS, az SA és az SD megszüntetését, a Gestapo feloszlatását, a vezérkar, a tényleges és tartalékos tisztikar, a katonai iskolak és minden más katonai jellegű szervezet megszüntetését. Előírják a nemzeti szocialista párt és az összes általa ellenőrzött szervek, továbbá valamennyi náci intézmény feloszlatását, és kötelezik a megszállókat, hogy akadályozzák meg ezek újjászületését. Kimondják a háborús bűnösök megbüntetését, valamint a befolyásos náci vezetők letartóztatását és internálását. A megállapodások szerint minden felelős állásból el kell távolítani az aktív nácikat. A gazdasági alapelvek értelmében, a német hadipotenciál megsemmisítése céljából, meg kell tiltani és meg kell akadályozni a hadfelszerelések, lőszerek és fegyverek gyártását, valamint mindennemű repülőgép és tengerjáró hajó előállítását. Ellenőrizni kell a hadi célokra is alkalmas nyersanyagok, gépek és más felszerelések gyártását. A német gazdasági életet a lehető legrövidebb időn belül decentralizálni kell „abból a célból, hogy megsemmisíthessék azoknak a gazdasági erőknek központjait, amelyek — különösen kartellek, szindikátusok, trösztök és egyedárusítási egyezmények formájában — fennállanak."

Feltétlenül rá kell mutatnunk a potsdami megállapodás két rendkívül fontos előírására. A politikai alapelvek IV. fejezete kimondja, hogy „előkészületeket kell tenni a német politikai élet demokratikus alapon történő végleges újjászervezésére és Németország esetleges békés együttműködésére a nemzetközi életben." A gazdasági elvek 14. pontja így szól: „Németország a megszállás ideje alatt gazdasági egységként tekintendő." E célból, mint a megállapodás ugyancsak ehelyütt megállapítja, közös politikát kell folytatni, egyebek között a pénzügyi és a bankrendszer, a központosított adózás és bevételek, a bérek, a fizetések, az árak, a jegyrendszer, a szállítás és a közlekedés tekintetében.

A fentiekből is nyilvánvaló, hogy ha végrehajtják a potsdami megállapodásokat, másként alakult volna Németország sorsa. Néhány éven belül létrejött volna a békeszerződés, és az egységes Németország elindulhatott volna a béke, a demokrácia, a társadalmi haladás útján.

*

Köztudomású, hogy Németország sorsa nem így alakult. Le lehetne írni mégegyszer a potsdami megállapodások imént felsorolt összes pontjait, és sorra meg lehetne állapítani, hogy egyiket sem hajtották végre. Nem az egész Németországban történt ez így, csak ott, ahol az amerikai, az angol és a francia megszálló csapatok kaptak meg a fő hatalmat. Ez azonban még nem minden: ezen a területen megmaradnak a katonai káderek is, megőrzik a tisztikart, hírhedt náci politikusok is szerepet kapnak a politikai életben, nem hajtják végre a gazdasági élet decentralizálását, s visszakerülnek a bankok, a monopóliumok és a trösztök élére a gazdasági élet súlyosan kompromittált, a nácizmus uralomra juttatásában, a háború kirobbantásában és végsőkig való támogatásában anyagilag érdekelt és bűnös gazdasági vezérek.

A mai Nyugat-Németország állig felfegyverzett, gazdaságilag erős, agresszív, revansra készülődő imperialista, militarista állam. A hatalom változatlanul a német monopoltőkések kezében van. A gazdasági életre jellemző, hogy a több mint 100 millió márka alaptőkével rendelkező részvénytársaságoknak, tehát az egészen nagy konszerneknek a részaránya az egész nyugatnémet részvénytőkében az 1938. évi 25,8 százalékról 1960-ra 50 százalék fölé emelkedett. Ezek között a legnagyobb kizsákmányolók között ott találjuk a náci időkből ismert összes konszerneket, közöttük az IG Farben utódjait és az olyan monopóliumokat, mint a Siemens, az AEG, a Rajna- és Ruhr-vidéki nagyvállalatok. Az IG Farben, a Siemens és az AEG, az atomfegyverkezésből hasznot húzó és Flick vezetése alatt álló gépkocsi- és motorkonszernek, végül pedig a monopolbankok — a Német Bankkal az élükön — ellenőrzik részvényeik, a hitelek és személyes befolyásuk révén a nyugatnémet gazdasági élet túlnyomó részét. Mondanunk sem kell, hogy ezek a csoportok messzemenően meghatározzák az Adenauer-kormány politikáját is, és uralmuk alá hajtják a gazdasági és a társadalmi élet összes fontos területét. A német gazdasági világ élén

olyan, a hitleri időkből jól ismert figurákat találunk, mint Hermann Abs bankár, aki egykor Hitlernek volt pénzügyi tanácsadója, Friedrich Flick, Hitler egykori gazdasági vezére, Alfred Krupp, Hitler volt hadigazdasági vezére, Robert Pferdemenges volt náci bankár, Hitler pénzügyi tanácsadója stb.[1]

A nyugatnémet állam fegyverkezéséről sok tény közismert. Mégis érdemes elmondani, hogy a Német Szövetségi Köztársaságban 1956. és 1960. között 7 milliárd 643 milió márkát fordítottak atomkutatásra és atomfejlesztésre, azaz az atomfegyvergyártás és az atomhadviselés tudományos és ipari megalapozására. Ennek az adatnak a fényében formálissá válik az a kérdés, hogy e pillanatban kezükben tartják-e az atomfegyvereket a nyugat-németországi imperialisták, vagy nem. A lényeg az, hogy bármely pillanatban képesek atomfegyvereket gyártani, és senki sem ellenőrzi, hogy máris nem gyártanak-e. A Német Szövetségi Köztársaság lakossága az elmúlt hét esztendőben több mint 100 milliárd márka fegyverkezési kiadás terhét viselte. A költségvetés katonai előirányzatai az elmúlt években állandóan növekedtek. 1955—56-ban még „csak" 5 és fél milliárdot, 1958—59-ben pedig már 10 milliárdot irányoztak elő a közvetlen fegyverkezési kiadásokra. Az idei hadi költségvetés majdnem 13 milliárd, 1962-ben 14 milliárdot, 1963-ban pedig 16 milliárdot akarnak fegyverkezési célokra fordítani. Ezek azonban csak a közvetlen fegyverkezési kiadások. A hadügyminisztériumon kívül más minisztériumok költségvetésében is megbújnak katonai jellegű kiadások, így például laktanyaépítésre, kiképző- és gyakorlóterek létesítésére, haditengerészeti építkezésekre, repülőterek építésére, a hidegháború céljait szolgáló „alkotmányvédő hivatal", a rendőrség, a Gehlen-féle kémszolgálat fenntartására, hidegháborús propagandára, az úgynevezett „keleteurópai intézetekre", a fasiszta emigránsok és disszidensek támogatására, stratégiai útépítésre. Ezeket figyelembe véve, a bonni költségvetésből majdnem 26 milliárd márkát fordítanak katonai és hidegháborús célokra — az egész nyugatnémet költségvetés 57,7 százalékát.

Mindebből logikusan következik az az ismert és helyszűke miatt itt nem részletezhető tény, hogy Nyugat-Németországban szabadságot és hivatalos támogatást élvez mindenki, aki háborúra uszít, aki a „Drang nach Osten"-t, a Német Demokratikus Köztársaság, Lengyelország, Csehszlovákia, a Szovjetunió megtámadását, a második világháború után kialakult határok revízióját hirdeti, de illegalitás, börtön az osztályrésze mindenkinek, aki szóval vagy tettel mindezzel szembeszegül. Teljes szabadságot és atyai jóindulattól csepegő kormánytámogatást élveznek a német imperializmus, a nácizmus teuton gőggel telített katonahagyományait ápoló szervezetek, amelyek a Szovjetunió ellen vívott becstelen, gyilkos háború szellemét tartják ébren. Nemigen tesznek lakatot azok szájára sem, akik a nyugati „szövetségesek" területei felé ka-

1 V. ö.: A legagresszívabb nyugatnémet monopóliumok, Társadalmi Szemle, 1961. 8—9. sz.

csingatnak, és hangot is adnak effajta elképzeléseiknek.

*

Hogyan történt voltaképpen Németország kettészakítása? Nem az 1945 utáni események amúgy is közismert tényeit akarjuk itt felsorolni, inkább egy-két lényeges, de talán kevésbé közismert mozzanatra szeretnénk rámutatni.

Az Amerikai Egyesült Államok és Anglia uralkodó körei a második világháború alatt és után bonyolult problémával kerültek szembe: egyfelől szerették volna kiütni a nyeregből Németországot, mint imperialista versenytársat, másfelől azonban igyekeztek megóvni a német reakciós erőket egy a Szovjetunió ellen indítandó későbbi háború számára. A megoldást abban látták, hogy — a „divide et impera" ősrégi receptje szerint — politikailag és gazdaságilag feldarabolják Németországot.

Churchill angol miniszterelnök és Roosevelt amerikai elnök már 1941-ben tárgyal Németország felosztásáról, majd amerikai hatóságok megbízást kapnak, hogy dolgozzák ki a felosztás tervét. 1942 elején az amerikai külügyminisztériumban „A háború utáni problémákkal foglalkozó konzultatív bizottság" néven külön szerv kezdi tanulmányozni Németország felosztását. Anglia és Amerika 1943-ban megállapodik, hogy „Németországot minden körülmények között különböző államokra kell felosztani". Az 1943 augusztusi quebeci (Kanada) értekezleten a két kormány végérvényesen megállapodik Németország felosztásában. A hitlerellenes koalíció államainak 1943 októberi moszkvai külügyminiszteri konferenciáján az amerikai küldöttség hivatalos okmányban javasolja, hogy tagolják Németországot három vagy több államra. Az 1943 végén lezajlott teheráni háromhatalmi konferencián az amerikai kormány ismét előterjeszti felosztási tervét; ezúttal öt „önálló", „független" német állam kialakítását javasolja. Amikor a Szovjetunió elutasítja ezt, Churchill 1943. december 1-én, a három kormányfő értekezletén új tervvel áll elő: Bajorországból, Württembergből, Pfalzból, Szászországból és Badenből konföderációt kell létrehozni, élén a Habsburg-ház egy tagjával. Így akarja az angol tőke megszerezni az uralmat Németország egyes részeinek életképtelen, laza szövetsége felett. Az 1944 szeptemberi második quebeci konferencián Amerika és Anglia megvitatja és elfogadja az úgynevezett Morgenthau-tervet. Eszerint Németország különböző „önálló" részekből állana, amelyeknek legfontosabb iparágait megsemmisítik („agrarizáció"). A Saar-vidék a hozzá csatlakozó, a Mosel és a Rajna közötti területekkel együtt, Franciaországhoz csatlakozott volna. A Ruhr- és Rajna-vidék, a kieli csatorna és a tőle északra fekvő terület külön zónává vált volna, egy „nemzetközi 'szerv" igazgatása alatt. Németország többi része két „autonóm" államra tagolódott volna: az északnémet államra, amely Poroszországot, Szászországot és Thüringiát foglalja magában, és a délnémet államra, amely Bajorországból, Württembergből, Badenből és Hessenből áll, s vámszövetségre lép Ausztriával.

Az amerikai kormány még az 1945-i nyári potsdami konferencián sem mondott le Németország

felosztásának terveiről. Ezúttal nemcsak Németország felosztását követelte, hanem azt is, hogy fosszanak meg függetlenségétől több európai államot — közöttük Magyarországot és Ausztriát is.

Amint látjuk, a körültekintő angol és amerikai imperialista vezetők rólunk sem feledkeztek meg. A négyszáz éves Habsburg-német elnyomásból, a német imperializmusnak hazánk életében élvezett sok évtizedes politikai és gazdasági befolyásából, a német imperializmus oldalán uralkodó osztályaink bűnéből vívott, népünkre pusztító hatású két imperialista világháborúból, nemzeti függetlenségünk eltiprásából számukra logikusan az következett, hogy hazánk maradjon német gyarmat. Ez tökéletesen egyezik azzal a német imperialista felfogással, amely szerint a magyar nép nem érdemli meg az önálló nemzeti létet. Ez a felfogás érvényesül a Nyugat-Németország ma is közkézen forgó egyes térképeken is, ezek Magyarországot annak a nagynémet birodalomnak a részeként tüntetik fel, amely (szerencsére) csak a legélénkebb képzeletű német imperialisták vágyálmaiban él.

A szovjet kormány, mint mindig, ezúttal is erélyesen visszautasította Németország felosztását. Meghiúsította a felosztás imperialista terveit és sikerült elérnie, hogy a potsdami megállapodásokban — mint fentebb idéztük — lefektessék a német egység alapelveit. „Az a tény — mondotta Otto Grotewohl —, hogy Angliának és az Amerikai Egyesült Államoknak a potsdami konferencián le kellett mondaniok Németország felosztásának terveiről, a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége kormánya következetes politikájának köszönhető. A Szovjetunió kormánya állhatatosan ragaszkodott Németország egységének fenntartásához, és már akkor erélyesen szembeszállt mindenféle felosztási tervvel."

Így tehát a nyugati felosztási tervekbe akkor beleszólt a történelem. Mi maradt hátra a nyugati imperialisták számára ezután? Megóvni a jogos, igazságos büntetéstől a háborús bűnösöket ott, ahol lehet, elszabotálni a nácitlanítást, megőrizni a monopóliumokat és azok hatalmát, valamint újjáéleszteni a német imperializmust, ott, ahol lehet. Feldarabolni Németországot úgy, ahogy lehet. És hol lehetett, hogyan lehetett? Úgy, hogy egyesítették megszállási zónáikat, ott saját gyámkodásuk alatt német különállamot létesítettek, majd cselekvő támogatásukkal lehetővé tették, hogy ez lázasan fegyverkezzék, s eljusson a már jellemzett mai helyzetig. Így érték el, hogy a Német Szövetségi Köztársaság, annak veszedelmes gyorsasággal növekvő fegyveres ereje és ezzel párhuzamosan növekvő agresszivitása háborús, szovjetellenes terveiknek legfontosabb alkatelemévé váljék. A német kérdés háború utáni alakulásának megszámlálhatatlan mennyiségű ténye mind ezt az igazságot bizonyítja.

*

Vizsgáljuk meg a dolog másik oldalát. Sikerült-e a nyugati hatalmaknak, elsősorban az amerikai imperialistáknak az, hogy eredeti elképzeléseiknek megfelelően, döntő politikai befolyásra tegyenek szert a nyugatnémet különállam életében? Mennyi valósult meg a másfél évtized előtti tervekből: a német imperializmus-

nak, mint gazdasági versenytársnak a meggyengítéséből vagy megsemmisítéséből?

Nos, igaz az, hogy ami a szocializmus térhódításának megakadályozására való törekvést és a szocialista világ elleni agresszió terveit illeti — ebben az amerikai és a nyugatnémet imperialisták ma is többé-kevésbé összehangolt politikát folytatnak. Ma már azonban a nyugatnémet uralkodó köröket, ezen a téren, legalábbis egyenrangúnak tekinthetjük az amerikai uralkodó körökkel, és korántsem beszélhetünk úgy a Német Szövetségi Köztársaságról, mint az Amerikai Egyesült Államok egyszerű csatlósáról. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a nyugat-németországi imperialisták mind gyakrabban tesznek olyan politikai lépéseket is, amelyeket nem egyeztetnek össze az amerikai uralkodó körökkel, sőt amelyek azoknak egyes érdekeit sértik is. Arról már nem is szólunk, hogy Angliának és Franciaországnak mennyire fejére nőtt a német imperializmus.

Az is igaz, hogy az amerikai monopoltőke, amely sokmilliárd dollárral segítette a nyugat-németországi ipari potenciál rekonstrukcióját, jelentős érdekeltségekkel és így befolyással rendelkezik a Német Szövetségi Köztársaság gazdaságában. Az amerikai és a nyugatnémet monopóliumok számos fontos iparágban, valamint a bankéletben, de mindenekelőtt a katonai célokra dolgozó ágazatokban szorosan összefonódtak egymással. De az is igaz, hogy mint eddig soha, most sem sikerült áthágniok az egyenlőtlen fejlődés törvényét. Nyugat-Németország gazdasága ma már olyan fejlett, olyan modern és olyan hatalmas ipari kapacitással rendelkezik, hogy hovatovább gazdaságilag erősebbé válik az összes többi európai tőkés országnál. Mint ilyen, az angoloknak és a franciáknak, sőt az amerikaiaknak is mozgékony, veszélyes versenytársaként jelentkezik mind az európai, mind pedig az ázsiai, az afrikai és a latin-amerikai piacokon. Megint más kérdés természetesen az, hogy a nyugatnémet imperializmusnak, és mindenféle imperializmusnak az ázsiai, az afrikai és a latin-amerikai terjeszkedésébe mindinkább beleszólnak a megváltozott történelmi erőviszonyok, a népek páratlan méretű és erejű függetlenségi törekvései, beleszól az a sokrétű politikai és gazdasági támogatás is, amelyet a szocialista világ nyújt a függetlenségükért harcoló népeknek.

*

Mi történt ezalatt Németországnak abban a részében, amelyet a hitlerizmus megsemmisítése után a Szovjetunió csapatai szálltak meg?

Itt maradéktalanul végrehajtották a potsdami megállapodásokat és politikailag, gazdaságilag kihúzták a talajt a német imperializmus lába alól. Maradéktalanul végrehajtották a nácitlanítást. Segítették és bátorították a német nép demokratikus erőinek kibontakozását. A Szovjetunió 1949-ig mindent megtett, hogy meggátolja Németország mindinkább kibontakozó kettészakítását. 1949. szeptemberében azonban megalakult a nyugatnémet különállam, a Német Szövetségi Köztársaság kormánya. Ekkor a Szovjetunió egyetértésével Németország általa megszállt részében is kormány alakult: 1949

október 7-én létrejött a Német Demokratikus Köztársaság kormánya.

A Német Demokratikus Köztársaság új jelenség, új szereplő a történelemben. Olyan *német* állam jött létre, amely a *német* imperializmus ellen harcol. Azért lehetséges ez, mert ez már nem a német monopoltőkések, hanem a német nép, a német munkások és parasztok állama. Ebben az államban nincsenek többé agresszióban és hódításban érdekelt uralkodó osztályok. Népe kezébe vette saját sorsának intézését, óriási társadalmi és gazdasági átalakulást vitt véghez, s ma a szocialista tábor tagjaként, szocialista jövőjét építi. Gigászi építőmunka indult meg az NDK területén, amely iparilag összehasonlíthatatlanul elmaradottabb és összehasonlíthatatlanul nagyobb háborús károkat szenvedett, mint a nyugati részek. Ma a Német Demokratikus Köztársaság ipari termelése világviszonylatban a hatodik, európai viszonylatban pedig az ötödik helyen áll. Az NDK jelentős tényező a világpiacon, és mind nagyobb mértékben a maga erejéből fedezi belső szükségleteit is. Az elmúlt évtizedben az NDK-ban gyorsabban nőtt a termelés, mint az NSZK-ban: ha az 1950-es esztendőt 100-nak vesszük, akkor az 1960. évi termelés indexszáma az NDK-ban 293, az NSZK-ban pedig 250. Mindez a Német Demokratikus Köztársaság dolgozó népének áldozatos munkájával, a testvéri szocialista országok, mindenekelőtt a Szovjetunió önzetlen, internacionalista segítségével jött létre.

A Szovjetunió és az NDK a két német állam létrejötte óta is állhatatosan folytatja a német egységért és a békeszerződésért vívott harcot. Már az első időkben jelentkezett azonban az az új momentum, amely napjainkban immár meghatározója a német kérdés megoldásáért vívott harcnak. Arról van szó ugyanis, hogy a két német állam létrejötte óta a német egység már nemcsak a háborúban győztes hatalmak ügye. Mivel két német állam létezik, egyesítésükről nem lehet többé nélkülük dönteni.

Az NDK kormánya megalakulása után azonnal kezébe vette az egység ügyét és 1949-től kezdve egymás után tette meg különböző javaslatait a két német állam közeledésére, az egyesülés elősegítésére. Wilhelm Pieck, az NDK első elnöke, a kormány megalakulása után azonnal felhívással fordult Bonnhoz, javasolva, hogy kezdjék meg az egyesítési tárgyalásokat. Ettől kezdve 1950-ben, 1951-ben, 1952-ben, 1954-ben, 1957-ben egymást követték az NDK-nak a helyzethez alkalmazkodó egyesítési javaslatai. A jelszó ebben az időben így hangzott: „Egységes, demokratikus, békeszerető Németországot!" Helyénvaló és reális jelszó volt ez addig, amíg Nyugat-Németországban nem szilárdult meg újból a monopoltőke uralma, amíg nem indult meg teljes erővel a militarizálás és amíg a két Németország belső társadalmi fejlődése nem vett egymással merőben ellentétes irányt.

Ugyanebben az időben egymás után láttak napvilágot a Szovjetunió és az NDK békeszerződési javaslatai. A Szovjetunió külügyminisztere az 1949. évi júniusi párizsi konferencián azt javasolta, hogy „az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország és a Szovjetunió kormánya három hónapon

belül terjesszen békeszerződés-tervezetéket a külügyminiszterek tanácsa elé". Ezután 1952-ben, 1953-ban, 1955-ben és az ezt követő években sorra láttak napvilágot a Szovjetuniónak és az NDK-nak a helyzet figyelembe vételével készült békeszerződési tervezetei, javaslatai. A Nyugat és Bonn mindig elutasító választ adott mind az egyesítési, mind pedig a békeszerződési javaslatokra, konstruktív javaslatot viszont nem tettek, kezdeményezés tőlük nem indul ki. A nyugatiak és nyugat-németországi szövetségeseik sem békés úton létrejött német egységet, sem békeszerződést nem akarnak. Az egységes, demokratikus és békeszerető Németország létrejötte ugyanis halomra döntené a német militarizmus újjáteremtésére, az agresszív hadérő felállítására vonatkozó terveket. Egészen pontosan szólva: csak olyan német egységet akarnak, amely az NDK felszámolásával és az imperialista, adenaueri Németországba való bekebelezésével volna egyértelmű.

*

Mire épült ebben az időben az amerikai imperialisták és Adenauerék politikája? Az amerikai imperialisták, valamint angol, francia és nem utolsó sorban nyugatnémet szövetségeseik az erőre alapozták egész politikájukat. Úgy vélték, hogy ha volt erejük Németországot kettészakítani, lesz erejük ahhoz is, hogy erőszakkal egyesítsék. Úgy hitték, hogy a világ erőviszonyai az ő javukra alakulnak majd és állandóan javulnak majd Németország felfogásuk szerinti egyesítésének feltételei. Ennek a politikai megfogalmazása az a tétel is, amely az ún. Hallstein-doktrinában testet öltött: hogy „egy Németország van" — az, amely a hitleri, sőt a vilmoscsászári német birodalom politikai és jogi örököse, vagyis a német monopóltőke, a német imperializmus Német Szövetségi Köztársasága. Ez az okoskodás rendkívül kényelmes volt a Nyugat számára, mert ha „nincs" NDK, akkor — véleményük szerint — jogos, lehetséges, hogy hadra keljenek ellene, s ha nincs békeszerződés, akkor nem gördülnek akadályok a fegyverkezés elé sem. Csak idő kell, amíg terveikhez megérnek a feltételek.

Ennek a koncepciónak több végzetes fogyatékossága volt, mindenekelőtt az, hogy egyáltalán nem számolt a világ politikai fejlődésével, az erőviszonyok várható alakulásával. Ez, mint ma már egyes józanabb nyugati politikusok is kezdik belátni, jóvátehetetlen hiba volt. Egy másik sebezhető pontja ennek az okoskodásnak az volt, hogy az amerikai imperialisták és szövetségeseik azt hitték, ha Németország nyugati részében az ő támogatásukkal áll talpra az agresszív német haderő, akkor ez mindvégig az ő gyámkodásuk alatt is marad, és gombnyomásra működik majd abban az irányban, amerre terelik. A világot azzal igyekeztek becsapni, hogy a párizsi szerződések és az atlanti szerződés különböző záradékai majd lefaragják a német újrafelfegyverzés „veszélyes és nem kívánatos" kinövéseit. Az igaz is, hogy — mint már említettük — a szocialista világ elleni esetleges háborúban az amerikai imperialisták és társaik mindvégig számíthatnak német imperialista szövetségeseikre. Az azonban nem igaz, hogy a német imperializmus mindig és minden körül-

mények között csak a szocialista tábort fenyegetheti. A tények azt mutatják, hogy a Német Szövetségi Köztársaság gazdaságilag máris jelentős befolyással rendelkezik számos nyugat-európai tőkés országban, katonái pedig — egyelőre gyakorlat címén, „szövetségesként" — már ott vannak Franciaországban és Angliában. Hogy pedig mire kell a német imperialistáknak a NATO-tagsággal járó fegyverkezési lehetőség, ezt világosan megmondta (igaz, hogy szűk körben) Strauss bonni hadügyminiszter: „Egyelőre rendelkezésére bocsájtjuk a NATO-nak a számunkra előírt katonai kontingenst. De amikor majd bevetésre készen áll a Bundeswehr, akkor már igazi német nyelven fogunk beszélni az eszeveszett Moszkvabarátokkal és a nemzetközi feszültség enyhítésének apostolaival, s megmutatjuk nekik, ki a NATO igazi vezetője!"

Térjünk azonban vissza az imperialisták hibás okoskodásának előbb említett első pontjára. Ma már aligha akad olyan épeszű ember, aki tagadná, hogy két Németország létezik. Ráadásul e két Németország társadalmi és gazdasági struktúrája merőben eltér egymástól. Egyre csökken azoknak a száma is, akik a fegyveres erőszakban látják Németország egyesítésének járható útját. Nyugaton mind több higgadt politikus és publicista ismeri el, hogy az a jelentős változás, amely a világpolitikai erőviszonyokban az utóbbi években végbement, rendkívül kockázatossá tesz minden fegyveres agressziót.

*

A mai helyzet tehát nagy vonalakban a következő:

1. Két Németország van, egyikük a monopoltőkések uralma alatt álló, imperialista, felfegyverzett Német Szövetségi Köztársaság, amely az Atlanti Szövetségnek is tagja, — másikuk a szocializmust építő, békeszerető, a szocialista táborhoz tartozó Német Demokratikus Köztársaság. Ezt a két Németországot ez idő szerint semmiféle felsőbb paranccsal, vagy a két Németország képviselőinek részvétele nélküli nagyhatalmi megállapodással nem lehet egyesíteni. A bonni uralkodó körök magatartása miatt e pillanatban nem lehetséges a két Németország között olyan érintkezés sem, amely a későbbi egyesítés reményével kecsegtet.

2. A világpolitikai erőviszonyoknak a béke és a szocializmus erőinek javára történt eltolódása annyira világos és letagadhatatlan, hogy józan ésszel ma már senki sem gondolhat a két német állam fegyveres, erőszakos egyesítésére.

3. Veszedelmes méreteket öltött Nyugat-Németország felfegyverzése, megnőtt a német imperializmus részéről fenyegető agresszió veszélye. Ez tovább nem tűrhető.

Mit kell tehát tenni, hogy csökkenjen, majd fokozatosan elhárüljon a német imperializmus részéről fenyegető veszély? Békeszerződést kell kötni mindkét német állammal. Ez egyúttal megoldaná az abnormális nyugat-berlini helyzet megoldását is.

Mit jelentene a mindkét állammal való békekötés?

Hruscsov elvtárs azt mondotta: Mit jelentene az, ha még néhány évre elhalasztanók a német békeszerződés megkötését? Azt jelentené, hogy engedünk az agresszív erőknek, meghátrálunk előlük. Az ilyen helyzet még inkább arra

ösztönözné a NATO-t és a bonni kormányt, hogy Nyugat-Németországban mind újabb és újabb atom- és termonukleáris fegyverrel felszerelt hadosztályokat állítson fel és Nyugat-Németországot az új világháború kirobbantásának fő erejévé tegye." Látjuk tehát, mivel jár a békeszerződés halogatása. Megkötése viszont azt jelentené, hogy a békeszerződés szabályozhatná és korlátozhatná Németország fegyverkezését. Megtilthatná az atomfegyverkezést Németországban. Rögzítené Németország jelenlegi határait, s ez kihúzná a talajt a revansisták mai követelései alól. Megszüntetné Németország megszállását, azaz Nyugat-Németország nem lehetne az amerikai és egyéb imperialisták haditámaszpontja. A világ államai mindkét német államot elismernék és normális kapcsolatokban lennének velük. Mindkét Németország részt vehetne a különböző nemzetközi szervezetek munkájában. A két német állam is elismerné egymást és normális kapcsolataik lehetővé tennék, hogy fokozatosan megteremtsék a későbbi egyesülés feltételeit.

Mint látjuk, a mindkét német állammal való békekötés valóságos áldás lenne Európa és a világ békéje szempontjából, mert kiküszöbölné az innét származó háborús veszélyt. Az újkori történelemben egyébként először fordul elő, hogy egy legyőzött állammal több mint másfél évtizeddel a háború után sem kötötték meg a békét.

*

Az amerikaiak és természetesen nyugat-németországi szövetségeseik sem akarják ez idő szerint megkötni a békét. Vajon miért nem? Mert ez azt jelentené, hogy nyíltan elismerik a második világháború utáni egész politikai koncepciójuknak, egész erőpolitikájuknak összeomlását, és egyúttal végérvényesen értelmetlenné, indokolhatatlanná és így lehetetlenné tenné számukra e politika folytatását. Végeredményben tehát azt jelentené, hogy németországi politikájában a Nyugat az erőviszonyok felismerésének és elismerésének reális alapjára helyezkedik. Ez az, amivel oly elkeseredetten szállnak szembe a régi, megbukott imperialista erőpolitika kivénhedt, struccpolitikát folytató bajnokai.

Álláspontjuk egyébként néhány hónap óta szemmel láthatóan megváltozott. Amikor a Szovjetunió kilátásba helyezte, hogy még ebben az évben aláírja a békeszerződést, ha nem sikerül mindkét német állammal, úgy egyedül a Német Demokratikus Köztársasággal — tekintet nélkül arra, hogy hajlandók-e a nyugatiak a békekötésre vagy sem —, a Nyugat első válaszként a háborúval fenyegetőzött és azonnal katonai intézkedéseket tett. A nyugatiak provokatív katonai lépései miatt figyelmen kívül nem hagyható mértékben növekedett a nemzetközi feszültség. Az amerikai kormánykörökben vannak ugyanis olyan befolyásos háborúpárti erők, amelyek a német kérdés kapcsán ki szeretnék provokálni a két világrendszer fegyveres erőpróbáját. Természetes, hogy a szocialista tábor országai sem hagyhatták figyelmen kívül a Nyugat fenyegető katonai intézkedéseit, s valamennyi szocialista ország megtette a szükséges védelmi intézkedéseket.

Az amerikai imperialistáknak és a nyugatnémet barátaiknak azon-

ban látniok kellett, hogy egy-két kivételtől eltekintve minden szövetségesük fanyalogva és nem is nagyon leplezett ellenérzéssel fogadja a szocialista táborral szembeni provokatív lépéseket, a fegyvercsörtetést és a fenyegetőzést. Az Atlanti Szövetség jónéhány tagállama mélyen hallgatott, holott az amerikaiak és a bonniak azt várták tőlük, hogy lelkes nyilatkozatokat tegyenek az amerikai és nyugatnémet háborús tervek mellett. Sőt, Fanfani olasz miniszterelnök meg Spaak belga miniszterelnökhelyettes és külügyminiszter — nyilván nem véletlenül — éppen a feszültség heteiben látta szükségesnek, hogy Moszkvába utazzék. Az angol sajtó, az angol közvéleménynek hangot adva, nem éppen barátságosan bírálgatta a szerinte hagyományosan kétbalkezes amerikai politikát. Mindezek tetejébe csúfos kudarcot hozott a Nyugatnak és személyesen Adenauernek a belgrádi értekezlet is, amelyhez pedig vérmes reményeket fűztek. Az ott felszólaló delegációk túlnyomó többsége elismerte, hogy két Németország van.

Mindenekelőtt ezek a tények magyarázzák, hogy az amerikaiak és szövetségeseik — bár semmi jel sem mutat arra, hogy lemondtak volna a háborúra való készülődésről — tettek néhány tétova lépést a tárgyalások irányában, s bizonyos halvány jelek szerint talán csekély engedményekre is hajlandók, ha nagyobb presztízsveszteség nélkül megúszhatják a dolgot. Figyelmeztető jel volt a Nyugat számára az is, hogy Adenauer pártja a legutóbbi választásokon elveszítette eddigi kényelmes parlamenti többségét. Ez azt mutatja ugyanis, hogy már magában Nyugat-Németországban is veszített hiteléből a szájhoskodés és illúziókeltés adenaueri politikája, s akadnak már olyanok, akik világosan látják, hogy Adenauer politikája nem a német egység irányába, hanem ezzel szemben ható politika, közönséges kalandorpolitika. Ma már a Nyugat mértékadó köreiben is eléggé nyíltan beszélnek arról, hogy az Amerikai Egyesült Államok és szövetségesei — nem tudván egyebet tenni — tudomásul veszik azt, hogy a Szovjetunió aláírja a békeszerződést a Német Demokratikus Köztársasággal és ezzel az NDK kormánya átveszi a teljes szuverenitást egész területe felett, természetesen anélkül, hogy beleavatkoznék Nyugat-Berlin szabad város belső ügyeibe. Most már csak az a fontos számukra, hogy szabadon közlekedhessenek Nyugat-Németország és Nyugat-Berlin között. Hajlamosnak látszanak ma már arra is, hogy valamilyen, számukra tekintélyveszteséget nem jelentő formában az NDK hatóságaival tárgyaljanak erről. Kénytelen-kelletlen, de lenyelték az NDK augusztus 13-i intézkedéseit is, amelyek véget vetnek a demokratikus német főváros elleni politikai és gazdasági aknamunkának.

•

Mint már több ízben említettük, a Szovjetunió és azok a többi országok, amelyek erre készek, mindenképpen aláírják a békeszerződést a Német Demokratikus Köztársasággal. A lényeg persze — jelentette ki Hruscsov elvtárs az SZKP XXII. kongresszusán — a német kérdés megoldása, a második világháború maradványainak felszámolása. Ezért — mon-

dotta — „ha a nyugati hatalmak hajlandóságot mutatnak a német probléma rendezésére, akkor a német békeszerződés aláírásának időpontja már nem lesz olyan jelentőségteljes kérdés; akkor nem fogjuk követelni, hogy a békeszerződést 1961. december 31-ig okvetlenül alá kell írni."

Nyíltan válaszolni kell arra a kérdésre is, mi értelme van békét kötni az NDK-val, ha ezzel egyidejűleg nem jön létre békekötés a Német Szövetségi Köztársasággal?

A fentebb vázoltak után a válasz eléggé kézenfekvő. A békekötés jelentősége mindenekelőtt abban van, hogy a Nyugatnak és Bonnak több mint egy évtizede folytatott mindenféle fenyegetőzése, fegyvercsörtetése, erőpolitikája és kalandorkodása *ellenére* megtörténik a békekötés a szocialista német állammal, s ezzel az NDK politikailag és jogilag szuverén, független állammá válik. Abban van a jelentősége, hogy bár a Nyugat és Bonn az NDK-val való békekötés megakadályozását ígérte, megakadályozni nem tudja. Nem tudja, mert nincs hozzá ereje és módja.

„A Német Demokratikus Köztársasággal a békeszerződés megkötése — mondotta augusztus 7-én Hruscsov elvtárs — óriási jelentőségű lesz az egész nemzetközi helyzet alakulása szempontjából. A békeszerződés, mint az iránytű nyila, megmutatja majd az egész német népnek a fejlődés igazi irányát, amely neki békét, szabadságot, függetlenséget és szuverenitást biztosít Európa békeszerető népeinek családjában". Ha a szerződés aláírói között nem is lesz ott minden egykori hadviselő fél, a békekötéssel az aláírók elismerik és egyben garantálják a háború után kialakult német határokat. Ez egyben azt is jelenti, hogy Németország majdani egyesítéséig a Nyugat-Németországot és a Német Demokratikus Köztársaságot elválasztó jelenlegi határ államhatárrá lesz, és azt mint ilyent kell tiszteletben tartania mindenkinek. Jelenti azt, hogy a Nyugatnak és Nyugat-Németországnak — ha akarja, ha nem — az NDK hatóságaival kell tárgyalnia, ha közlekedni akar Nyugat-Berlin és Nyugat-Németország között. És nem utolsósorban a következőket is jelenti: máris egy sor állam foglalt úgy állást — egyebek között Belgrádban, de másutt is —, hogy korunkban nem egy, hanem két Németország van. Nagyon valószínű, hogy ezek az államok nem maradnak meg a puszta deklarációnál, hanem továbbmennek, s diplomáciai kapcsolatba lépnek az NDK-val. Nagyon valószínű, hogy az NDK-val való békekötés ténye és a Nyugatot ezzel mindenképpen sújtó tekintélycsökkenés bizonyos idő múltán más államokat is ráébreszt majd a mostani világpolitikai helyzet kérlelhetetlen realitásaira. Adenauernek és a nyugat-német uralkodó köröknek 12 esztendőn át folytatott, csaláson alapuló politikája, úgynevezett egyesítési koncepciója szintén jóvátehetetlen csorbát szenved. Mindenki előtt nyilvánvalóvá lesz, hogy a Nyugat és Nyugat-Németország politikájával nem lehet egyesíteni Németországot. És végül — a nyugat-németországi tömegek joggal és mind hangosabban kérdezik majd kormányuktól: miért nem adatik meg nekik is a békeszerződés és a nemzeti szuverenitás, ha a Német Demokratikus Köztársaság népé-

nek már megadatott? És Adenauerékkal felelniök kell majd erre.

Az imperialista propaganda azt próbálja elhitetni a világgal, hogy ma azért feszült a nemzetközi helyzet, mert a Szovjetunió meg akarja oldani a német kérdést, alá akarja írni a békeszerződést. Nem! A nemzetközi helyzet azért feszült, mert a német imperialisták fegyvert kaptak a kezükbe és veszélyesebbé válnak minden nappal, amivel késik a békeszerződés. A feszültség azért növekedett meg, mert a nemzetközi erőviszonyok realitásait meglátni nem akaró amerikai imperialisták mindent felhasználnak a nemzetközi feszültség fokozására, ügyetlen módon még a Szovjetunióval a német kérdés *békés* rendezésére tett javaslatait is. Mindez azonban nem gátolja és nem gátolhatja a német békeszerződés megkötéséért vívott harcot.

A Szovjetunió Hitler uralomra jutásának első napjától kezdve figyelmeztette a világot a fasiszta Németország részéről fenyegető háborús veszélyre. A második világháború kitörése, népek függetlenségének eltiprása, országok kirablása és több mint 50 millió ember halála bizonyította be, hogy a Szovjetunió nemhiába figyelmeztetett. Most azért folyik a harc, hogy háború nélkül zabolázzuk meg a német imperializmust. Az amerikai, az angol és a francia imperialisták, semmit sem tanulva a történelemből, megint a második világháború előtti játékot folytatják. Letagadják a nyilvánvaló tényeket, sőt szövetségre léptek a német imperializmussal, mert számítanak rá abban a harmadik világháborúban, amelynek gondolatáról — úgy látszik — még mindig nem mondtak le.

A történelmi helyzet azonban gyökeresen megváltozott. A szocialista tábor olyan politikai, gazdasági és nem utolsósorban katonai erőt képvisel, amely a világ népeivel vállvetve képes arra, hogy megfékezze, vagy — ha kell — visszaverje és mindörökre megsemmisítse az imperialista agresszorokat.

Darvasi István

Meghiusult remények és a belgrádi konferencia

I.

Belgrádban ez év szeptember elején konferenciát rendezett huszonöt „el nem kötelezett", „semleges", „tömbön kívüli" ország. Az értekezlet gondolata eredetileg elsősorban *Belgrádban és Kairóban* fogant meg. Jelképezi ezt a tényt az is, hogy a konferencia előkészítő értekezletét Kairóban, magát a konferenciát pedig Belgrádban tartották meg. A kezdeményezők köre azután rövidesen kibővült: Titóhoz és Nasszerhez később Szukarno és Nehru is csatlakozott, és így végül is négyesben léptek fel az értekezlet kezdeményezőiként.

A kairói előkészítő konferencián huszonegy ország képviselője vett részt. A konferencián már *huszonöt* volt a résztvevők száma: az előkészítésben is résztvevő *Afganisztán, Burma, Ceylon, In-*

dia, Indonézia, Irak, Jemen, Kambodzsa, Nepal, Szaud-Arábia, Etiópia, Ghana, Guinea, Marokkó, Mali, Szomália, Szudán, Egyesült Arab Köztársaság, Kuba, Jugoszlávia és az algériai ideiglenes kormány képviselőin kívül Belgrádban ott volt *Libanon, Kongó, Tunisz és Ciprus* képviselője is. A megfigyelők száma is emelkedett: az előkészítő értekezleten is jelen volt *Brazilián* kívül *Bolivia* és *Equador* is képviseltette magát.

A kairói előkészítő értekezleten még vita folyt arról, melyik országokat tekintsék „el nem kötelezett"-nek, tehát az értekezleten való részvételre jogosultnak. A legszélesebb értelmezéstől kezdve (amely szerint például Ausztria és Svédország is meghívandó), egyes résztvevők olyan szűk értelmezésig is elmentek, hogy még a harcban álló algériai kormány részvétele körül is volt némi vita. (Ennek következtében egyébként Algéria képviselője csak később kapcsolódhatott be az előkészítésbe.)

Már maga ez a vitakérdés is megmutatja, mennyire eltérőek voltak a konferencián résztvevő országok elképzelései a tulajdonképpeni célokról, törekvésekről, a konferenciát meghatározó „semlegesség" fogalmának pontos tartalmáról stb.

Sok szempontból kevesebb volt azonban az eltérés a nyugati politikai köröknek és egyes előkészítő erőknek, a konferencia céljait illető szándékában és reményeiben. A konferenciának általuk remélt és tervezett célját a nyugati burzsoá sajtó sejteni engedte, ha figyelmesen olvasta az ember. A Neue Zürcher Zeitung című tekintélyes svájci lap, amely aligha ad helyt minden alap nélkül találgató véleményeknek, több hosszú cikkben is foglalkozott a belgrádi konferenciával, mind az előkészítés idején, mind a konferencia alatt és után. Már június végén azt fejtegette belgrádi kommentátora tollával és belgrádi keltezéssel: *„Várható, hogy a kolonializmus és imperializmus elleni jelszavak igen erélyes hangúak lesznek. A rendezvény külső képe meglehetősen nyugatellenessé válhat. A jugoszláv körök azonban annak bizonygatására törekednek, hogy a konferenciának nem célja bárkit is megtámadni... Belgrádban láthatóan tisztában vannak azzal, hogy Jugoszlávia számára nem lenne kedvező, ha ez a találkozó a kolonializmusról szóló szónokversennyé változna. A konferencia azonban egyben a Kelet elleni kihívást is jelent."* (A svájci lap kiemelése!) Már később, augusztus legvégén, néhány nappal a konferencia előtt kelt az AFP-nek az a jelentése, amely szerint *„Londonban olyan általános vélemény alakult ki, hogy a Nyugatnak nincs mit félnie ettől az értekezlettől. Az angol kormányhoz közelálló körök megjegyzik, hogy a kommunista tömbnek több félnivalója van az értekezlettől, mint a Nyugatnak."*

Hogy egyes nyugati szervek és lapok valóban mennyire eleve a magukénak könyvelték el a konferenciát azt talán legjobban az amerikai New York Times fecsegi el. Ez a lap álmaiban és reményeiben egészen addig ment el, hogy a konferenciát egyszerűen a Nyugat oltalma alatt ülésező tanácskozásnak minősítette: *Akár tudják, vagy felismerik* (a konferencia résztvevői), *akár nem* — írja a lap —, *ők a nyugati hatal-*

mak, a nyugati szövetségesek égisze és védelme alatt találkoznak."

Nyugat rendkívül felcsigázott várakozását volt hívatva megerősíteni és nyugtázni az a mintegy 120—160 amerikai, aki újságíróként vagy más minőségben részt vett a semlegesek tanácskozásán, s nyilván hasonló remények és szándékok fűtötték a körülbelül 60 jelenlévő nyugatnémet tudósítót is.

A nyugati reményeket azután rendkívüli módon felfokozta az a tény is, hogy a Szovjetunió éppen az értekezlet előtt jelentette be a nukleáris kísérletek újrakezdését. Szinte egyöntetű volt ekkor a nyugati újjongás: most már kétségtelen, hogy a belgrádi konferencia szembefordul a Szovjetunióval és a legélesebben el fogja ítélni azt!

A nyugati várakozók és a konferencia előkészítői alighanem azt remélték, hogy az egykor kialakult „semleges" koncepció a mai feszültebb helyzetben végeredményben a haladás fékezőjévé válik. Valóban: amikor még csak megkezdődött a gyarmati birodalmak bomlása, az imperialista-ellenes harc frontján még akkor is pozitív szerepe volt annak, hogy egyes országok leváltak az imperialista világbirodalmakról, ha ezek az országok nem is fordultak nyomban nyíltan és élesen szembe egykori gyarmatosítóikkal. Ma azonban már megváltoztak az erőviszonyok, és átalakulóban van, átalakult a világ képe. A szocialista világrend léte, megerősödése, erőfölénye lehetőséget ad az imperializmussal való eredményes szembefordulásra, a függetlenségnek gazdasági síkon is határozottabb kialakítására. Ezért a politikai függetlenséghez jutott egykori imperialista gyarmatoknak egyre nagyobb része tartozik a következetes antiimperialista politikát folytató országok sorába; azok sorába, amelyek felismerik, hogy nem elég leválni az imperialista birodalomról, vagy blokkról, mert csak akkor lehetnek valóban függetlenek és szabadok, ha harcosak, ha meg is erősítik testvéri kapcsolataikat a világ többi antiimperialista erőivel és éberen vigyázzák az imperialisták mindenféle visszatérési vagy helybenmaradási szándékát. Az imperializmusnak azonban még van ereje: a passzív magatartás az imperializmus elleni, a háborús agresszió veszélye elleni harcban, a semlegesség az imperializmus és a haladás harcában, a lavírozás a két fő erő között — objektíve egyre inkább az imperializmus számára válik kedvezővé. A „senki ellen" irányuló óvatos politika, a senkit meg nem támadás elve tehát, amelyet egyes előkészítők is annyira szerettek volna a konferencia zászlajára írni, ma valójában *visszalépés* a régebbi, a bandungi, kairói, accrai, conakryi, casablancai értekezletek során elfoglalt, határozottan antiimperialista állásfoglalásokhoz képest.

Egyes előkészítő törekvések és a nyugati reménységek értelmében a belgrádi konferenciának olyan tanácskozássá kellett volna válnia, amelynek a következő feladatai vannak:

A konkrét antiimperialista állásfoglalást elkerülendő, a fennálló éles összetűzésekről átterelni a figyelmet kevésbé megfogható, általános, „két-tömb-ellenes" kérdések felé, egyenlőségjelet téve a két tábor közé.

Fékezni a semleges álla-

moknak a szocialista tábor országaihoz való közeledését és tompítani erősödő antiimperialista állásfoglalásukat, nem irányítva a konferenciát „senki ellen".

Növelni a „semleges" országok, különösen egyes semleges országok szerepét, súlyát, nemzetközi tekintélyét.

Mindezzel a belgrádi értekezlet bizonyos fokig a helyébe lépett volna annak, aminek szellemileg aligha örököse ugyan, mégis annak hirdeti magát: a bandungi politikának, amely szélesebb csoportosuláson alapult. A belgrádi leszűkítés kizárta a Bandungban tanácskozó országok közül többek között az ázsiai szocialista országokat, bevonta viszont az európai Jugoszláviát.

II.

Ezeket az előkészítési terveket és eredeti reményeket leplezték le a nyugati sajtóban és egyes résztvevő országokban jelentkező előzetes hangok és állásfoglalások.

A belgrádi értekezlet azonban végső fokon nem felelt meg sem egyes szándékoknak, sem a nyugati várakozásoknak. Ebben nyilvánvalóan nem kizárólag annak volt része, hogy a nyugati hatalmak és egyes előkészítő erők alighanem tévesen értékelték befolyásukat, a nem is az előkészítő munka esetleges gyengeségeinek tulajdonítható ez. A belgrádi értekezletet — az elsődleges fontosságú tényezőn, az általános nemzetközi erőviszonyokon kívül — két jelentős nemzetközi esemény is befolyásolta: egyrészt a *német kérdés* erőteljes napirendre kerülése, másrészt a szovjet bejelentés a *nukleáris kísérletek újrakezdéséről.*

A konferencia egyik sajátossága annak rendkívül tarka összetétele is volt. Ha nem is éppen valamiféle világnézeti pontossággal, de szemléltetően határozta meg ezt a nyugatnémet Süddeutsche Zeitung, amely szerint az értekezlet résztvevői *„szociálforradalmárok és feudális urak, tisztek és papok, királyok és kommunisták"* voltak; ez a résztvevő országok belső berendezkedésének különböző voltáról is plasztikus képet mutat. Az értekezlet összetételének alapvető hatású tényezője azonban az volt, hogy a tanácskozók túlnyomó többsége az imperialista elnyomás alól bár nem régen, de lényegében felszabadult egykori gyarmatok vagy félgyarmatok vezetői voltak. Ennek következtében elkerülhetetlenül napirendre kerültek a gyarmati kérdések, s szinte elkerülhetetlen volt az is, hogy az imperializmussal szembeni állásfoglalások szülessenek, vagy legalábbis erőteljes harc alakuljon ki az ilyen állásfoglalások mellett.

Még a közös nyilatkozat is — amely helyenként enyhébb ugyan az elhangzott beszédek zöménél —, erőteljesen elhatárolta magát a tömbök közötti óvatos lavírozástól, és magában foglalja azt a megállapítást, hogy a jelenlegi válságok *„az uralkodáson alapuló régi rendről az új rendbe való átmenet időszakában jelentkeztek, amely új rend a népek közötti együttműködésen, a szabadságon, az egyenlőségen és a társadalmi igazságon alapszik, és a jóléthez vezet... A tartós béke csak ak-*

kor valósítható meg, ha a régi és az új rend szembesítése olyan világhoz vezet, amely teljesen mentes a kolonializmus, imperializmus és a neokolonializmus és válfajai uralmától." „Az összeütközések okainak gyökeres kiirtása egyenlő a kolonializmus és minden megnyilvánulási formája gyökeres kiirtásával."

Nyilvánvaló azonban, hogy amikor az egyes *konkrét* gyarmati kérdések, az egyik vagy másik ország felszabadulásáért folyó harc kérdései merültek fel — és semmilyen erő nem állhatott ennek útjába —, ebben még határozottabban *kellett* állást foglalni, s nem lehetett úgy nyilatkozni, hogy az „senkit se támadjon". Egy-egy mérséklő hatást elérni vágyó szónok azzal igyekezett elterelni az értekezlet figyelmét a gyarmati kérdésről és az imperializmus elítéléséről, hogy a fő veszély a háború veszélye, s *„nem szabad elveszni egy elmúlt világ fogalmaiban, olyan jelszavakban, amelyeknek már nincs alapjuk."* Más felszólaló feleslegesnek minősítette azokat a *„találgatásokat"*, hogy a konferencia, a viták során *„nyugat-barát vagy kelet-barát lesz-e"*, s hogy *„támad-e egyes országokat"*. Mind e mérséklő kísérletek ellenére is az értekezlet határozottan szembeszállt az imperialista elnyomással. Számos beszéd — így a többi között Nkrumahé, Szukarnóé, Dorticosé és másoké — nagyon határozottan fogalmazta meg azt a gondolatot, hogy — Szukarno szavaival élve — *„az el nem kötelezettség nem semlegesség"*, *„az el nem kötelezettség politikája nem a háború esetén való semlegesség keresésének a politikája."* Az értekezletnek nemcsak szónokai támadták, de közös nyilatkozata is élesen elítélte a különböző gyarmatosítókat. A legélesebben a francia és a portugál kolonializmust támadták, de elítélő álláspontot foglaltak el az USA-val, a belgákkal, a hollandokkal, a Délafrikai Unióval szemben. Világossá vált: nem lehet úgy foglalni állást az imperializmus ellen, hogy ezzel senkit ne támadjanak, senkit se bántsanak, s nem lehet általános szólamoknál maradni, ha egyszer Algéria, Kongó, Nyugat-Irián, Kuba stb. kérdése merül fel. Márpedig a résztvevő országok érdekelve vannak ezekben a kérdésekben. Világossá vált, hogy az ezen országok zömében uralmon levő nemzeti burzsoázia között is — minden meglevő kettősségük, ingadozásuk ellenére — van egy erős nemzetközi összekötő kapocs: az, hogy az országaik függetlenségének megőrzéséért és megszilárdításáért vívandó további harcokban *közösek* az érdekeik *a nemzetközi imperializmussal szemben.*

De nemcsak ebben a kérdésben kovácsolódott egységbe a belgrádiak állásfoglalása. Nem váltak be *a nukleáris kísérletek újrakezdéséről* szóló szovjet bejelentéshez fűzött nyugati várakozások sem. A Times utólag ezt írta: *„Ha Kennedy elnök jelentette volna be az értekezlet előtt a légköri nukleáris kísérletek folytatását, ez hangos és éles felzúdulást keltett volna. Hruscsov viszonylag szelíd szemrehányásokkal úszta meg, sőt még bizonyos mentséget is találtak számára."* Valóban: a belgrádi értekezletnek még azok a résztvevői is, akik e bejelentés miatt *„megdöbbenésüknek"* vagy *„megrendülésüknek"* adtak kifejezést, elismerték vagy megértették, hogy a Szovjetunió lépése *indokolt.* S

szinte valamennyien ugyanarra a következtetésre jutottak: *haladéktalanul, komolyan hozzá kell látni végre az általános, ellenőrzött leszerelés megtárgyalásához!* A belgrádi értekezlet tehát *nem ítélte el* a Szovjetuniót, hanem e kérdésben is lényegében *vele azonos álláspontot* foglalt el, és ezzel is segítette a nyugati államoknak a leszerelési tárgyalások irányába kényszerítését. Az értekezlet résztvevői világosan felismerték — s a Times idézett megállapítása végeredményben *ennek* a nyugtázása —, hogy az USA-nak és szövetségeseinek a fegyverkezése agresszív imperialista tevékenység, a szovjet felkészülés viszont békevédő tett. Ha tehát a belgrádi résztvevők „kétféle mértékkel mértek", akkor reálisan ítéltek, éles különbséget vontak az imperialisták és a szocialista hatalmak tevékenysége közt, ezzel is egyértelműbbé téve antiimperialista állásfoglalásukat.

Nagyon figyelemreméltó volt az értekezlet résztvevőinek *a német kérdéssel* kapcsolatban kialakult véleménye is. Itt is hiába remélték egyes nyugati körök, hogy a nemzetközi feszültség negatív álláspontra készteti a semlegeseket. Igaz, a Belgrádban jelenlevő országok zöme az értekezletet megelőzően sokáig ellenezte, hogy ebben a kérdésben állást foglaljon. Az ázsiai-afrikai országok számára a német kérdés „távoli" kérdés, s az ügy kényessége miatt is sokáig egyszerűbb volt, ha nem nyilvánítottak véleményt. Ma azonban a béke gondolata melletti kiállás megkívánja a német kérdésben való vélemény-nyilvánítást is, hiszen ez a kérdés — éppen a belgrádi napokban — a béke megőrzésének egyik sarkpontjává, a háborús veszély egyik legfőbb gócává vált. Ezért Belgrádban alig lehetett elkerülni az állásfoglalást. A felszólalók többsége pozitívan foglalt is állást: zömükben követelték *mindkét* Németország elismerését, s a német kérdésnek ezen az alapon és tárgyalások útján való rendezését.

A nyugatnémet sajtó — feltűnően nagyszámú kiküldött újságíróján, tudósítóján keresztül is — elsősorban ebből a szempontból figyelte a belgrádi értekezletet és nagyon bízott is abban, hogy ott az ő számukra pozitív állásfoglalás alakul ki. Végül azonban Nyugat-Németország uralkodó köreiben *„mélységes csalódás"* (Die Tat), *„keserű kiábrándulás"* (Frankfurter Allgemeine) volt a belgrádi értekezlet visszhangja. Schaeffer nyugatnémet igazságügyminiszter már odáig ment, hogy választási beszédében kirohanást intézett azok ellen, akik *„nem tanúsítanak a német érdekeknek megfelelő magatartást"*, de ugyanakkor *„gazdasági segélyről tárgyalnak a Szovjetunióval"*. Kempski, neves nyugatnémet újságíró szerint (Süddeutsche Zeitung) *„senki sem akadt az értekezleten, aki felszólalna a bonni elmélet érdekében. Ázsia és Afrika semleges államai sem hajlandók megfelelő politikai aprópénzre váltani a nekik juttatott fejlesztési milliókat."*

Tény azonban, hogy az értekezlet közös nyilatkozata nem tükrözi azt a határozottságot, amely a felszólalások zömében a német kérdésben megnyilvánult. A közös nyilatkozat csak addig megy el, hogy felszólítja az érdekelt országokat: ebben a kérdésben *„ne folyamodjanak erőszakhoz és ne is fenyegetőzzenek vele."* Nem

állt ki azonban a nyilatkozat a két Németország elismerése mellett.

A közös nyilatkozat egyéb állásfoglalásai általában pozitívak, nemcsak az imperializmussal való szembenállás, a leszerelés kérdésében és más alapvető kérdésekben, de egyéb, viszonylag kisebb kérdésekben is. Így mind a jelentősebb felszólalók, mind a közös nyilatkozat kiállt *az ENSZ szervezeti átalakításának szükségessége* mellett. S míg az értekezlet tulajdonképpeni legfőbb „vesztese" a francia imperializmus volt — ezt támadták a legszenvedélyesebben —, addig országok egész sora csatlakozott az *algériai ideiglenes kormányt* már régebben elismerő kormányokhoz; a francia Le Monde szerint az algériai kormány volt *„a találkozó egyetlen igazi nyertese."* Az értekezletnek azok a résztvevői, *„amelyek elismerik a Kínai Népköztársaság kormányát"*, a nyilatkozatban is követelték a *népi Kínának az ENSZ-be való felvételét.* (A huszonöt résztvevő ország közül mindössze hatan nem ismerték még el a Kínai Népköztársaságot: Libanon, Szaud-Arábia, Etiópia, Szomália, Tunisz és Ciprus.)

Íme, ilyen volt a jelentősebb kérdésekben a belgrádi huszonötök állásfoglalása. Hiába remélte a nagyszámú amerikai és nyugatnémet megfigyelő és tudósító, hogy a semlegesek közelednek majd az imperialista álláspontho z és eltávolodnak a szocialista tábortól; hiába érvényesültek mérséklő irányzatok az értekezlet előtt és közben is; hiába törekedett bizonyos ideológiai előkészítés, hogy mindkét tömbtől egyaránt távol álló, senki ellen nem irányuló állásfoglalást érjen el — **a belgrádi értekezlet a nemzetközi erőviszonyoknak, a nagyszámú pozitív erő határozott kiállásának, a nemzetközi események tendenciájának eredményeként is általában helyes és határozottan antiimperialista álláspontra helyezkedett.**

A nyugati visszhang is kénytelen volt elismerni ezt. A Neue Zürcher Zeitung, amely az előkészítés idején még nagy reményekkel tekintett a konferencia elé, most ezt a címet adta elsőoldalas cikkének: *„A belgrádi konferencia beevezett Moszkva vízeibe."* A Szabad Európa Rádió szeptember 7-i adása szerint Belgrádban *„még a mérsékelt várakozást sem sikerült megközelíteni."* A londoni rádió véleménye az volt, hogy a belgrádi értekezleten *„kettős mértékkel mértek"*. A Times, miután rezignáltan megállapítja, hogy *„nincs semmi értelme annak, hogy egy kelet-nyugati eredménytáblát állítsunk fel"*, kifejti, hogy *„az el nem kötelezett országok nagy része még mindig nagyobb gyanakvással viseltetik a Nyugattal, mint a Kelettel szemben: a Nyugat ugyanis nagyobb történelmi terhet hordoz a vállán."* A New York Herald Tribune szerint a belgrádiak *„lekéstek a történelem vonatáról... Nem volt bátorságuk ahhoz, hogy válságos órában elkötelezzék magukat. A megbeszéléseket a berlini helyzet és a szovjet atomfegyverkísérletek hiúsították meg (!?). De az el nem kötelezett hatalmak mégis nagyobb erőfeszítést tehettek volna, hogy értelmes vezetőszerepet játszhassanak. Túl gyakran viszik túlzásba semlegességüket, amelyhez mint valami fétishez ragaszkodnak."*

Azóta csak szaporodtak a semleges országok címére intézett

utólagos szemrehányások. Egyes nyilatkozatok és sajtómegnyilatkozások valósággal számlát nyújtanak be: ennyi és ennyi dollár „segély" ellenére sem álltatok mellénk! Az amerikai U. S. News and World Report, amely összegszerű, táblázatos kimutatásban sorolja fel, hogy a belgrádi értekezlet résztvevői — Jugoszlávia, India, Indonézia, az Egyesült Arab Köztársaság és a többiek — mennyi amerikai *„gazdasági, technikai és katonai segítség"*-ben részesültek a második világháború óta, cikke címében ezzel a lakónikus üzleti egyenleggel foglalja össze a végeredményt: *„A semlegeseknek: dollármilliárdok — a semlegesektől: nulla."* A cikk többek között kifejti, hogy *„az ezeknek a semlegeseknek adott hat milliárd amerikai dollár segély nem hozott sem barátságos szavakat, sem az amerikai álláspont támogatását... A konferencia végső dokumentuma név szerint bírálta az Egyesült Államokat és szövetségeseit, de nem bírálta Oroszországot... A jugoszláv Tito, a konferencia vendéglátója, az a kommunista, aki több amerikai segítséget kapott, mint bármely más semleges, kimutatta, hogy ebben az erőpróbában Oroszország oldalán áll."*

Okkal tehető fel, hogy az utólagos nyugati szemrehányások utólagos nyugati nyomással is párosultak. Egyes országoknál mintha meg is mutatkoznának e nyomás bizonyos következményei. Ezek azonban csak elkésett próbálkozások szórványos következményei, amelyek aligha változtatnak az összképen.

Összetételénél, a részvevők közti jelentős különbségeknél és más okoknál fogva a belgrádi értekezlet nem nyújthatott egységes képet. Az ott szerepelt országok többségében uralmon levő burzsoázia szükségszerűen ingadozik egyes kérdésekben. A világ fejlődése azonban a főbb kérdésekben ezeket az országokat is a helyes irányba fordíthatja, s ez a belgrádi konferencia egyik legfontosabb tanulsága. Napjaink eseményei, a nemzetközi helyzet fejlődése Belgrádban is pozitív állásfoglalásra késztette őket. A belgrádi értekezlet talán hozzájárult egy elkövetkezendő új „bandungi" értekezlet előkészítéséhez és sikeréhez is.

A belgrádi konferencia így minden ellentmondásossága, a felmerülő ingadozások és mérséklő tendenciák ellenére is *alapvetően pozitív eredménnyel zárult.* Értékesen járult hozzá a béke ügyéhez, az imperialista, kolonialista erők elleni harchoz, és erőteljesen elítélte a világ visszahúzó erőit. Kiállt a haladás, a béke, a békés egymás mellett élés, a leszerelés elvei mellett. *A végső mérleg így vitán felül kedvező: a belgrádi konferencia a világ haladó erőinek újabb jelentős győzelme volt.*

Kende István

СОДЕРЖАНИЕ

Новая программа КПСС и важнейший вопрос нашей эпохи — — — 1

ИШТВАН ФРИШШ: О некоторых основных вопросах второго пятилетнего плана — — — — — — — — — — — — — 14

ПАЛ РОМАНЬ: Несколько вопросов планомерного развития сельскохозяйственного производства — — — — — — — — — — 40

СИЛАРД ФАЛУДИ: Требования современного образования в новых учебных планах — — — — — — — — — — — 54

ПАЛ ШАНДОР: Воспоминание о старом «Таршадалми Семле» — — 69

ОБЗОР

Советская наука и высшее образование в период развернутого строительства коммунизма (ШАНДОР СЕРЕНИ — АДАМ ВИРТ) 83

За повышение качества трудовых норм (ИШТВАН КАХУЛИЧ) — — 97

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОБЗОР

Почему важно заключить германский мирный договор? (ИШТВАН ДАРВАШИ) — — — 107

Несбывшие надежды и Белградская конференция (ИШТВАН КЕНДЕ) 119

INHALT

Das neue Programm der KPdSU und die Hauptfrage unserer Epoche 1

ISTVÁN FRISS: Zu einigen bedeutenderen Fragen des zweiten Fünfjahrplanes — — — — — — — — — — — — — 14

PÁL ROMÁNY: Probleme der planmässigen Entwicklung der landwirtschaftlichen Produktion — — — — — — — — — — 40

SZILÁRD FALUDI: Anforderungen der zeitgemässen Bildung und der neue Schulplan — — — — — — — — — — — — 54

PÁL SÁNDOR: Erinnerungen an die einstige „Társadalmi Szemle" 69

RUNDSCHAU

Wissenschaft und Hochschulunterricht in der Zeit des entfalteten kommunistischen Aufbaus in der Sowjetunion (SÁNDOR SZERÉNYI—ÁDÁM WIRTH) — — — — — — 83

Für ein höheres Niveau der Arbeitsnormen (ISTVÁN KAHULICS) 97

INTERNATIONALE RUNDSCHAU

Die Wichtigkeit des Friedensvertrages mit Deutschland (ISTVÁN DARVASI) 107

Enttäuschte Hoffnungen und die Belgrader Konferenz (ISTVÁN KENDE) 119

SOMMAIRE

Le nouveau programme du PC de l'Union Soviétique et la question principale de notre époque — — — — — — — — — — — 1

ISTVÁN FRISS: Quelques aspects éminents du plan quinquennal 14

PÁL ROMÁNY: Problèmes du développement planifié de la production agricole — — — — — — — — — — — — — 40

SZILÁRD FALUDI: Le nouveau plan scolaire et les éxigences d'une culture moderne — — — — — — — — — — — — 54

PÁL SÁNDOR: Souvenirs de l'ancienne „Társadalmi Szemle" — 69

REVUES

Sciences et enseignement supérieur à l'époque de l'édification épanouie du communisme en URSS (SÁNDOR SZERÉNYI—ÁDÁM WIRTH) 83

Élevons le niveau des normes du travail (ISTVÁN KAHULICS) — 97

REVUE INTERNATIONALE

Pourquoi faut-il signer le traité de paix avec l'Allemagne? (ISTVÁN DARVASI) 107

Espoirs déçus et la conférence de Belgrade (ISTVÁN KENDE) — 119

CONTENTS

The new program of the Communist Party of USSR and the main question of our age — — — — — — — — — — — — 1

ISTVÁN FRISS: About a few more important questions of the 2nd Five Year Plan — — — — — — — — — — — — 14

PÁL ROMÁNY: A few questions about the planned development of the agricultural production — — — — — — — — — 40

SZILÁRD FALUDI: Requirements of the up to date education in the new syllabus — — — — — — — — — — — — 54

PÁL SÁNDOR: Recollection the old „Társadalmi Szemle" — — 69

REVIEW

The Soviet science and higher education in the course of the emerging building of Communism (SÁNDOR SZERÉNYI—ÁDÁM WIRTH) 83

Raise the standard of the norm of labour (ISTVÁN KAHULICS) 97

INTERNATIONAL REVIEW

Why is the conclusion of the German Peace Treaty important (ISTVÁN DARVASI) 107

Failed hopes and the Beograd Conference (ISTVÁN KENDE) — — 119

Ára: 3,— Ft

POLITIKAI KÖNYVÚJDONSÁGOK!

Marzani—Perlo:

AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK ÉS A LESZERELÉS

272 old. Ára: 25,— Ft

Blas Roca:

A KUBAI FORRADALOM

140 old. Ára. 6.— Ft

Kiss Tibor:

A SZOCIALISTA ORSZÁGOK GAZDASÁGI EGYÜTTMŰKÖDÉSE

530 old. Ára: 48.— Ft

Lackó Miklós:

IPARI MUNKÁSSÁGUNK ÖSSZETÉTELÉNEK ALAKULÁSA 1867—1949

208 old. Ára: 24.— Ft

Nyikolajev—Prudkov:

SZABAD-E A „SZABAD VILÁG"?

160 old. Ára: 6,— Ft

Vadász Ferenc:

HARCUNK A MAGYAR POKOLLAL

288 old. Ára: 19,50 Ft

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ